

הציבור הדתי לאומי והסכסוך הישראלי-פלסטיני

דו"ח קבוצת המשבר הבינלאומית מס. 147 | 21 בנובמבר 2013

תוכן העניינים

i	תקציר מנהלים
iv	המלצות
1	א. מבוא
4	ב. הציונות הדתית: מהתעצמות להתפלגות
4	(1) 1973: נקודת מפנה
6	(2) שנות השמונים והתשעים: קיטוב
9	(3) ההתנתקות מעזה ותוצאותיה
12	ג. יישוב הארץ
13	(1) משא ומתן עם המדינה: ה"קוקיסטים"
15	(2) קריאת תגר על המדינה: נוער הגבעות
19	ד. מהגבעות אל המדינה
19	(1) הכניסה למוסדות המדינה: הצבא ומעבר לו
19	(2) הצטרפות לליכוד
24	(3) תחיית המפלגה הדתית-לאומית
28	ה. "להתנחל בלבבות"
30	ו. הדתיים-לאומיים והסכסוך הישראלי-פלסטיני
30	(1) סיפוח: החלופה הדתית-לאומית
34	(2) הדתיים הלאומיים ופתרון שתי המדינות
34	1. התייחסות לאינטרסים המרכזיים של הדתיים-לאומיים
37	2. התייעצות ואשרור
39	3. תכנון זהיר של פינוי
41	ז. סיכום
	נספחים
42	א. מפת ישראל
43	ב. מפת המועצות האזוריות הישראליות בשטחים הכבושים
44	ג. מילון
45	ד. על קבוצת המשבר הבינלאומית
46	ה. דו"חות ותדריכים של קבוצת המשבר הבינלאומית מאז שנת 2010
48	ו. וועד הנאמנים של קבוצת המשבר הבינלאומית

תקציר מנהלים

תהליך השלום הנוכחי דומה במובנים רבים לזה של העשור הקודם ועם זאת ישנו הבדל מרכזי אחד שאי אפשר להתעלם ממנו: הימין בישראל התחזק, והציונות הדתית העמיקה את אחיזתה בגוש הימין. תוצאותיו של שינוי זה ניכרות בכמה תחומים: בפוליטיקה (התחזקות "הבית היהודי" בראשות נפתלי בנט), במשא ומתן (ראש הממשלה נתניהו התחייב להעמיד כל הסכם קבע עתידי למשאל עם) ובשטח (עליה במספר מעשי התוקפנות מצדם של חלק מהמתנחלים הצעירים בגדה המערבית). התמודדות ראויה עם שינוי זה אינה יכולה להיות כרוכה בהתעלמות מהרצונות של הציונות הדתית או לחלופין, בכניעה להם. במקום זאת, יש להכיר בחשיבות של הציונות הדתית ולהבין את הדקויות האידיאולוגיות בקרבה. אם המטרה היא להשיג הסכם שלום שיזכה לתמיכה מרבית, גם בקרב הדתיים הלאומיים, יש לשים לב לתוכנו של ההסכם ולאופן שבו הוא מאושר ומיושם.

התנועה הדתית-לאומית נולדה בתחילת המאה העשרים ומייצגת את החיבור בין דת לבין ציונות פוליטית מודרנית. בשונה מקבוצות דתיות אחרות, החברים בתנועה זו – ובפרט תלמידיו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הרב הראשי הראשון של הקהילה היהודית בארץ-ישראל המנדטורית – רואים את הופעתה של מדינה יהודית, אפילו חילונית, כחלק מהתוכנית האלוהית. ה"קוקיסטים", שהם בקרב הציונות הדתית הגורם בעל ההשפעה הרבה ביותר על מדיניות ישראל בגדה המערבית, טוענים כי הגאולה השלמה תתרחש רק כאשר עם ישראל כולו יחיה בארץ ישראל, תחת ריבונות יהודית מלאה. בניית ההתנחלויות הינה לפיכך מרכיב מובנה בחזונו.

על פניו, העשור האחרון האיר פנים לדתיים הלאומיים: למרות ששיעורם באוכלוסייה מוערך ב-8-10 אחוזים בלבד, הם נהנים מעוצמה פוליטית חסרת תקדים. הזרם הקוקיסטי בפרט השקיע הרבה במוסדות המדינה במטרה לעצב אותם מבפנים: הבית היהודי זכתה להישג מרשים בבחירות הלאומיות, ובליוכוד גוברת השפעתם של מתפקדים דתיים-לאומיים, אשר תרמו להדחתן מהנהגת המפלגה של דמויות בכירות המזוהות כליברליות. הקוקיסטים יזמו קמפיילים ציבוריים נחשבים במטרה לזכות בתמיכת הציבור במישור הרגשי והמהותי. ככלל, הם זכו להצלחה רבה בעיצוב סדר היום הלאומי הן בנושאי פנים והן בכל הקשור ליחסים עם הפלסטינים.

אך היו אלו גם שנים קשות. הנסיגה הגדולה הגיעה בעקבות כישלונם של הדתיים-לאומיים למנוע את ההתנתקות בשנת 2005. לתבוסה שנחווה כמשפילה יש השלכות היסטוריות, שכן היא הדגישה את המתחים המובנים בין ההגנה על ארץ ישראל לבין השמירה על אחדותו של העם וכיבוד החלטותיה של המדינה. ההתנתקות החריפה שסעים פנימיים ביחס לשאלה האם יש לכבד החלטות מדינה אשר נוגדות את עיקרי האמונה הדתית-לאומית או לפעול נגדן. יתר על כן, היא העצימה קבוצה קטנה אך משמעותית של מתנחלים, שחבריה על פי רוב הם מתנחלים צעירים ולעתים אלימים, אשר קוראים תגר על בני הדור המבוגר מהם, שלכאורה ביטל עצמו בפני המדינה. המאמץ להגביר את כוחם בתוך מוסדות המדינה ובמפלגות שאינם מגזריות, והקמפיילים ציבוריים שהושקו בכדי לשכנע אחרים בצדקת עמדותיהם, מעידים על מחנה דתי-לאומי הנתון בה בעת בתנופה ובמשבר. שכן, יותר ויותר הוא מוצא עצמו נאלץ להכריע בין הרחבת השפעתו לבין טוהר אידיאולוגי.

לדעת הקהילה הבינלאומית וגורמים אחרים המושקעים בתהליך השלום, הדתיים-לאומיים מציבים מכשולים רבים בפני הסכם אפשרי. כוחם האלקטורלי והשפעתם במוסדות המדינה ובקואליציה השלטת הם חסרי תקדים, והשילוב שהם מציגים בין דת לפוליטיקה מטריד את אלו אשר חושבים על פוליטיקה ועל משא ומתן במונחים של כאן ועכשיו. דרישותיהם נראות בעיני המתבונן מהצד כקריאה מקסימליסטית לכניעה פלסטינית וחוסר הגמישות האידיאולוגי גורם להם להיתפס כסרבנים תמידיים שאינם נכונים לפשרה. בעבר, לאור מה שכינתה "גרירת רגליים" בקידום ההתנחלויות, הייתה קבוצה זו אופוזיציה לממשלת ישראל. לאחר מכן, כאשר נוצר מומנטום להסדר

של שתי מדינות, הציגו אותם כמי שמנסים לחבל בתהליך המדיני. כיום, נציגיהם יושבים סביב שולחן הממשלה. איזו תקווה יש אם כך, להשגת שלום?

עם זאת, מתוך הקהילה הדתית-לאומית הדברים נראים מאוד שונים. בעוד שמתבוננים מבחוץ רואים אותם כמאוחדים וחזקים, הם עצמם מודעים היטב לשסעים הפנימיים שבקרבם ולכישלונם בשכנוע ישראלים שאינם שותפים לאמונותיהם לשים קץ לתהליך אוסלו. יתר על כן, כאשר לאחר ההתנתקות הגיעה הן הקפאה חלקית במשך עשרה חודשים של בנייה בהתנחלויות והן קבלה - גם אם רק בתנאים מסוימים - של פתרון שתי המדינות, נראה להם לפעמים שהפור כבר נפל על חלוקת הארץ. מנהיגים מקרב הציבור הדתי-לאומי נהנו אמנם מהצלחה אלקטורלית בבחירות 2013, אך חלקים גדולים מהציבור שלהם מבינים עתה שלהישג יש מחיר, משום שהוא היה בעיקר תוצאה של הצגת תדמית פרגמטית בנושאי דת ומדינה וחבירה אל כוחות חילוניים מובהקים.

יתר על כן, הקהילה הדתית-לאומית אינה מונוליתית; נהפוך הוא, גם אם כלל גורמיה מביעים מחויבות עמוקה לארץ ישראל, יש ביניהם הבדלים תיאולוגיים, פוליטיים וחברתיים מהותיים, ולתחושתם הם מפוצלים ומחולקים. תחושת הפגיעות חוללה מפנה בהשקפות ארוכות שנים של חלק ממנהיגי הציבור הדתי-לאומי לגבי החזון הפוליטי הרצוי, והביאה אותם להציג לראשונה רעיונות קונקרטיים להגשמתו. רעיונות אלו, שכוללים על פי רוב סיפוח מלא של הגדה המערבית או חלקים גדולים ממנה, רחוקים מלהיות מקובלים על הקהילה הבינלאומית - ועוד פחות מכך על הפלסטינים. עם זאת, היות והם זוכים לאהדה בקרב חלק לא מבוטל מהציבור הישראלי אף מעבר לגבולות המגזר הדתי-לאומי, הם מחייבים בחינה. בנוסף על כך, הקוויסטים מביעים כבוד רב להחלטות שזכות לתמיכה של רוב יהודי ומתנגדים בתוקף להתנגדות אלימה למדינה - מרכיבים אידיאולוגיים שיוכלו למלא תפקיד חשוב במקרה ותרחש התקדמות משמעותית מול הפלסטינים.

מעל לכל, הפרדוקס הזה - מחנה דתי-לאומי הנראה חזק מבחוץ אך אכול ספקות מבפנים - מזמין חשיבה מחדש על תהליך שלום שככלל קידמו השמאל והמרכז הישראליים, המבוסס על הדרת הימין הדתי. אם הדתיים הלאומיים ניסו בעבר לשים מקלות בגלגלי התהליך המדיני, היה זה במידה לא מעטה משום שהצרכים שלהם לא נלקחו בחשבון. אולם בהתחשב בכך שהם במידה רבה אלו שעיצבו את פני הסכסוך בשטח וכי הם כעת בעמדה לעצב את עתידו, המשך הגישה הקיימת עלול להתגלות כצעד המביס את עצמו. יש לשאול מספר שאלות: האם ניתן לעודד הכרה פלסטינית בקשר ההיסטורי שבין היהדות והעם היהודי לארץ שבין נהר הירדן והים התיכון? האם הסכם שלום עשוי לכלול זכויות ביקור ופולחן באתרים קדושים וזכויות מגורים למתנחלים במדינה פלסטינית עתידית? האם כדאי להציב הסדר למשאל עם בכדי להגביר את הלגיטימיות שלו בקרב הציבור הדתי-לאומי? האם בשונה מתהליך ההתנתקות, פינוי התנחלויות יכול להיעשות בדרך שהציבור הדתי לאומי לא יחוה כתבוסה משפילה?

רבות מהדרישות שמציגים גורמים דתיים-לאומיים אינן עולות בקנה אחד עם אלו של ישראלים אחרים או של הפלסטינים, אך עד אשר בוחנים אותן לעומק יחד עם נציגים של ציבור זה, אין זה נכון לשלול את כולן למפרע. בסופו של יום, נראה שהתרחיש הטוב ביותר לו ניתן לקוות הוא שחלקים מהציבור הדתי-לאומי ייתמכו בהסכם של שתי מדינות. לכל הפחות, המטרה צריכה להיות שרובם ישלימו עם הסכם שאותו אין הם יכולים לאשר, אך אשר על הלגיטימיות שלו הם לא יערערו.

המלצות

בכדי לוודא שחלקים מהציבור הדתי-לאומי יוכלו להשתלב בחיפוש אחר פתרון שתי המדינות ובהשגתו

לממשלת ישראל:

1. כנסו דיאלוג פנימי על מקומה של הדת בעשיית שלום אשר כולל מנהיגים דתיים מכל הזרמים היהודיים, ובהם דתיים-לאומיים.
2. מנעו את הכרסום בשלטון החוק בנושא אלימות ממניעים דתיים על ידי, בין השאר:
 - א. חיזוק מאמצי אכיפת החוק נגד התקפות בעלות מניע דתי נגד פלסטינים ומבני דת.
 - ב. הכפפת כתבי דת לחוקי המדינה נגד הסתה לגזענות.

לרשות הפלסטינית ולארגון לשחרור פלסטין:

3. הכירו בקשרים ההיסטוריים של היהדות אל פלסטין/ארץ ישראל כארץ שלוש הדתות המונותאיסטיות כפי שנעשה בהכרזת העצמאות הפלסטינית משנת 1988.
4. הימנעו מהכחשת היסטוריה יהודית, כולל קיומו של בית המקדש, וגנו הכחשות כאלו כאשר הן מבוצעות על ידי אנשיכם.

להנהגה הדתית-לאומית של ישראל:

5. הסכימו לציית לתוצאות של משאל עם לאומי על הסכם ישראלי-פלסטיני עתידי.
6. הימנעו מהכחשת הזהות הלאומית הפלסטינית, ההיסטוריה והזיקה לפלסטין/ארץ ישראל וגנו הכחשות כאלו כאשר הן מבוצעות על ידי אנשיכם.

בכדי לשלב אינטרסים דתיים-לאומיים יסודיים במשא ומתן לשלום אשר מוביל לפתרון שתי המדינות

לממשלת ישראל:

7. הבהירו שכל הסכם עתידי יובא למשאל עם.
8. השיקו דיאלוג עם ישראלים דתיים-לאומיים על כללי המשחק באם יהיה פינוי התנחלויות עתידי.
9. בחנו, כחלק מהסדר עתידי, תהליך הדרגתי של פינוי התנחלויות אשר במהלכו המדינה תספק להתנחלויות המיועדות לפינוי רק שירותים חיוניים בזמן שדיוור חלופי יוצע למתנחלים אשר יעתיקו את מגוריהם לתוך ישראל גופא או לאזורים בהם מתוכנן סיפוח.

לצדדים למשא ומתן:

10. בחנו, במשא ומתן ישיר או בשיחות לא רשמיות בין אישים הקרובים להנהגות הלאומיות, האם וכיצד לקחת בחשבון צרכים דתיים-לאומיים בהסדר קבע, בין היתר:

א. הכרה הדדית בזיקה ההיסטורית שבין האסלאם והיהדות והזיקה של שני העמים אל הארץ שבין נהר הירדן לים התיכון;

ב. הסדרי פולחן ליהודים באתרים קדושים שאינם תחת ריבונות ישראלית, תחת כללים מוסכמים;

ג. האפשרות שהתנחלויות מסוימות יוותרו במקומן, במסגרת הסכם, תחת מדינת פלסטין ריבונית.

לארגונים ומדינות המממנים שיחות לא רשמיות בין אישים הקרובים להנהגות הלאומיות:

11. תמכו בדיאלוג בין-דתי יהודי-מוסלמי על נושאים פוליטיים הקשורים למשא ומתן.

12. ממנו שיחות לא רשמיות בין אישים הקרובים להנהגות הלאומיות תוך התמקדות בעידוד שילוב הדתיים-לאומיים בתהליך שלום של שתי מדינות.

ירושלים/בריסל, 21 נובמבר 2013

הציבור הדתי-לאומי והסכסוך הישראלי-פלסטיני

א. מבוא

הציבור הדתי-לאומי בישראל,¹ אשר מהווה כ-10-8 אחוזים מהאוכלוסייה,² צבר בשנים האחרונות השפעה פוליטית ניכרת. בבחירות 2013 נבחרו לכנסת עשרים חברי כנסת דתיים-לאומיים (לעומת שלושה עשר בכנסת הקודמת), שתי מפלגות דתיות-לאומיות (תקומה ו"הבית היהודי") התאחדו לאחת ומספר חברי הכנסת שלהן זינק משבעה לשניים-עשר. כמעט בכל המפלגות הציוניות המיוצגות כיום בכנסת יש חברי כנסת דתיים-לאומיים.³ בממשלה ישנם ארבעה שרים דתיים (מתוך עשרים ושניים), וארבעה סגני-שרים דתיים (מתוך שמונה).⁴ מבחינה פוליטית, הם מפגינים נטיות ימניות ותחושה חזקה של נאמנות למדינה. מבחינה סוציולוגית הם מובחנים בפרטי הלבוש: הגברים עוטים על ראשם כיפות סרוגות והנשים כיסויי ראש צבעוניים. לפיכך הם מהווים, כפי שהסביר מנהיג דתי-לאומי, "ציבור במדים".⁵ הם מקדמים את מוסדות הדת שלהם הכוללים בתי ספר, ישיבות, תנועות נוער ובתי כנסת. עם זאת, מבחינה פוליטית ואף תרבותית, הקהילה שלהם רחוקה מלהיות הומוגנית.⁶ בהתקיים נתאים מסוימים, חלק לא מבוטל מהם יתמוך בהסכם של שתי מדינות עם הפלסטינים.⁷ חלקם מצביעים למפלגות הניצבות במרכז המפה הפוליטית.⁸ אף שמדובר בחברה שבמידה רבה הייתה ונתורה מסורתית, תמימות הדעים לגבי סוגיות כמו מעמד האישה והוראת התורה מתחילה להיפרם.

למרות שיעורו הנמוך יחסית באוכלוסייה, הציבור הדתי-לאומי מציב ככל הנראה את האתגר המרכזי בישראל בפני פתרון שתי המדינות. בעוד שהיהדות החרדית התפתחה תחת שלטון לא-יהודי בקהילות

¹ יהודים דתיים-לאומיים, המכונים גם "ציונות דתית" או "כיפות סרוגות", מבקשים לחיות בהתאם לחיובי ההלכה בפרשנותה האורתודוקסית, מבלי לנתק את עצמם מהזרם המרכזי החילוני (כפי שעושים החרדים).

² בהתבסס על ניתוח סקרים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומכון גוטמן ודפוס ההצבעה בכנסת, הסוציולוג עוז אלמוג מעריך שישנם כ-600,000 דתיים-לאומיים במדינת ישראל (כ-10 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית), ושכ-200,000 נוספים (מעט יותר מ-3 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית) מהווים "חגורה דמוגרפית רחבה יותר", המורכבת בעיקר מדתל"שים (דתיים לשעבר). עוז אלמוג, "גבולות וממדי האוכלוסייה הדתית-לאומית: מיעוט גדול שממדיהם הם תעלומה", אנשים בישראל (www.peopleil.org), 1 בינואר 2011. נתונים מדויקים אינם בנמצא, כיוון שמפקד הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מבקש מהמשיבים להגדיר עצמם בהתאם לארבע קטגוריות, שאף אחת מהן איננה חופפת במדויק את הציונות הדתית: חרדים (9 אחוז), דתיים (9 אחוז), מסורתיים (38 אחוז) ו"לא דתיים/חילוניים" (43 אחוז). "תקציר סטטיסטי של ישראל 2012", למ"ס, עמ' 350.

³ מבין שנים-עשר חברי הכנסת של הבית היהודי, אחד עשר הם דתיים. אליהם מתווספים שישה חברי כנסת מ"הליכוד-ביתנו", שני חברי כנסת מ"יש עתיד" ואחד של "התנועה". בנוסף, ישנם חמישה חברי כנסת אשר אינם עוד שומרי מצוות, אך התחנכו במוסדות חינוך דתיים-לאומיים. תומר ניב, "אמרתם לכם: שליש מחברי הכנסת ה-19 דתיים", אתר סרוגים.

⁴ אלו הם: אורי אריאל, שר הבינוי והשיכון; נפתלי בנט, שר הכלכלה, השר לשירותי דת והשר לירושלים והתפוצות; השר לאזרחים ותיקים, אורי אורבך; ושר החינוך, שי פירון.

⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ישראל הראל, מייסדי גוש אמונים, 28 ביוני 2012.

⁶ "כבר אי אפשר לדבר על 'הציונות הדתית'. יש ציוניות דתית". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' אשר כהן, מומחה לציונות הדתית, מודיעין, ינואר 2013.

⁷ אף שנתוני סקרים אינם חד-משמעיים, שני סקרים שנערכו לאחרונה חושפים ממצאים דומים לנתוני המחקר הקודם של קבוצת המשבר. סקר שערך "מרכז ס. דניאל אברהם לשלום במזרח התיכון", שמושב בושינגטון, מצא כי 53 אחוז ממצביעי הבית היהודי תומכים בפתרון שתי-מדינות על בסיס גבולות 1967 עם חילופי שטחים בגודל דומה, חלוקת ירושלים לפי הפרמטרים של קלינטון (שכונות יהודיות תחת ריבונות יהודית ושכונות ערביות כחלק מהמדינה הפלסטינית), והמשך השליטה הישראלית בגושי ההתנחלויות. ברק רביד, "סקר: מרבית מצביעי הימין בישראל יתמכו במדינה פלסטינית וחלוקת ירושלים", הארץ, 31 בדצמבר 2012. לפי סקר אחר שערך בדצמבר 2012 ארגון "עתיד כחול לבן", התומך בפתרון שתי המדינות, 24 אחוז מאלה שהתכוונו להצביע למפלגת הבית היהודי תמכו בעקרון "שתי מדינות לשני עמים". www.bluewhitefuture.org.il/wp-content/uploads/2012/12/poll-bwf.pdf

⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' אשר כהן, מומחה לציונות הדתית, מודיעין, ינואר 2013.

יהודיות קטנות באירופה – תנאים שעודדו נטיות לפסיביות, הסתגרות ודפוסי התמודדות גלויים⁹ – הציונות הדתית עלתה ופרחה כאשר היהודים ביקשו ואף החילו את הריבונות שלהם בארץ הקודש. התפיסה הדתית שלה מדגישה את קדושת ארץ ישראל, שהיא רכיב מרכזי בזהות ובמעשה הדתיים. ציבור בולט ורב השפעה בתוך המחנה, המונה בהערכה גסה בין שליש לחצי מהציבור הדתי לאומי,¹⁰ עומד על כך שמדינת ישראל צריכה לחפוף בשטחה לארץ ישראל, לפי הגדרתה העכשווית כשטח שבין הים לירדן. תפיסה זו בעליל אינה תואמת את פתרון שתי המדינות. החששות מפני סירוב פקודה לפינוי התנחלויות על ידי חיילים דתיים-לאומיים ושימוש באלימות מצד מתנחלים מהציבור הדתי-לאומי כדי לסכל את יישומו של הסכם עתידי, מגבירים עוד יותר את התחושה של עימות אפשרי.

הציונות הדתית נולדה בראשית המאה העשרים, עם יסודה של מפלגת ה"מזרחי" (ראשי תיבות של "מרכז רוחני"). המוטיבציה הראשונית הייתה פרגמטית: הקמת מדינת לאום יהודית כמענה לאנטישמיות באירופה. היסודות האידאולוגיים של המשיחיות המאפיינת את הזרם הזה כיום התגבשו כאשר הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הרב הראשי הראשון של הישוב היהודי בארץ ישראל, טען שהתנועה הלאומית היהודית היא סוכן של הקדושה ושלב בהתפתחות תכנית הגאולה האלוהית.¹¹ כך נוצר הבסיס התיאולוגי לשיתוף הפעולה בין האגפים הדתיים והחילוניים בתנועה הציונית, שנמשך מאז ועד היום.¹²

תומכיו של קוק, שאקדמאים ופרשנים מכנים "קוקיסטים", מאמינים שהגאולה השלמה תתרחש רק כאשר עם ישראל כולו יתגורר בארץ ישראל, תחת ריבונות יהודית. הם מאמינים שתפקידם להיות פעילים בדרימה האלוהית, בפרט על ידי קידום פרויקט ההתנחלויות במטרה להבטיח את השלטון היהודי בין נהר הירדן לים התיכון.¹³ כדברי אחד הרבנים הקוקיסטים, "כל ניסיון לריבונות פלסטינית בשטח הזה חותר כנגד רצון האל, ואני אעשה כל שביכולתי כדי לסכל זאת".¹⁴ תפיסת הגאולה המשיחית של הרב קוק חיזקה את הציווי ההלכתי לכבוש את הארץ ולהתנחל בה. לא כל הדתיים-לאומיים הולכים אחר תורתו של הרב קוק, אך תומכיו הם בוודאי בעלי ההשפעה הרבה ביותר בסוגיות הנוגעות למדיניות הישראלית בגדה המערבית,¹⁵ אשר מרבית היהודים בישראל מכנים יהודה ושומרון.¹⁶

⁹ יהודים חרדים מאמינים שהמדינה היהודית המודרנית צריכה הייתה לקום רק לאחר בוא המשיח. הפעולה לקידום הקמתה של מדינה לפני בוא המשיח היא לשיטתם עבירה על חוקי היהדות ("עליה בחומה").

¹⁰ הרב יובל שרלו מעריך שיותר מ-30 אחוז מהדתיים-לאומיים משתייכים לזרמים המחזיקים בתפיסה דתית משיחית מובהקת, המקדשת את מדינת ישראל, בעוד כ-35 אחוז נוספים מושפעים עמוקות מהתפיסה הזאת, גם אם המחויבות שלהם אליה היא פחות מוחלטת. יובל שרלו, "האליטות הדתיות לאומיות החדשות", בתוך: אליטות חדשות בישראל, מוסד ביאליק, 2007, עמ' 334-354.

¹¹ היהדות דחתה באופן מסורתי את הניסיון לייסד ריבונות יהודית בארץ ישראל, כי הוא התפרש כניסיון להחיש את בוא המשיח. לעומת זאת, הרב קוק ראה בציונות את התגשמות השקפתו של הרמב"ם, לפיה לבואו של המשיח תקדם התכנסות היהודים כולם בארץ ישראל, תחת ריבונות יהודית.

¹² עקב אי-שביעות רצונו מתפקידה המשני של הדת היהודית במוסדות הציוניים ובחשיבה הציונית, הרב קוק לא הצטרף אליהם באופן רשמי, ובמקום זאת הקים ארגון מקביל שכונה "דגל ירושלים".

¹³ לשיטתו שך הרב אברהם יצחק הכהן קוק, התנועה של עם ישראל וארץ ישראל לעבר הגאולה איננה קבועה אלא תנודתית. מנגד לבנו, הרב צבי יהודה קוק, שנטל את מושכות ההנהגה של הציונות הדתית לאחר מות אביו בשנת 1935, הייתה תפיסה חד-כיוונית של ההיסטוריה. תפיסה זו הובילה לנוקשות בקרב תלמידיו, ועודדה אותם להיאבק בכל מהלך שנראה היה שהוא בסתירה עם מה שהחשיבו כרצון האלוהי – ובפרט ויתור על ריבונות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' יוסף שלהב, אוניברסיטת בר-אילן, ירושלים, מרץ 2012.

¹⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, פברואר 2013.

¹⁵ השפעת הקוקיסטים ניכרת למשל ב"מכתבי רבנים" ציבוריים, העוסקים בשאלות הלכתיות. מבין חמשת הרבנים הדתיים-לאומיים שחתמתם נדרשת כדי לפרסם פסק הלכה שהציבור יחשיב כמחייב, ארבעה הם קוקיסטים (הרבנים יעקב אריאל, חיים דרוקמן, דב ליאור וזלמן מלמד). הרב הנוסף, אהרון ליכטנשטיין, הוא תלמידו של הרב יוסף דב הלוי סלובייצ'יק (1903-1993), אזרח אמריקאי ודמות מכוננת בזרם האורתודוקסיה

בעוד שהשפעת הקוויסטים גדלה באופן ניכר, קמו לה מתנגדים בישראל עצמה. החזון הקוויסטי של ישראל רחבת ידיים תחת שלטון חוק יהודי נחל מפלות בעשורים האחרונים, בפרט בחתימת הסכם אוסלו ב-1993. "מפעל ההתנחלויות", בעיניהם של הקוויסטים, הגיע לחסם העליון: ההתנחלויות הקיימות ממשיכות להתרחב, אך מאז שנות התשעים כמעט ולא הוקמו התנחלויות חדשות.¹⁷ עבור תומכי הרב קוק, מכה קשה אף מהסכם אוסלו הייתה פינוי ההתנחלויות מרצועת עזה ב-2005. ההתנתקות מרצועת עזה הביאה אותם לנסח אסטרטגיות חדשות: הואיל וקביעת "עובדות בשטח", היינו פיתוח ההתנחלויות והתשתית התומכת בהן, לא עמדה במבחן ההתנתקות, התמקדו הדתיים-לאומיים לאחר 2005 בצבירת כוח בתוך גופי המדינה ובמפלגות פוליטיות מן השורה, ובקמפיינים ציבוריים שנועדו לשכנע את הציבור הרחב בצדקת עמדותיהם הפוליטיות. בניגוד לציפיות של רבים, בעת עימות מול ממשלת ישראל והציבור היהודי תגובתם הייתה לא-אלימה על פי רוב.¹⁸

זהו פרדוקס העוצמה של הדתיים-לאומיים. נראה שהם נמצאים היום בשיא כוחם, ועם זאת הם עומדים בפני מצב בו חלק מהותי ממפעלם עשוי לרדת לטמיון. הסתירה הפנימית הזו מעוררת סדרה של שאלות שדו"ח זה מנסה לרדת לעומקן: מה מונח לדעת הקבוצות הדתיות-לאומיות השונות על כף המאזניים במשא ומתן על עתידה של הגדה המערבית? מה ידרשו בתמורה להשתתפות בתהליך שלום, או לכל הפחות, מה צריך ההסכם לכלול ואיך צריך לנהל את משא ומתן עליו כדי שיימנעו מלהתנגד להסכם שייחתם על ידי אחרים? למרות שהתפיסה הדתית אינה גמישה ללא קץ, עד כמה גמישות הדוקטרינות הדתיות שמאחורי עמדותיהם הפוליטיות של הדתיים-לאומיים? איזה סוגים של פתרונות תפיסת היהדות שלהם מונעת, ואלו היא עשויה לאפשר? כיצד יש לאשרר הסכם אם יושג, וכיצד יש ליישמו כך שיצייתו לו והתנגדותם תהיה מינימלית?

המודרנית, שמיזג בין תפיסות דתיות יהודיות לבין תפיסות מערביות. עקיבא נוביק, "המילה האחרונה", ידיעות אחרונות, עמ' 62.

¹⁶ בהתאם לנוהל הבינלאומי המקובל, דו"ח זה נוקט במינוח "הגדה המערבית".
¹⁷ עד 2012 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לא הוסיפה התנחלויות חדשות בגדה המערבית לרשימת היישובים. זאת למרות שאספה נתונים על בנייה חדשה, כולל שכונות חדשות, בהתנחלויות קיימות. ב-2013 נוספו לרשימת היישובים ההתנחלויות סנסנה, ברוכים ורחלים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חגית עפרון, שלום עכשיו, יולי 2013. לסיכומי החלטות ועדת היישובים של משרד הפנים, ראו באתר המשרד: tinyurl.com/p3rcmsj.
¹⁸ כפי שמסבירה החוקרת ענת רוט, מרבית המחקר על תומכי הרב קוק מניח שקיים מתח מובנה בין הדת למדינה, והנחה זו מובילה חוקרים להסיק שאלה הפועלים ממניעים דתיים יש נטייה לנקוט באלימות כנגד המדינה. מחקרים אלה, המתעלמים מקדושת המדינה אצל הקוויסטים, נוטים להדגיש יתר על המידה את הסיכוי לאלימות כלפי המדינה. ענת רוט, "תיאוריות הפונדמנטליזם במבחן המציאות: הזרם התורני בציונות הדתית ומאבקיו נגד תכנית ההתנתקות והריסת הבתים בעמונה", עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בר-אילן, אוגוסט 2011.

ב. הציונות הדתית: מהתעצמות להתפלגות

כאשר, לאחר שבועות ארוכים של פניקה ציבורית עקב איומי המנהיגים הערבים, יצאה ישראל ממלחמת ששת הימים כשידה על העליונה, רבים – ובהם אף חילונים מושבעים – ראו בכך אות למעורבות אלוהית. הם החלו לדבר על חזרה לארץ אבותיהם וגאולתה. עם זאת, למרות הניצחון הסוחף והתגברות המתח המשיחי, תורתו של הרב קוק לא קנתה לה עדיין אחיזה של ממש, ותומכיו נותרו מעטים.¹⁹

(1) 1973: נקודת מפנה

מלחמת יום הכיפורים, עם אלפי ההרוגים הישראליים והתבוסות הקשות בתחילת הלחימה, הייתה טראומתית למדינה. היא פגעה באמון בממשלה, עוררה מחדש תחושה של פגיעות אזורית והציתה חששות לגבי נסיגה מהשטחים הכבושים.²⁰ המשבר הזה, ולא הניצחון המשכר של 1967, הוא שהביא את המנהיגות הדתית-לאומית הצעירה, שהתבססה בעיקר על בוגרי תנועות הנוער הדתיות ותלמידי ישיבת הדגל של הציונות הדתית, מרכז הרב, להקים את התנועה החוץ-פרלמנטרית "גוש אמונים".²¹

גוש אמונים קרא ל"זקיפות קומה" של הצעירים הדתיים-לאומיים – היינו, לקיחת מנהיגות במדינה לאחר כישלונן של הציונות החילונית והציונות הדתית הרדומה.²² במאמץ לבסס את הישגי 1967. בפרט, גוש אמונים התמקדה בבניית התנחלויות שימנעו את השבת המצב לאחר.²³ אנשי גוש אמונים הדגישו לא רק את הארץ אלא גם את הדת, ואימצו את התווית "תורני" בכדי לתאר את אלו הפועלים בהתאם לחוקי התורה.²⁴ הם אימצו עמדה שמרנית ביחס להשתלבותה של ישראל בחברה הגלובלית המודרנית והכפיפו עצמם יותר ויותר לסמכות דתית. כך נולד סוג חדש של יהדות דתית-לאומית: "חרדית" מבחינה סוציולוגית, ועם זאת מחויבת פוליטית למדינה.

במהלך העשורים הבאים הלך הציבור הדתי-לאומי והתפצל. הפיצול חל בראש ובראשונה ביחס לדרגת ה"ממלכתיות" (מלשון ממלכה), היינו מידת קידושה של המדינה, אך התרחש גם ביחס למידת השמרנות הדתית, או באיזו מידה הפרקסיס הדתי הוא חרדי.²⁵ שני גורמים אלה יחד קבעו את מידת הציות למדינת ישראל. מנגד, הגישה ואופן ההתנהגות כלפי הפלסטינים נקבעים גם על פי צירוף של גורם שלישי: עמדתה של הקבוצה ביחס לתורת "אחדות ההפכים", לפיה כל בני האדם, כולל הערבים, נבראו בידי האלוהי.²⁶ לדברי מומחה לציונות הדתית, הזיקה בין יורשי הרב קוק לתורת

¹⁹ עקיבא אלדר ועדית זרטל, "אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל, 1967-2004", הוצאת דביר, 2004.
²⁰ המשא ומתן להפסקת אש בין ישראל לסוריה ב-1974 הוביל לנסיגה ישראלית משטחים סורים שנכבשו ב-1973. רבים חששו שמהלך זה יהווה תקדים לנסיגות נוספות.

²¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ישראל הראל, ממייסדי גוש אמונים, עפרה, 28 ביוני 2012. במקביל, המפלגה הדתית-לאומית (מפד"ל) התמקמה מימין לליכוד בנוגע לגדה המערבית ולעזה. זאת בשינוי ניכר מהעשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה, אז תמכה לעתים קרובות בעמדות השמאל, בפרט בנושאי מדיניות חוץ.

²² מרגע שהוסדר תפקידה של הדת במדינה, נראה היה שהציונות הדתית מיצתה את יעודה הפוליטי. יתר על כן, האחוזים הגבוהים של חזרה בשאלה בקרב צעיריה גרמו לרבים ממנהיגי הציונות הדתית לראות בה כישלון.

²³ לתולדות פרויקט ההתנחלות ראו: אלדר וזרטל, "אדוני הארץ", שם.

²⁴ מחוץ לקהילה הדתית-לאומית נוטים להשתמש בביטוי חרדי"לי במקום תורני. זהו קיצור של המושג "חרדי-לאומי", המצביע על הקפדה דתית הדומה לזו של החרדים, לצד עמדות פוליטיות וקוד לבוש המאפיינים את הדתיים-לאומיים.

²⁵ ניתן להציג תמונה גסה של הפיצול הדתי-לאומי על שני צירים – מידת הממלכתיות (בין התנגדות למדינה למידת ממלכתיות גבוהה), ומידת השמרנות הדתית (בין שמרנות רבה לליברליות).

²⁶ אבינועם רוזנק, "סדקים: על אחדות ההפכים, הפוליטי ותלמידי הרב קוק", הוצאת רסלינג (2013), עמ' 91-100. מאותה סיבה, פירושה של תורה זו הוא שבכל היהודים – גם החילונים ביותר – טמון "ניצוץ קדוש", וזאת

אחדות ההפכים, אף שהתרופפה במהלך השנים,²⁷ אחראית לכך שאלימות משולחת רסן כנגד אזרחים, גם אם היא מתרחשת לפעמים, לא הפכה לנורמטיבית בקהילה הדתית-לאומית.²⁸

הבדל בולט נוסף אשר התפתח בין חוגי הציונות הדתית השונים הוא תפקידם של הרבנים. בחוגים התורניים, אלה שבהם הדתיים-לאומיים אמצו תפיסה דתית חרדית, הרבנים החלו למלא תפקיד מרכזי, דתי ופוליטי. הזרם התורני, החובש כיפות גדולות כדי להעיד על דרגת ההקפדה ההלכתית הגבוהה יותר שלו, מחפש את חוות הדעת של הרבנים ("דעת תורה") בשורה גדולה של סוגיות ומפגין דרגת ציות גבוהה יותר לפסיקותיהם – כולל בסוגיות פוליטיות. מנגד, הזרם המרכזי בציבור הדתי-לאומי נוטה להתייעץ עם רבנים רק בנושאים הקשורים לקיום מצוות ברמה האישית, כמו למשל בסוגיות כשרות, וגם אז דרגת הציות שלהם לרבנים מוגבלת.

למרות זאת, אין להפחית מערכה של השפעת הרבנים על הציבור הדתי-לאומי. הרבנים מחזיקים בתפקידי מפתח במערכת החינוך הממלכתית-דתית ובתנועות הנוער, ותפקידם כמחנכים היה ונותר חיוני להפצת האידיאלים הקווקסיים בחברה הדתית לאומית. לדתיים-לאומיים אשר מנהלים את חייהם במרחק מסוים מההיררכיה הרבנית, אין נציגות מובהקת.²⁹ יתר על כן, רבנים דתיים-לאומיים ליברליים יותר, המהווים זרם קטן יחסית, מאמצים בדרך כלל את עקרון האוטונומיה האישית. לפיכך, הם אינם דורשים את אותם נאמנות וציות כמו רבנים "חרד"ליים" וממילא אינם זוכים להם.³⁰ עד סוף שנות השבעים הפכו תומכיו של קוק ליותר ויותר תורניים,³¹ והציונות הדתית שינתה את פניה בקצב מהיר.³²

משנות השמונים ועד שנות האלפיים, ההבדלים בתוך הציבור הדתי-לאומי הפכו לחדים עוד יותר. בין הסיבות לכך אפשר למנות את היעדר יורש ברור לרב צבי יהודה קוק (שנפטר ב-1982) ואת הגידול במספר היהודים האמריקאים שהיגרו לישראל, אשר נוטים ללכת אחר סמכויות רבניות אחרות.³³ גורמים חשובים יותר היו המלחמות והסכמי השלום, שהביאו להתפתחות זרמים בציונות הדתית שהם בעלי עמדה שונה ביחס למדינה.

בלי קשר לשאלה עד כמה בלתי-מקובלת עמדתם בעיני אחרים. כדברי אחד מרבני "תקומה", "אנחנו דוחים את הביטוי 'יהודי חילוני'. כל היהודים הם קדושים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, מרץ 2013.
²⁷ הרב קוק האב האמין ש"חזרת העם היהודי לארץ ישראל" לא תדרוש אלימות. רוזנק, סדקים, עמ' 154-156.
²⁸ שם, עמ' 214.
²⁹ מומחה תיאר את הזרם היותר ליברלי כפחות אידיאולוגי ויותר אינדיבידואליסטי. לטענתו, המשתייכים לזרם זה מבססים את הזהות היהודית על "מה שמרגיש להם נכון", ולפיכך חסרה לעתים לעמדתם עקביות אידיאולוגית.

קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יאיר שלג, ירושלים, יולי 2012. בתשובה לשאלה איזה רבנים מייצגים את הזרם הדתי-לאומי האינדיבידואליסטי והליברלי הזה ענה מומחה: "הרב קניון, הרב מקדונלד והרב זארה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' אשר כהן, מומחה לציונות הדתית, מודיעין, ינואר 2013.
³⁰ הקבוצה המתירנית יותר כוללת את תלמידי הרב סלוביציץ, וגם את תלמידי הרבנים החסידיים (כמו הרב המנוח מנחם פרומן) והאורתודוקסים המודרניים (למשל הרב בני לאו). הרב יובל שרלו, רב דתי-לאומי ליברלי, מעריך שהזרם הליברלי יותר מונה כ-8 אחוז מהדתיים-לאומיים. "האליטות הדתיות-לאומיות החדשות", שם.
³¹ תחת השפעת גוש אמונים, מספר לא מבוטל של דתיים-לאומיים התקרב מבחינה סוציולוגית אל המגזר החרדי:

רבים מהם בוחרים בלימודי ישיבה תיכוניים (על חשבון בתי הספר הממלכתיים-דתיים, המקדישים פחות זמן ללימודי קודש) ומשרתים ביישובות ההסדר, המשלבות בין לימודי דת לשירות צבאי ביחידות שמרבית החיילים בהן שומרי מצוות. בנוסף, הפרדת גברים ונשים במוסדות הדתיים-לאומיים נהייתה נפוצה יותר.

³² המפנה הזה התרחש במהירות רבה: חברי תנועות הנוער ותלמידי התיכונים שנענו לקריאת גוש אמונים לצאת לגבעות הגדה המערבית אימצו עד מהרה אורח חיים תורני. הרב יובל שרלו, שהצטרף לקמפיין של גוש אמונים ב-1974 עם סיום לימודיו בתיכון, סיכם כך את תוצאות המפנה החינוכי: "בתיכון שלי, בוגרי שנת 1974 שונים מבוגרי 1975. מהמחזור שלי יצאו חמישה קצינים בכירים בצה"ל... ואילו מהמחזור השני יצאו חמישה ראשי ישיבות". הרב יובל שרלו, "מה קורה בציונות הדתית", הרצאה בטכניון בחיפה, 21 במאי 2012.
tinyurl.com/cug5evh

³³ "כאשר יהודים אמריקאים אומרים 'הרב' הם מתכוונים לרב סלוביציץ. כאשר אנחנו אומרים 'הרב' אנחנו מתכוונים לרב קוק". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם בוגר תנועת הנוער של בני עקיבא, תל-אביב, יולי

(2) שנות השמונים והתשעים: קיטוב

על רקע שני עשורים של התפתחויות פוליטיות, נקודות המוצא השונות האלה הביאו ליצירתם של מערכים פוליטיים חדשים בתוך הציבור הדתי-לאומי, שהם בה בעת יותר מתונים ויותר קיצוניים מקודמיהם.

חלק מהנוסחים הרדיקלים יותר צמחו מתוך האתגר שהציב תהליך השלום בפני תפיסת העולם הקוקיסטית. הסכם השלום בין ישראל למצרים ב-1979 ונסיגתה של ישראל מסיני קראו תגר על אמונתם של תומכי הרב קוק כי ההיסטוריה מתקדמת בהתאמה מוחלטת לתפיסת הגאולה שלהם. מרבית אנשי גוש אמונים טענו שהנסיגה היא רק זמנית, אך סיעה קטנה מתוכם, שמנתה בתחילה כמה מאות אנשים והיום היא מונה כמה אלפים, אימצה עמדה קיצונית יותר: הם החליפו את התפיסה של הרב צבי יהודה קוק של גאולה על ידי בניית התנחלויות, שנכשלה לשיטתם, ברעיון של קידום הגאולה על ידי הקמתו מחדש של בית המקדש על הר הבית.³⁴ כך נפתחה חזית חדשה בעימות, שנחשבת היום לאחת מנקודות החיכוך המסוכנות והנפיצות ביותר.

בדומה לכך, הסכמי אוסלו א' ו-ב' עוררו מתחים רבים במחנה הדתי-לאומי. מרבית הקבוצות התומכות בהתנחלויות, ובהן גם מועצת יש"ע, ארגון הגג של המועצות האזוריות בגדה המערבית ובעזה שהוקם ב-1980 כדי לייצג את האינטרסים של המתנחלים מול המדינה, ניסו להתנגד להסכם במסגרת החוק. מנגד, קבוצות אחרות בחרו לפעול בשיטות של התנגדות אזרחית. "זו ארצנו" – תנועת מחאה ימנית שהנהגתה ומרבית חבריה נמנו על הציבור הדתי-לאומי והתנגדה לנוסחת ה"שטחים תמורת שלום" של הסכמי אוסלו, יזמה הפגנות וחסימה של נתיבי תחבורה. המחאות הוציאו עשרות אלפי אנשים לרחובות, עוררו תשומת לב ציבורית רבה ויצרו דילמה לדתיים-לאומיים בשאלה האם לשתף פעולה עם המדינה במסגרת חוקייה למרות שהם מתנגדים למעשה, או לפעול נגדה. הרוב דבק באותה עת באסטרטגיה של מועצת יש"ע, אך המחלוקת העידה בכל זאת על הפילוג הגובר, הממשיך לאפיין עד היום את הציבור הדתי-לאומי.

מנגד, מלחמת לבנון הראשונה (1982-1985) עודדה את התפתחותו של זרם דתי-לאומי מתון. הרב יהודה עמיטל, מייסדי גוש אמונים, הצהיר במפורש על הקדימות של מדינת ישראל ועם ישראל על פני ארץ ישראל, והביא בכך לייסודה של תפיסה דתית התומכת בפתרון שתי המדינות. גישה זו זכתה לתמיכה רחבה בקיבוצים הדתיים, וב-1988 קיבלה ביטוי פוליטי באמצעות מפלגת "מימד" (ראשית תיבות של "מדינה יהודית, מדינה דמוקרטית").³⁵

2012. לתלמידי הרב סלובייצ'יק יש תפיסה דתית חיובית של מדינת ישראל, אך הם אינם רואים בה חלק מתהליך הגאולה. כך למשל הרב שלמה ריסקין, רבה של אפרת ומהבולטים מבין תלמידי הרב סלובייצ'יק בישראל, טוען שישירות יכולה לוותר על ריבונות באזורים ערביים בגדה המערבית שאין להם מבחינה יהודית חשיבות דתית או היסטורית מיוחדת. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דן דיקר, מזכ"ל הקונגרס היהודי העולמי, ירושלים, מרץ 2012. הרב אהרון ליכטנשטיין, הרב הישראלי המוביל ההולך בדרכו של הרב סלובייצ'יק, קורא לתלמידיו לא לסרב פקודה בעת שירותם בצה"ל.

³⁴ בהתאם לעמדה זו, שמוטי ענברי מכנה "נטורליזם משיחי", המקדש לא יקום באופן פלאי כתוצאה ממעשה אלוהי, כפי שמקובל להאמין במסורת היהודית, אלא יש לבנות אותו. פונדמנטליזם יהודי וחר הבית (מאגנס, 2008), עמ' 31-50. הרב ישראל אריאל, רב העיר של ההתנחלות ימית בסיני (שפונתה ב-1982), טען שהחלטת ישראל לסגת מסיני מוכיחה ש"המאבק לא צריך להיות על אברי הגוף [חבלי הארץ] אלא על הלב – הר הבית". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פעיל במכון המקדש, ירושלים, נובמבר 2011. תומכי ה"משיחיות הטבעית", הנסוגים מהעמדה הקוקיסטית, מוותרים גם על תפיסת "אחדות ההפכים" ועל ההתנגדות שלה לאלוהים. לפרטים על האקטיביזם בנושא הר הבית והשפעתו הגוברת על הציבור הדתי-לאומי ראו: דו"ח המזרח התיכון מס' 134 של קבוצת המשבר הבינלאומית, "שינוי מוחלט? (חלק א') מדיניות הקרקעות והאמונה של ישראל במזרח-ירושלים", 20 בדצמבר 2012, עמ' 22-26.

³⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מועמד לשעבר ברשימת "מימד" לכנסת, ירושלים, יולי 2012. הוא הסביר שבמהלך מלחמת לבנון הראשונה ובפרט לאחר הטבח במחנות הפליטים סברה ושתייה, הרב עמיטל הגיע

מעבר לקבוצות שהן "יוניות" באופן מוצהר, תהליך אוסלו הוביל כמה אושיות בולטות, בראשות הרב יואל בן-נון, ממייסדי גוש אמונים ותלמיד של הרב עמיטל, לפתח תיאולוגיה מדינית המבוססת על העיקרון של הסכמה משותפת ומניעת פילוג בקרב עם ישראל. כאשר יגאל עמיר, סטודנט דתי-לאומי באוניברסיטת בר-אילן, התנקש בחייו של ראש הממשלה יצחק רבין בשנת 1995, הציונות הדתית מצאה את עצמה במגננה.³⁶ בעקבות חשבון הנפש שלאחר המעשה הקימו מאות רבנים את "צוהר", קבוצה שמטרתה להגיע אל הציבור החילוני הישראלי כדי למנוע את שחששו ממנו – התפרקותה של החברה הישראלית ואף מלחמת אזרחים. הקבוצה ממשיכה לגדול (היא מונה כיום כ-800 רבנים) והשפעתה מתעצמת. בניגוד לרבנים אחרים מהזרם הקווקסי, הם מאמינים בהגדרה צרה יחסית של "דעת תורה" (הנחייה רבנית), וככלל אינם מצפים שההנהגה הישראלית תבקש את עצתם בנושאי מדיניות חוץ, כולל הסכסוך הישראלי-ערבי.

עם כישלון פסגת קמפ-דיוויד בשנת 2000 ושיחות ההמשך בטאבה, והתפרצותה של האינתיפאדה השנייה, עלה כוחם של הימין בכלל, והציבור הדתי-לאומי בפרט. עם זאת, לא כולם נהנו משיפור זה באותה מידה. בדעת הקהל הציבורית התחולל שינוי, וכך גם בתוך הציבור הדתי-לאומי. מימד שילמה את המחיר על הסכמי אוסלו ונעלמה מהמפה הפוליטית, בעוד שהמפלגה הדתית-לאומית (מפד"ל) שייצגה את הציונות הדתית בכנסת מאז 1956, שבה והתפצלה והצטמקה, כאשר בוחריה העדיפו לתמוך במפלגות נציות יותר.

חשוב אולי אף יותר מהקיטוב במחנה הדתי-לאומי ככללותו, היה הפיצול שחל בקרב הקווקסים עצמם, שהיו ונשארו הכוח הדומיננטי בכל הנוגע לגדה המערבית. בתגובה לאתגר הדתי והפוליטי שהציבו הסכמי אוסלו, התגבשו ערב ההתנתקות מעזה שלושה זרמים מובחנים אשר אימצו גישות שונות בנוגע לשיתוף הפעולה עם המדינה.³⁷ ההבדלים נגעו פחות לקדושת המדינה כשלעצמה, שהזרמים כולם המשיכו להחזיק בה, אלא לאופן שבו הבינו את מדינת ישראל ואת עם ישראל, בהתחשב בכך שמרבית היהודים במדינה אינם שומרי מצוות.

בקצה האחד של מנעד הדעות ניצבו אלו המאמינים בקדושתה המוחלטת של המדינה ובהכרח והחיוב של שיתוף הפעולה עמה. עמדה זו, המזוהה עם ישיבת הר המור ומייסדה הרב צבי טאו, טוענת כי הואיל וישראל עצמה היא שיקוף של הקדושה, כל החלטה המתקבלת על ידי רוב אזרחיה, הכולל גם אזרחים לא-יהודיים,³⁸ היא קדושה וחייבים לכבדה.³⁹ יתר על כן, הואיל והיהודים, גם אלה שאינם שומרים מצוות, הם שיקוף של הרצון האלוהי, ישיבות "הקו" (כפי שמכנות הישיבות המלמדות לפי גישה זו) טוענות שהציונות הדתית צריכה להתנהל מולם ברוח של שיתוף פעולה.

למסקנה ש"חלק מההשקפות האידיאולוגיות בתוך הציונות הדתית הן מסוכנות". בבחירות 2009, מפלגת מימד שהתמזגה עם התנועה הירוקה לא עברה את אחוז החסימה, ולמעשה נמחקה מהמפה הפוליטית.

³⁶ זאת למרות העובדה שיגאל עמיר התחנך במוסדות חרדיים, ולאור כן התאפשר לאישים בציונות הדתית לטעון שהוא תוצר של מערכת החינוך החרדית, ולא הדתית-לאומית. רונק, סדקים, עמ' 67.

³⁷ לתיאור של שלושת תתי-הזרמים האלה בחשיבה הדתית הקווקסית, ראו: ענת רוט, "תיאוריות הפונדמנטליזם במבחן המציאות: הזרם התורני בציונות הדתית ומאבקי נגד תכנית ההתנתקות והריסת הבתים בעמון", עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בר-אילן, אוגוסט 2011.

³⁸ עם זאת, חלק מרבני ה"קו" טוענים שהואיל ואחד השופטים בבית המשפט העליון הוא ערבי-ישראלי, אין לקבל באופן אוטומטי את הכרעת בית המשפט העליון, שהוא מבחינתם "ערכאת גוים".

³⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב בישיבות הקו, ירושלים, פברואר 2013. בגלל שהם רואים את המדינה כאסורה בפגיעה, רבני ישיבות הקו מעודדים שירות צבאי ומגנים סירוב פקודה לפיני התנחלויות. במקום זאת, הם קוראים לחיילים לדבר ביחידות עם מפקדיהם כדי להימנע מלהיות שותפים לפינוי. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר ענת רוט, ירושלים, מרץ 2012.

הסמכויות הדתיות התומכות בגישה זו הן בעלות השפעה רבה מאוד במחנה הדתי-לאומי, ויש להן משקל רב בדינאים הפוליטיים.⁴⁰

מן העבר השני של המתרחש ניצבים אלה המביטים בחשדנות על היהודים החילונים בישראל, אותם הם מחשיבים, כדברי חוקר ישראלי, ל"גויים דוברי עברית".⁴¹ המדינה אמנם קדושה, הם טוענים, אך לא בהכרח הממשלה, ולפיכך אין לקבל החלטות שמתקבלות בה באופן אוטומטי כמקודשות.⁴² הלכה למעשה, פירושו של דבר נטישת הגישה ה"ממלכתית" הטוענת לקדושת הממשלה ולא רק המדינה. עמדה זו זוהתה לראשונה עם מפלגת "תקומה", המהווה היום שליש מרשימת הבית היהודי לכנסת, ועם הדמויות הרבניות המובילות בה, הרב דב ליאור והרב זלמן מלמד.⁴³ הואיל והם אינם מאמינים שהחלטה המתקבלת על ידי המדינה משקפת בהכרח רצון אלוהי, הם מוכנים לקרוא תגר על המדינה, אף שלא באמצעים אלימים.⁴⁴

הזרם השלישי, המרכזי והגדול ביותר, מזוהה עם מרבית ההנהגה הפוליטית של מועצת יש"ע ועם הקו הרעיוני רב-ההשפעה של ישיבת "מרכז הרב" ורבנים בולטים כמו הרב חיים דרוקמן והרב יעקב אריאל.⁴⁵ זרם זה משלב היבטים של שתי הגישות. בדומה לרב טאו, תומכי הזרם המרכזי מכבדים את ההחלטות שמקבלים רוב אזרחי המדינה, ובמובן זה הם מחשיבים עצמם "ממלכתיים". עם זאת, בדומה לרבני תקומה, הם מוכנים לעימות לא-אלימים עם המדינה.⁴⁶

אף שאין להפריז בהבדלים בין הזרמים,⁴⁷ ותומכיהם עשויים לעבור ממחנה למחנה בהתאם לנסיבות הפוליטיות, המחלוקות ביניהם עיצבו את תגובותיהם להתנתקות בעזה, וממשיכות להשפיע על האופן בו הם מתייחסים למדינה ולציבור הכללי, בפרט בנושאים הבאים:

⁴⁰ "תורותיו של הרב טאו משפיעות על כל קשת התומכים של הרב קוק בימינו. הן כמו אור שמאיר על כולם". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב קוקיסקי, דרום הארץ, פברואר 2012. תומכיו כוללים דמויות צבאיות בכירות, ובהן למשל רבים מראשי המכונות הצבאיות והרב הצבאי הראשי.

⁴¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, מרץ 2013.
⁴² לביקורת על אלה שלדעתו מושקעים יתר על המידה בתמיכה במדינה, ראו: "ממלכתיים", הרצאתו של הרב דב ליאור, מרבני תקומה, אתר "סרוגים", 27 באפריל 2010.

⁴³ "הרבנים מלמד וליאור מבקרים את גישתו הזהירה מידי, לטענתם, של הרב טאו ובפרט את האחריות היתרה שהוא לוקח על שלמות העם והמדינה ואת ההתמקדות שלו במימדים החיוביים שבחילונים. גישה זו יצרה תחושה של 'השתלבות בכל מחיר' והובילה להיטמעות במקום להשתלבות. מצד אחד הם שותפים לתפיסת העולם הממלכתית הרואה במדינת ישראל ערך דתי מקודש, אך מצד שני אינם חוששים להתעמת איתה כאשר זו פוגעת בערכים אחרים המקודשים להם. הם רואים עצמם כאחראים לשלמות העם והמדינה ולכן מתנגדים לכל גילוי של אלימות, גם אם מדובר בתגובה לאלימות המופעלת כלפיהם. אולם לשיטתם האחריות לכך היא גם של המדינה, ולכן גם היא צריכה לשקול את מעשיה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר ענת רוט, ירושלים, מרץ 2012.

⁴⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד מרבני תקומה, ירושלים, מרץ 2013. חלק מהרבנים המזוהים עם תקומה קראו לסירוב פקודה לפינוי התנחלויות.

⁴⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם בכיר במועצת יש"ע, ירושלים, יוני 2013. "הזרם המרכזי משלב מרכיבים משתי הגישות. כמו כל אנשי הזרם התורני גם הם סבורים שארץ ישראל אינה ניתנת לחלוקה, ולכן הם לעולם לא יתמכו בהחלטה על פינוי יישובים. אולם מתוקף תפיסתם הממלכתית והאחריות שלהם לשלמות העם והמדינה הם יהיו מסוגלים להשלים עם החלטה כזו בדיעבד, ובלבד שהיא התקבלה בדרך דמוקרטית ראויה וברור שהיא מייצגת את עמדת הרוב היהודי. תחושת האחריות שלהם לפגיעה בעם ובמדינה דומה לזו של הרב טאו, אבל בפרקטיקה הם סבורים שהרב טאו לוקח את האחריות הזו רחוק מידי ותומכים במאבק תקיף יותר. מצד אחד הם מתנגדים לשימוש באלימות מילולית, אך מצד שני אינם שוללים שימוש טקטי בה ביצירת הרתעה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר ענת רוט, ירושלים, מרץ 2012.

⁴⁶ למשל, רבני המרכז (כמו תלמידי הרב טאו) מגנים סירוב פקודה לפינוי התנחלויות. עד כה, הם היו נכונים לקרוא תגר על המדינה רק כדי להשפיע על החלטה עתידית, אבל לא כדי לחבל בהחלטה שכבר התקבלה. בכך שונה דעתם מדעת רבני תקומה.

⁴⁷ כל הקבוצות הקוקיסטיות מאמצות בדרגה כזו או אחרת את תורת "אחדות ההפכים". לדברי מומחה לציבור הדתי-לאומי, "הפער האמיתי איננו בין הממלכתיים ללא-ממלכתיים, אלא בין אלה החושבים במושגים של אחדות

□ **התנגדות לפינוי התנחלויות:** בהתאם לדרגות השונות של חששם לגבי עימות כולל בחברה הישראלית, תומכי הרב טאו נוטים לארוז את מטלטליהם ולציית, בעוד שאות תומכי שני הזרמים האחרים יהיה אולי צורך לפנות בכוח, בפרט אם הפינוי מתבצע בלי הסכמת רבניהם. רבני תקומה עשויים אף להתיר סרבנות, חסימת כבישים וזריקת חפצים שאינם מסכנים את חיי הכוח המפנה (כמו ירקות, מים, צבע וקמח).⁴⁸

□ **שירות צבאי:** בוגרי ישיבות הקו של הרב טאו וכן בוגרי ישיבות הזרם המרכזי מפגינים רמה גבוהה של מוטיבציה וצייתנות, שבאים לידי ביטוי במספרם הגבוה של הקצינים בקרבם. מנגד, אלה הנמנים עם הזרם של תקומה, שכאמור אינם מייחסים את אותה רמת קדושה לכל החלטות הממשלה (ובפרט פינוי צבאי של התנחלויות), נוטים לגלות פחות עניין בקריירה צבאית ושיעורם בקרב הקצינים נמוך יותר, אם כי הוא עדיין גבוה באופן יחסי משיעור החילוניים.

□ **אחדות ההפכים:** מאז מותו של הרב קוק האב ב-1935, הולך ונפרם האיזון העדין שהתקיים בין שלושת עמודי התווך של הציונות הדתית – ארץ ישראל, עם ישראל ותורת ישראל. זאת כיוון שיורשיו משכו לכיוונים פוליטיים ודתיים שונים. כתוצאה מכך, הריסון שטמון באופן מסורתי בתורת "אחדות ההפכים" נשחק. בעוד ששייכות הקו והזרם המרכזי נותרו בדרך כלל נאמנות לדוקטרינה הזו, התמיכה של תקומה בה נחלשה ככל שהתגברה בתפיסתה הדתית המרכזית של ארץ ישראל.⁴⁹

□ **עלייה לרחבת הר הבית:** ישיבות הקו מתנגדות לכך, שכן הן מאמינות ששינוי בר-קיימא יכול להתרחש רק בתמיכת מרבית העם היהודי, ושיעורם הגבוה של החילוניים מעיד שרמת האדיקות הדתית הדרושה טרם הושגה. רבים מרבני תקומה, הרואים עצמם חלוצים לפני המחנה וחוששים שמנהיגים ישראלים חילוניים עשויים, במסגרת משא ומתן עם הפלסטינים, להסכים לפשרה בנוגע למעמדו של הר הבית, פרסמו פסק הלכה המתיר עלייה. מרבית הסמכויות הדתיות בזרם המרכזי אמצו בהדרגה עמדה זו.

(3) ההתנתקות מעזה ותוצאותיה

ההתנתקות הייתה, בעיני רוב הדתיים-לאומיים בישראל, המבחן הקשה ביותר עמו התמודדו.⁵⁰ היא הציפה אל פני השטח את המתחים הטמונים בבסיס הציונות הדתית, והכריחה אותם לבחור בין שני ערכים יקרים ללבם: מצד אחד, חשיבותה המסורתית של ארץ ישראל, ומן הצד השני, אחדות עם ישראל וטובתה של המדינה.⁵¹ סוגיה זו הדגישה, יותר מכל אירוע שקדם לה, את הפילוגים הפנימיים במחנה הדתי-לאומי. יתרה מכך, היא גם הצביעה על הדינמיקה לה ניתן אולי לצפות במקרה של פינוי נוסף.

לאחר חודשים ארוכים של הפגנות ובניגוד לתחזיות,⁵² פינוי המתנחלים מרצועת עזה עבר בשקט יחסי. רבים תולים עובדה זו בתפקודן של הסוכנויות הממשלתיות או במספרם הרב והמרתיע של

ההפכים לבין אלה שלא. הראשונים מאמינים שהיהודי הניצב לפני הוא יהודי – אולי יהודי שטועה, אבל עדיין יהודי. כך שיש להם רצון בסיסי לא לקרוע את הרקמות [החיות של העם היהודי]. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר אבינועם רוזנק, ירושלים, מאי 2012. אחד מתומכי הרב ליאור חזר על ההבחנה הזאת כבסיס לדחייתו המוחלטת אלימות כלשהי כלפי הצבא. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בחברון, נובמבר 2012. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר ענת רוט, ירושלים, יוני 2013.

⁴⁸ רוזנק, סדקים, עמ' 117.

⁴⁹ אמצעי תקשורת ובעלי טורים דתיים-לאומיים רבים אינם משתמשים בביטוי "התנתקות" אלא מדברים על "גירוש". כך גם מרבית המתנחלים הדתיים-לאומיים.

⁵⁰ ענת רוט, "הציונות הדתית במבחן הממלכתיות: מכפר-מימון לעמונה", בתוך: תכנית ההתנתקות – הרעיון ושברו, מכון ירושלים לחקר ישראל, תשס"ט.

⁵¹ "במסגרת ההכנות להתנתקות, השב"כ ואגף מודיעין של צה"ל טענו שעלינו להתכונן לאפשרות של שימוש בנשק בידי מפונים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יונתן בשיא, לשעבר ראש מנהלת ההתנתקות, דצמבר

השוטרים והחיילים שהשתתפו בפינוי ובמקצועיות שלהם.⁵³ עם זאת, אין להפחית בערכם של שיקולים דתיים, כפי שאפשר ללמוד למשל מתהלוכה שנערכה חודש לפני פינוי גוש קטיף. בתמיכת כמעט כל הרבנים הדתיים-לאומיים,⁵⁴ עשרות אלפי מפגינים התאספו ליד נתיבות, בצד הישראלי של הגבול עם רצועת עזה, והתכוננו לצעוד לעבר גוש קטיף במטרה לשהות שם ולמנוע את הפינוי. בעודם בצד הישראלי, כיתרו את המפגינים עשרות אלפי שוטרים וחיילים. בפני מובילי התהלוכה – ראשי מועצת יש"ע וועד רבנים – ניצבו שתי אפשרויות: עימות או התפזרות.⁵⁵ משיקולים דתיים ומעשיים כאחד, הם בחרו בחלופה השנייה,⁵⁶ שחרצה לדעת קבוצות רדיקליות וקבוצות צעירים את גורלו של גוש קטיף.

הנסיגה עצמה הייתה פחות דרמטית משצפו רבים. הצבא חסם את הגישה לרצועת עזה כמה שבועות מראש, ואלה שהצליחו להסתנן פנימה הגבילו עצמם בדרך כלל להתנגדות פסיבית, והכריחו את החיילים לגרור ולפנות אותם בכוח.⁵⁷ גושי ההתנחלויות שכללו כ-9000 תושבים - 8600 בגוש קטיף ו-680 בצפון הגדה המערבית - פונו תוך חמישה ימים.⁵⁸ עם זאת, למרות העדר האלימות הכמעט מלא, ההתנתקות הייתה טראומה למחנה הדתי-לאומי. היא נחווה כהשפלה ציבורית, הפגנת אוזלת יד,⁵⁹ ותבוסה אידיאולוגית ודתית עבור אלה שהאמינו שיד אלוהית היא המניעה את גורלה של ארץ ישראל.⁶⁰

2012. ראש הממשלה אריאל שרון טען כי "אלה אנשים שמוכנים לעשות הכול". על התחזית מקיר לקיר לגבי האלימות הצפויה בזמן ההתנתקות ראו: ענת רוט, "הציונות הדתית במבחן הממלכתיות", עמ' 36-38.⁵³ לתיאום העקבי בין ובתוך קבוצות המחאה, הסוכנויות הממשלתיות והממסד הביטחוני – ובפרט לתיאום בין ההנהגה הדתית-לאומית המרכזית לבין הקבוצות היותר קיצוניות – היה "אפקט של דה-רדיקליזציה". איתן אלימי, "בין פוליטיקה של התחברות לפוליטיקה של ההתנתקות: מאבק המתנחלים בתוכנית ההתנתקות והשלכותיו", הוצאת רסלינג, 2013.

⁵⁴ מרבית רבני תקומה סרבו להצטרף; רב תקומה, הרב אליעזר מלמד, היה אחד מכמה אשר טענו שמחאה פסיבית כזו נועדה להיכשל, ואילו אסטרטגיה של מרי אזרחי פעיל, כולל חסימת כבישים ברחבי הארץ, היא עדיפה. רוט, "הציונות הדתית במבחן הממלכתיות", עמ' 52.

⁵⁵ שאול גולדשטיין, אז סגן ראש מועצת יש"ע, אמר כך: "האמת היא שכאשר עמדנו עם הרבנים וחברי הכנסת בראש התהלוכה, הרגשתי שאם נאמר לציבור לפנות לשער וללכת, היו 35 אלף המפגינים רומסים את הגדר, כמו מקני סוף היתה עשויה, ושום כוח בעולם לא היה עוצר בעדם. האנרגיה העצומה שהייתה שם ממש קרצה לנו להפעיל אותה – יאללה, בואו ונראה לראש הממשלה! אבל לא זו הייתה מטרתנו. לא באנו לנצח את הצבא והמטרה". מצוטט אצל רוט, "הציונות הדתית במבחן הממלכתיות", עמ' 57.

⁵⁶ במהלך הדיונים הרשמיים והבלתי-רשמיים בחודשים שקדמו להתנתקות, המנהיגות הדתית-לאומית חקרה את הסוגיה ההלכתית – מה יש לעשות כאשר ניצבים בפני בחירה בין אחדות ארץ-ישראל לאחדות עם ישראל ומדינת ישראל. הרוב הגדול, להוציא כמה מנהיגי התנחלויות קטנות בעיקר בגב ההר שבצפון הגדה המערבית, הכריז שאין היתר ליצור מצב שעלול ליצור קרע בצבא או בקרב העם. שיקולים מעשיים לגבי האופן בו אלימות עלולה להפנות את דעת הקהל הציבורית נגד המתנחלים נלקחו גם כן בחשבון. רוט, "הציונות הדתית במבחן הממלכתיות", עמ' 55-56.

⁵⁷ גרשון הכהן, הקצין שפיקח על הפינוי תיאר את הרגע המכריע: "היינו ארבעה: שני סגני-אלופים, אלוף משנה ואנכי. מסביבנו כמאה אנשים שפשוט סגרו עלינו ופעלו מתוך אקסטזה. דחפו אותנו, היכו אותנו, קרעו את בגדינו. זרקו כיסאות, זרקו דוכני תפילה. והיה שם נשק. היה פוטנציאל של אלימות קשה. אבל בשקט בשקט, אינני יודע איך, הצלחנו לדחוף את הרב דרך המון תלמידיו החוצה. הכנסנו אותו לחדרו ודרשנו ממנו להתפנות. זאת הייתה נקודת השבירה. הרב טל נשבר לגמרי. וברגע הזה הוטתה הכף. בתוך שעה הישיבה התפתה מרצון ובכך הבהירה לכל אנשי גוש קטיף שאין חלופה של מרי אליים. שחייבים להרכין את הראש בפני העוצמה הצבאית ולקבל את סמכותה של מדינת ישראל". ארי שביט, "היהודי החדש", הארץ, 16 בספטמבר 2005.

⁵⁸ אחד ממפוני גוש קטיף טען: "חשבנו שנזכה לתגמול על זה שבחרנו בנתיב של אי-אלימות; במקום זאת, פשוט דרכו עלינו". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בדרום הארץ, אפריל 2012.

⁵⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד ממנהיגי מועצת יש"ע, חבל בנימין (האזור הדרומי של צפון הגדה המערבית), פברואר 2012.

⁶⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מפונה גוש קטיף, דרום הארץ, מרץ 2012.

לאחר מכן, הציונות הדתית נטתה לאסטרטגיות מתעמתות יותר, אשר קודמו בדרכים שונות על ידי אנשי הזרם של תקומה.⁶¹ מועצת יש"ע, שלא הצליחה למנוע את ההתנתקות, מצאה את עצמה תחת ביקורת חסרת תקדים ואילו עמדתה הלוחמנית של תקומה העצימה את התמיכה בה.⁶² במקביל לכך, צעירים דתיים-לאומיים, בפרט בגדה המערבית, ששו אלי קרב. הם הגדירו את המאבק שלהם במושגים מניכאיים של מלחמת בני האור בבני החושך, בין המגינים הצדיקים של הארץ מן העבר האחד והממשלה הכופרת מן העבר השני, ויצאו במתקפה חסרת תקדים על שיתוף הפעולה של הזרם הממלכתי.⁶³ ממולם, גורמים בולטים בזרם הממלכתי הצליחו לאחר זמן מה במידה מסוימת ולמרות המהלומה של ההתנתקות,⁶⁴ לחדש את אמונם בתפקידן של המדינה וכל ממשלותיה. עם זאת, במאזן הסופי, השפעתה של תקומה גברה והיא קנתה לה אחיזה בזרם המרכזי, המייצג את מרבית הדתיים-לאומיים, על חשבון ההשפעה של ישיבות הקו.

עם התחזקות הקולות הקיצוניים, הניסיונות לאחד את הכוחות הדתיים-לאומיים למפלגה פוליטית אחת בבחירות 2009 נכשלו. מפלגת הבית היהודי, שזכתה לשלושה מושבים בכנסת, חתרה "להשפיע מבפנים" ולשכנע את הישראלים שאינם נמנים על הציבור הדתי-לאומי בצדקת דרכם באמצעים של דיאלוג ושיתוף פעולה. מנגד, מפלגת האיחוד הלאומי, שכללה את סיעת תקומה (שני חברי כנסת), סיעת הימין הקיצוני החילונית "תחיה" (חבר כנסת אחד), והמפלגה הדתית הקיצונית הלא-קוקיסטית "ארץ ישראל שלנו" (חבר כנסת אחד) זכתה בארבעה מושבים בסך הכול. בניגוד לבית היהודי, מפלגת האיחוד הלאומי שאפה לקרוא תגר על הזרם הפוליטי המרכזי על ידי הצבת חלופה ברורה, בליווי רטוריקה ניצית יותר והעדפת האידיאולוגיה על חשבון הפרגמטיזם בהכרעות המדיניות בפניהם ניצבת ישראל, בפרט בשאלת עתידה של הגדה המערבית.⁶⁵

⁶¹ בטענה שניסיונות לחדש את המערכת מבפנים נכשלו, הציעו רבני תקומה אסטרטגיה חדשה בת שלושה שלבים למחנה הדתי-לאומי: "התעצמות פנימית; ביקורתיות גלויה על כל מערכות השלטון והקשר בינן לבין האליטות; והכנת תוכניות אלטרנטיביות לכל מערכות השלטון והחברה בישראל". הרב אליעזר מלמד, "יוצאים לדרך חדשה", "בשבע", 29 בספטמבר 2005.

⁶² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יאיר שלג, מומחה לציבור הדתי-לאומי בישראל, ירושלים, יולי 2012.
⁶³ רזונק הצביע על כך שההתנתקות חידדה את הפילוג בין אלה התומכים בתורת אחדות ההפכים לאלה המתנגדים לה: "יש עדיין הבדל בין תקומה והמשברים שהיא מעוררת, לבין לתת פיזית מכות לאנשים במטרה לשכנע אותם לא לוותר על ארץ ישראל. חסידי פעילים של העמדה השנייה מונים כיום כמה מאות, עם אלפים רבים של תומכים פסיביים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר אבינועם רוזנק, מומחה לציונות הדתית, ירושלים, מאי 2012.

⁶⁴ איתן אלימי, שם, עמ' 31.

⁶⁵ ככלל ניתן לומר שמפלגת הבית היהודי חיברה יחד את הזרמים הממלכתיים והאורתודוקסיה המודרנית, בעוד שהאיחוד הלאומי איחדה את המתנגדים למדינה עם אלה שאינם קוקיסטים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט דתי-לאומי, תל-אביב, אפריל 2013.

ג. יישוב הארץ

במקביל לכך שהפלסטינים והקהילה הבינלאומית מגנים את הרחבת ההתנחלויות, הדתיים-לאומיים בישראל מודאגים ככלל יותר מהמגבלות שהוטלו בעניין זה בשני העשורים האחרונים. ההתנחלויות הקיימות אמנם המשיכו להתרחב, אבל מאז 1996 הוקמו באופן רשמי רק התנחלויות בודדות.⁶⁶ אף שבאותה תקופה הוקמו, במידה רבה בסיוען של המדינה וסוכנויותיה השונות,⁶⁷ יותר ממאה מאחזים (התנחלויות המוגדרות כבלתי-חוקיות על פי החוק הישראלי),⁶⁸ אי-חוקיותם של המאחזים וחוסר הלגיטימיות שלהם בישראל הציבו את תומכי ההתנחלויות בעמדת מגננה. חששותיהם התעצמו כאשר ראש הממשלה דאז אריאל שרון אימץ את "מפת הדרכים לשלום ישראלי-פלסטיני" של הקוורטט משנת 2003, והסכים באופן עקרוני לפרק את כל המאחזים שנבנו לאחר מרץ 2001.⁶⁹

התפתחויות אלה חוללו שינויים משמעותיים בעמדות הדוריות. ותיקי המתחילים הדתיים-לאומיים שהקימו התנחלויות מרכזיות כמו עפרה, בית-אל, קריית-ארבע וקרני שומרון, ממשיכים לבסס אותן ולבנות את כוחם על הישגיהם אלה.⁷⁰ מנגד, רבים מילדיהם סולדים ממה שנחשב בעיניהם לאורח החיים ה"בורגני" של הוריהם, הנעדר לדעתם להט דתי ושליחות לאומית. יתר על כן, הם חשים מושפלים כתוצאה מההתנתקות מעזה,⁷¹ והם נוטרים טינה כלפי הקו התקיף עוד יותר שאמצה הממשלה ב-2005, כנגד המאחזים.⁷² חלקם מחקים את מעשיהם של הוריהם לפני שלושה וארבעה עשורים, וניצבים בחזית המאמץ לקבוע עובדות בשטח ולכפות על הממשלה להתאים את המדיניות והחוקים שלה לעמדותיהם. מתנחלת ותיקה שהייתה בעבר בעלת תפקיד ממשלתי התייחסה לקסם שמהלכת הפעולה מחוץ לערוצים החוקיים על הדור הצעיר:

הם שמעו את הסיפורים החלוציים שלנו על ההתיישבות בגבעות ריקות, בצריפים ובאוהלים, בתנאי מזג אוויר קשים, תוך מאבק בערבים ועוד. לעומת זאת, הם נולדו בבתי קבע נוחים, עם גינות, פארקים, חנויות, בתי ספר. הם נולדו לתוך ההצלחה של הוריהם, ובה בעת למדו על

⁶⁶ היוצא מהכלל התרחש ב-2012, כאשר ישראל הכשירה את המאחזים ברוכין, סנסנה ורחלים, שהוקמו ב-1996; ישראל גם הקימה התנחלויות בהר חומה ורמת שלמה במזרח ירושלים ב-1996, אף שהיא אינה מחשיבה אותן לכאלה.

⁶⁷ "למגרן [מאחז שהוקם ב-1999 ופונה ב-2012] הייתה תכנית בנייה. אפי איתם [מן המפד"ל] היה שר הבינוי והשיכון, ואישר אותה. ראש הממשלה אישר אותה. אז אנשי מגרן חשבו שהכול תקין, גם אם מבחינה בירוקרטית לא הכול הוסדר". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב מאזור בנימין, מרץ 2012.

⁶⁸ לדברי עו"ד טליה ששון, לשעבר ראש המחלקה לתפקידים מיוחדים בפרקליטות המדינה, לפי החוק הישראלי התנחלות היא בלתי חוקית אם היא איננה עומדת באחד או יותר מהתנאים הבאים: הוקמה על בסיס החלטת ממשלה; הקצאת שטח מתאים שאיננו כולל שטח פלסטיני פרטי; תכנית בנייה תקפה ומאושרת; מיקום בתוך שטח השיפוט שנקבע על פי תקנות אלוף פיקוד מרכז. טליה ששון, "חוות דעת (ביניים) בנושא מאחזים בלתי מורשים" (דו"ח ששון), 10 במרץ 2005.

⁶⁹ כאשר אמצה את מפת הדרכים, לאחר שאריאל שרון מבחר לראש הממשלה, התחייבה ישראל לפרק "מאחזים בלתי מורשים אשר הוקמו לאחר מרץ 2001". ישנה מחלוקת בשאלה כמה מאחזים נבנו מאז מרץ 2001: משרד הביטחון טוען שהמספר הוא 26, בעוד שתנועת "שלום עכשיו" טוענת, על סמך צילומי לוויין, שהמספר האמתי הוא 46. ראו: אתר שלום עכשיו, tinyurl.com/avjv9x7.

⁷⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר מועצת יש"ע לשעבר, ירושלים, יוני 2012.

⁷¹ "לאחר שלושים שנות עשייה, אנשים הושלכו מבתיים בלי פתרונות דיור ועונו באופן אכזרי במשך שנים על ידי הבירוקרטיה של המדינה. הפסדנו מאבק שניהלנו תוך ריסון רב, שחשבנו שיוכל לזכות אותנו באמפתיה מסוימת. במקום זאת הרגשנו שדרס אותנו מכבש". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד ממפוני גוש קטיף, ירושלים, מרץ 2012.

⁷² "מאז ימי ממשלת נתניהו הראשונה (1996-1999) הייתה הסכמה שבשתיקה מצד הממשלה לבנייה. למרות ההתנגדויות מצד ארצות הברית, היה אישור לא כתוב והובטח שהכול יהיה בסדר. לפתע, תחת [אריאל] שרון, קציני צה"ל אסרו עלינו ללכת לגבעות מסוימות, ודו"ח ששון ייושם באופן רטרואקטיבי". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב דתי-לאומי מאזור בנימין, מרץ 2012.

החשיבות העליונה של יישוב ארץ ישראל. לכן, זה רק טבעי שירצו לצאת לגבעות הריקות ולהתיישב בהן.⁷³

(1) משא ומתן עם המדינה: ה"קוקיטים"

מועצת יש"ע לא הצליחה להתאושש ולשוב לעמדת ההשפעה שהייתה לה לפני ההתנתקות. מנהיגי המתנחלים מתפארים אמנם בהישגים שרבים רואים כמשמעותיים,⁷⁴ ועם זאת המפלגות שנחלו בתקופת ההתנתקות הגבירו את תחושת הבדידות שלהם.⁷⁵ בית המשפט העליון הורה ב-2012 ו-2013 על פינוי מספר מאחזים שהוקמו על אדמות פלסטיניות פרטיות.⁷⁶ נוכח העובדה שאלפי בתי מתנחלים, כולל בהתנחלויות הוותיקות, בנויים על קרקע פלסטינית פרטית, התקדים הזה הלהיט את הרוחות בקרב המתנחלים הדתיים-לאומיים.⁷⁷ רבים בישראל ראו בזה עניין משני הנוגע לגורלם של כמה מאחזים קטנים ובודדים, אך עבור רבים בקהילה הדתית-לאומית ובפרט המתנחלים שבקרבתם, הפכה סוגיה זו "לנושא הלאומי המרכזי שעל סדר היום של ארץ ישראל".⁷⁸

פסיקת בית המשפט הציבה בפני המתנחלים הדתיים-לאומיים שני לבטים: האם אפשר להצדיק על בסיס דתי ופוליטי פשרה פרגמטית המקדמת את מפעל ההתנחלויות, כמו למשל העתקתה של התנחלות ממקומה כדי להפכה לחוקית לפי החוק הישראלי; והאם וכיצד על פעילים דתיים-לאומיים להתנגד למדינה אם וכאשר היא מפנה מאחזים.

בסופו של דבר, ידם של הפרגמטיסטים הייתה על העליונה, אף שבתחילה נראה היה שלא כך יהיה. מועצת יש"ע סברה שהחלטת בית המשפט העליון בסופו של דבר תכריע את העניין וניסתה להפיק ממנה את המקסימום.⁷⁹ לפי עמדה זו, מעבר להשלכות הכרוכות בעימות עם מדינה שהם מאמינים בקדושתה הדתית, כל התנגדות – ואפילו פסיבית – הייתה מונעת קבלת פיצוי מהמדינה, ובפרט את הפיכתם של חלק מהמאחזים לחוקיים בתמורה להסכמה להעתקתם.⁸⁰ בתגובה להסכמה בין מועצת

⁷³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גורם לשעבר במשרד החינוך, קרני שומרון, נובמבר 2011.

⁷⁴ במהלך ממשלת אולמרט (2006-2008) וממשלת נתניהו השנייה (2009-2012), אושרו הקמת 4,100 ו-5,300 יחידות דיור בהתאמה, ממוצע של 1,300 בשנה, וזאת למרות התגברות הלחצים הבינלאומיים. "ההתנחלויות וממשלת נתניהו", אתר שלום עכשיו, 16 בינואר 2013.

⁷⁵ בהתעלם ממספר האישורים, הבנייה בפועל בהתנחלויות (בניכוי מזרח ירושלים) נמצאת בירידה מתמדת, מ-1,826 יחידות בשנה תחת שרון (2001-2006), דרך 1,741 לשנה בממשלת אולמרט (2006-2008) ועד 1,168 לשנה בממשלת נתניהו השנייה (2009-2012). זאת לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כפי שהוצגו בחדשות ערוץ 10, tinyurl.com/ndcbx7e. הפינוי של תשעה בניינים במאחז עמונה ב-2006 היה כרוך ביותר נפגעים מאשר ההתנתקות מרצועת עזה כולה.

⁷⁶ בית המשפט העליון דרש את הריסתם של מאחזים רבים, בעקבות תביעות משפטיות שהוגשו על ידי שלום עכשיו ב-5 באפריל 2006, ותביעה נפרדת בנושא מאחז מגרון שהוגשה בספטמבר 2006. בסופו של דבר הוציא בית המשפט צווי פינוי סופיים למגרון, גבעת האולפנה (מאחז בפאתי בית אל, צפונית לרמאללה), גבעת אסף (גם כן צפונית לרמאללה) ועמונה הסמוכה לעפרה.

⁷⁷ "לדברי שלום עכשיו, ישנם כ-9,000 בתים על שטחים פרטיים במקומות כמו עפרה ובית-אל. הם הבאים בתור!" קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גורם רשמי במועצת יש"ע, מגרון, ינואר 2012. המתנחלים האמינו שהתקדים עלול להוביל לפינוי בכוח של התנחלויות שלמות ומיושבות (ולא רק סככות קטנות ומבנים מבודדים ובלתי מאוישים), כתוצאה מהליכים משפטיים ולא החלטה פוליטית.

⁷⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתנחל מעפרה, עפרה, דצמבר 2011.

⁷⁹ שלמה פיוטרובסקי, "תושבי מגרון: לא נסכים לעקירה", ערוץ 7, 11 באוגוסט 2008. עמדה זו של מועצת יש"ע התבססה בין היתר על התעקשותו החוזרת ונשנית של הרב צבי קוק שתלמידיו יכבדו את זכויות הרכוש הפרטי של הערבים.

⁸⁰ "לאחר עמונה, גם הממשלה וגם ההנהגה שלנו רצו להימנע מעימות. זה היה עלול להחליש את שיתוף הפעולה החשוב עם הממשלה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פעיל בהתנחלויות, ירושלים, אוקטובר 2012. ב-2007 הסכימה מועצת יש"ע להעתיק את המאחזים לפי הוראת בית המשפט, ונשאה ונתנה עם הממשלה על אופן הביצוע, תוך שהיא מסכימה להעביר אותם לשטח בגדה המערבית שלטענת הממשלה איננו בבעלות פלסטינית פרטית. ב-2008, סיכמו יועצי שר הביטחון ומועצת יש"ע על "הסכם אדם", לפיו תוכנן ליישב מחדש את תושבי מגרון בגבעה הסמוכה להתנחלות אדם, הנמצאת מזרחית לרמאללה, ולכלול אותם ביישוב. ההסכמה התירה בנייה

יש"ע לממשלה לגבי העתקתה של מגרון, הוקמו מחוץ למסגרת המועצה שתי ועדות פעולה ("וועדי מתיישבים"), הקרובות מבחינה רעיונית ל"תקומה".⁸¹ מטרתן הייתה להתנגד לעמדתה הפשרנית של מועצת יש"ע.⁸² המתנגדים לפשרה טענו כי עקרונות דתיים אוסרים להחזיר ולו סנטימטר אחד מאדמת ארץ ישראל,⁸³ שלמדינת ישראל אין את הזכות לפנות אנשים מבתיהם,⁸⁴ ושהפשרה תעניק לגיטימציה לפשרות עתידיות ותסכן אלפי בתי מתנחלים שלטענת ארגוני מעקב הוקמו על קרקע פלסטינית פרטית.⁸⁵ בסופו של דבר, הלחץ של פעילי תקומה ובייחוד הקמפיינים של ועדות הפעולה, עיכבו את מימוש הסכם הפינוי.

עם זאת, למרות הרטוריקה המשלהבת של מתנגדי הפשרה,⁸⁶ התמיכה הנרחבת לה זכו בקרב הממסד הרבני הדתי-לאומי⁸⁷ והלחץ העצום שהפעילו על הממשלה להכשרה סיטונאית של מאחזים, מאמציהם נכשלו. עם התקרבותו של תאריך היעד לפינוי ב-2012 שקבע בית המשפט, רבים מאלה שהתנגדו לפשרה התקרבו למחנה הפרגמטי ותמכו בהצעה לפינוי, בהסכמה פה-אחד של התושבים. הייתה זו "אותה עמדה שקודם ביקרו בחריפות כה רבה".⁸⁸

העסקה שנרקמה הצביעה על עדיפות העמדה הפרגמטיות על פני אידיאולוגיה דתית שאיננה נכונה לפשרות. ב-24 ביוני 2012, חמישה ימים לאחר שהרב זלמן מלמד הסכים בסופו של דבר להעתקת חמשת המבנים של גבעת האולפנה להתנחלות בית-אל הסמוכה, הצהיר יושב ראש מועצת יש"ע, דני דיין, על סוג של ניצחון:

אנו הפרגמטיסטים, שמוכנים לקחת צעד אחורה לטובת שניים או ארבעה צעדים קדימה, לא מוכנים עוד לקבל את זה שאומרים לנו שאנו פחות נאמנים לישראל. הגינניים והפקפוקים בנאמנות שלנו למטרה – יותר לא נשתוק על זה. אנחנו לא פחות נאמנים לארץ ישראל מאשר הפעילים על הגגות. הדרך שלנו אולי שונה, אבל לא נקבל הטלת ספק בנאמנות שלנו.⁸⁹

של יחידות דיור נוספות בהתנחלות אדם, מעבר לאלה הדרושות ל-45 המשפחות של מגרון. "תיק מגרון", אתר שלום עכשיו, peacenow.org.il/eng/content/migron-petition.

⁸¹ לדברי בני קצובר, ממייסדי גוש אמונים, חבר "תקומה" והדובר הראשון של "ועד מתיישבי בנימין", הקמת ועדי הפעולה הייתה אחד מלקחי ההתנתקות מעזה. לטענתו, המועצות האזוריות המרכיבות את מועצת יש"ע אינן יכולות "להיאבק במלוא הכוח", שכן הן חלק מהממסד הממשלתי. שלום בער קומבי, "העמדת אנשים לדין באשמת ריגול מתאימה לרוסיה", בית משיח (בטאון חב"ד), 4 בינואר 2012.

⁸² הרבנים הבולטים בתקומה דחו את ההסכם, גם אם פירוש הדבר היה ויתור על ההתנחלות שתוקם במקום מגרון. דניאלה וייס, "בין כפר-מימון למגרון", NRG-מערב, 20 באוגוסט 2008.

⁸³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר ועד מתיישבי בנימין, בית אל, ינואר 2012.

⁸⁴ "שים לרגע בצד את הדת. במשך שנים אנחנו טוענים שבדמוקרטיה לממשלה אין את הזכות לפנות אזרח שיש לו בית פרטי. זה היה בלתי נתפס לפנות מישהו שיש לו בית בתל-אביב". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד מרבני תקומה, חברון, ינואר 2012.

⁸⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתנחל ממגרון, מגרון, ינואר 2012; קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב מבנימין, גבעת אסף, אוקטובר 2011.

⁸⁶ אחד מרבני תקומה הכריז: "אל לנו לחשוש מעימות עם הממשלה. ההשגחה העליונה לצדנו. בהיסטוריה היהודית התחלות צנועות הפכו להצלחות כבירות". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד מרבני תקומה, ירושלים, מרץ 2013.

⁸⁷ מכתבי רבנים ציבוריים הקוראים לא לוותר אף לא על "סנטימטר אחד" אספו מאות חתימות, ונתלו ברחבי הגדה המערבית. קבוצת המשבר הבינלאומית, תצפית, ינואר 2012. בשנת 2012 מרבית רבני בנימין – מועצה רבנית המייעצת לראש המועצה האזורית בנימין שתמכה בעסקה ב-2008 – לא תמכו בה עוד, לפחות לא בפומבי. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתנחל מבנימין, ינואר 2012.

⁸⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פעיל ותיק בהתנחלויות, עפרה, מאי 2012. הסיכומים זכו לגינוי של פעילים מהדור הצעיר והמרדני יותר. "תתביישו לכם", ו"פגיעה בדעת תורה" קראו נערי הגבעות כאשר תושבי גבעת האולפנה ארזו את מטלטליהם לפני הפינוי. קבוצת המשבר הבינלאומית, תצפית בבית אל, 26 ביוני 2012.

⁸⁹ נאום בעצרת "אמנה" לתמיכה בזמביש, עפרה. www.youtube.com/watch?NR=1&v=u-7eJbVh5rw.

בהתחשב בהסכמתם ברגע האחרון להסדרי פיצוי, האמינות של אלה שהתנגדו באופן גורף לכל פשרה חטפה מכה קשה. הקהילה הדתית-לאומית הרחבה תמכה באופן מכריע בפינוי בתמורה להישגים משמעותיים במקום אחר.

אף שכדברי אנליסט ישראלי, "הדת פגשה את המציאות והמציאות ניצחה"⁹⁰, העסקה העצימה את המתחים הבין-דוריים והחריפה את משבר האמון של חלק מהצעירים הדתיים-לאומיים התומכים בהתנחלויות, במנהיגיהם. מאות רבות של צעירים, ברובם אלה המעורבים בהקמת מאחזים בגבעות, ראו בפשרה שהושגה ברגע האחרון הוכחה לכך שתקומה נגועה בפרגמטיזם לא פחות מאשר מועצת יש"ע. הבחנה זו הרחיקה אותם עוד יותר מהממסד הרבני והפכה אותם נוחים יותר לגיוס על ידי קבוצות קיצוניות שונות, כולל אלה האחראיות להתקפות "תג מחיר" כנגד אזרחים פלסטיניים ומקומות קדושים.⁹¹

נדמה שהאירועים הכריעו את הוויכוח בשאלה האם מתנחלים קוקיסטים, בתגובה להתנתקות, יסוגו לחלוטין מסירובם המסורתי להתנגדות אלימה. פינוי המאחזים נעשה ללא אלימות מצידם. מרבית ההנהגה הממלכתית, גם אלה שתמכו בעסקה וגם אלה שהתנגדו לה, קראו להימנע מאלימות: "קשה להפריז במידה שבה התפיסה הדתית הממלכתית שוללת אלימות כנגד מוסדות מדינה כמו הצבא".⁹² אפילו הרב דב ליאור, אשר כפי שצוין לעיל, התנגד בנחישות לכל פשרה, שמר על נאמנותו לקו הממלכתי והתנגד לאלימות כלפי הצבא.⁹³

(2) קריאת תגר על המדינה: נוער הגבעות

בקרב "נוער הגבעות", חבורות קטנות של צעירים אשר מנהלים פעילות התנחלות מחתרית-למחצה בגבעות הגדה המערבית, ישנה חלוקה דורית.⁹⁴ הדור הראשון, שראשיתו בשנות התשעים, היה תוצאה של חיפוש רוחני בניסיון לגלות מחדש את מהותה האמתית של היהדות. לאחרונה, מאז ההתנתקות מעזה, הדור שני לקח לעצמו תפקיד פוליטי יותר מוגדר של קריאת תגר על המגבלות הממשלתיות על מפעל ההתנחלויות.⁹⁵ מספר האנשים הנמנים על שני הדורות גם יחד נמוך יחסית, ונע לפי הערכות שונות בין מאות רבות⁹⁶ לאלפים בודדים של משפחות.⁹⁷ המאחזים שהם מקימים פשוטים,⁹⁸ אך הסוגיות הפוליטיות המתעוררות כתוצאה מפעילותם מורכבות הרבה יותר.

מגוון הדעות בקרב הדור הראשון של נערי הגבעות מהדהד את ריבוי הפנים של הזהות היהודית ככלל. רבים במחנה הדתי-לאומי מכנים את נערי הגבעות "חבוקוק" – חידוש לשוני המשלב בין המילים חב"ד, ברסלב וקוק,⁹⁹ שלושת הזרמים המרכזיים המרכיבים את תפיסת היהדות

⁹⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט ישראלי, ירושלים, אוגוסט 2012.

⁹¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד מרבני תקומה, צפון הגדה המערבית, מרץ 2013. כפי שיתואר בהמשך, התקפות תג מחיר מופנות כנגד אתרי קודש, מוסדות אזרחיים פלסטינים וכוחות צבא ומשטרה ישראלים, כאמצעי של נקמה, הפחדה והרתעה.

⁹² קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט ישראלי, תל-אביב, אוקטובר 2012.

⁹³ ראו הערה 47 לעיל.

⁹⁴ עד לאחרונה נמנעו נערי הגבעות עצמם בשימוש במושג. תושב צעיר באחד המאחזים טען שהוא משתייך ל"גבעונים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בהר חברון, ספטמבר 2012.

⁹⁵ "זאת טעות לדבר על ה-נוער הגבעות. זאת לא קבוצה אחת". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתנחל ותיק, קרני שומרון, נובמבר 2011.

⁹⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב מהזרם המרכזי, בנימין, מרץ 2013.

⁹⁷ מאיר ברטלר, ממנהיגי נוער הגבעות, על "מי הם נערי הגבעות?" ערוץ 2, 26 בדצמבר 2011.

⁹⁸ אלו הם אוהלים וצריפי עץ צנועים, הכוללים לפעמים גם כמה קרוואנים ומבנים טרומיים. אין הספקת מים זורמים או מערכת ביוב, ובמידה ויש חשמל הוא מופק מגנרטורים. קבוצת המשבר הבינלאומית, תצפיות במאחזים בגדה המערבית, ינואר 2012 – אפריל 2013.

⁹⁹ חב"ד היא תנועה חסידית שהוקמה בשלהי המאה השמונה-עשרה, כדי לענות על הביקורת שהופנתה כלפי החסידות כאילו היא מתנגדת לאינטלקטואליות. חב"ד מדגישה את עדיפות ההיגיון על פני הרגש. ברסלב הוא ענף

האקלקטית, הניו-אייג'ית והאנרכית של נערי הגבעות. תושב לשעבר במאחז יצהר טען כי "עבור חלק מאתנו, להיות יהודי אותנטי זה להתקוף כפר ערבי. בשביל אחרים, פירושו לחבר פיוט חסידי חדש על אהבה".¹⁰⁰ הגורם המאחד בין בני הדור הראשון הוא ההבחנה החדה בין יהודים לשאינם יהודים, או "גויים".¹⁰¹ תפיסה דתית מפתה במיוחד עבור מרדנים צעירים אלה היא תורתו של הרב יצחק גינצבורג מחב"ד, אשר אינו רואה במדינה או ביהודים החילוניים בעלי קדושה משל עצמם.¹⁰² יש הרואים בגרסה חריפה במיוחד של התפיסה הדתית האנטי-ממלכתית של גינצבורג את היסוד לתפיסת נערי הגבעות, לפיה ההבחנה המוסרית בין יהודים למי שאינם יהודים מצדיקה אלימות כלפי "גויים" – לעתים עד כדי רצח – ואת גירושם מארץ ישראל.¹⁰³

השפעה נוספת על נערי הגבעות, אם כי פחות חשובה, היא תפיסתו של הרב מאיר כהנא, חבר כנסת לשעבר, שאיננו עוד בחיים. כהנא ראה במדינת ישראל כלי לביסוסה מחדש, באמצעים כוחניים, של תחושת "כבוד" יהודי מול הגויים לאחר השואה והסבל של הדורות הקודמים. תורותיו אינן מתמקדות בעם היהודי או בגאולת הקרקע, אלא במה שתפס כסתירה המובנית ביחסים שבין היהודים ואלו שאינם יהודים.¹⁰⁴ בעוד שגורמים ממלכתיים בולטים טוענים שכהניסטים "אינם ציונים-דתיים אמתיים"¹⁰⁵ ומדברים עליהם לעתים קרובות בבוז, נראה כי עבור נערי גבעות רבים הם נתפסים כשותפים למאבק: "אני לא מסכים עם כל מה שהם אומרים, אבל אנחנו בהחלט מנהלים את אותו מאבק נגד הערבים".¹⁰⁶

הדור השני של נערי הגבעות התעורר לאחר הנסיגה מרצועת עזה, כסימפטום של המתחים הבין-דוריים במחנה הדתי-לאומי שלאחר ההתנתקות. תפיסת העולם של בני הדור השני הושפעה מהפינוי בכוח של הקהילות עליהן נמנו. המאחזים שלהם בגדה המערבית פונו שוב ושוב, ובניה-מחדש חוזרת ונשנית הייתה תשובתם. משחקי החתול ועכבר האלה מאתגרים את הממשלה ומסיחים את דעתה, והמאחזים שלהם, שניצבים בדרך כלל בסמיכות לכפרים פלסטיניים, מהווים קרש קפיצה להתקפות אלימות.¹⁰⁷

אחר של החסידות, שדווקא מדגיש את חיי הרגש. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' מנחם קליין, מומחה לדת ומדינה בישראל, ירושלים, יוני 2012.

¹⁰⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב גבעות-יצהר לשעבר, ירושלים מרץ 2013.
¹⁰¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב יצהר לשעבר, אפריל 2013. רבים מבני הגל הראשון של נוער הגבעות ראו בהתנתקות הוכחה לכך שישראל מונהגת בידי ה"ערב רב" (לא-יהודים שהצטרפו לישראל), שיש להניא אותם מלאמץ מדיניות לא-יהודית או אנטי-יהודית.

¹⁰² "גינצבורג הוא חבדניק אנטי-ציוני נוקב. ההישג העיקרי של חב"ד בגוש קטיף היה שהם 'עזרו' לציונות הדתית להתפכח מהרעיון שמדינת ישראל היא ראשית הגאולה. המדינה היא [עבורם] מקור כוח, אבל אין לה ערך כשלעצמה. היא איננה נתפסת בהקשר של תהליך תחייה לאומית". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד ממפוני גוש קטיף, מרץ 2012.

¹⁰³ גינצבורג חיבר את "ברוך הגבר", ספר המהלל את ברוך גולדשטיין, אשר רצח ב-1994 עשרים-ותשעה מוסלמים בחברון. גינצבורג גם נתן הסכמה לספר "תורת המלך", המפרט את ההיתרים ההלכתיים הקיימים לכאורה להריגת גויים. לאחר מעשה הוגש כתב אישום נגד גינצבורג בגין הסתה, והתיק הסתיים בעסקת טיעון. הרב הקווקזי דב ליאור גם כן נתן הסכמה לספר, מה שמעיד על קיומן של תפיסות שונות של תורת אחדות ההפכים אצל הקווקזים.

¹⁰⁴ אבי רביצקי, "הכהנאות כתופעה תודעתית ופוליטית", ספריית שזר, 1985.
¹⁰⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר כנסת בבית היהודי, ירושלים, נובמבר 2012.

¹⁰⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב יצהר לשעבר, ירושלים מרץ 2013. רב קווקזי הסביר ש"כל עוד כ"ך [תנועתו של הרב כהנא] התקיימה כתנועה עצמאית, תומכי כהנא היו נפרדים מגוש אמונים. כאשר כ"ך הוצאה מחוץ לחוק, הם לא נעלמו אלא נבלעו בתוך מפלגת האיחוד הלאומי: שתיקה התנגדו למדינה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב מבנימין הנמנה עם הזרם המרכזי, מרץ 2013. מתנחלים במאחזים הדרומיים בגדה המערבית, כמו חוות מעון, מסתדרים היטב עם הפעילים הכהניסטים בחברון ובהתנחלות הסמוכה בת עין. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתנחל מחברון, ירושלים, ינואר 2013.

¹⁰⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גורם לשעבר במנהל האזרחי, תל-אביב, דצמבר 2012. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תושב יצהר לשעבר, אפריל 2013. יותר ממאה אירועי "תג מחיר" נרשמו בין ספטמבר

אכן, חלק מנערי הגבעות, אם כי בהחלט לא כולם, מעורבים בפעולות "תג מחיר" – התקפות אלימות כנגד פלסטינים, מקומות תפילה מוסלמים ונוצריים וכנגד הצבא הישראלי.¹⁰⁸ התקפות אלה, הכוללות עקירת מטעי זיתים, ונדליזם והשחתה (בגרפיטי או באמצעים אחרים) של מתקנים דתיים ואזרחיים, הינם צעדי נקמה, הפחדה והרתעה. אף שאלימות מסוגים שונים מצד מתנחלים כלפי ערבים קדמה לשימוש במושג "תג מחיר" שתחילתו ב-2011, בשנים האחרונות חל גידול ניכר בהיקף האלימות. לפי אחת ההערכות, בין השנים 2007 ל-2011 שולש מספר ההתקפות האלה.¹⁰⁹ כמעט כל הגורמים הרשמיים בישראל מגנים את התקיפות, שכוונו לעתים גם נגד חיילים ישראלים, ומאיימות לעורר הסלמה רחבת היקף.¹¹⁰

לאנשי הזרם הממלכתי במגזר הדתי-לאומי יש יחסים מורכבים עם פעילים אלה: הם מתנגדים לאלימות שלהם אבל מנעים מגינוי בריש-גלי כאשר הקורבנות הם ערבים;¹¹¹ מתנגדים לפריקת העול והעדר החוק, אך מהססים לצדד בעמדת המדינה כנגד חבריהם;¹¹² קוראים לכבד את סמכות המדינה,¹¹³ ובה בעת עושים שימוש טקטי בתושבי המאחזים להשגת המטרות שלהם. מאז 2011, הקהילה הדתית-לאומית החלה משנה את גישתה כלפי נערי הגבעות: עובדים סוציאליים מקדישים להם יותר תשומת לב¹¹⁴ ורבים ממנהיגי המתנחלים, שהתעלמו בתחילה מהאלימות,¹¹⁵ החלו באמצע 2012 לגנות אותה בפומבי, לא מעט בגלל שהאלימות החלה להיות מופנית גם כלפיהם.

עד שנת 2013, ולמרות הגינויים המילוליים, המדינה לא גייסה את מלוא כוחותיה להתמודדות עם התופעה. המעצרים גברו אבל מספר ההרשעות נותר נמוך.¹¹⁶ נוכח העובדה שלשירות הביטחון

2011 לפברואר 2013, כאשר בכל שנה מספר האירועים הכפיל את עצמו ואף יותר. מבצעי הפעולות טוענים שהעלייה במספר התקריות באה כתגובה לפינוי מאחזים. "תג מאיר: אור במקום טרור, דו"ח על פשעי שנאה וגזענות", פורום תג מאיר, אפריל 2013.

¹⁰⁸ נערי הגבעות שמבצעים פעולות כאלה נוטים להתייחס אליהם כאל פעולות של "ערבות הדת", מעשים של סולידריות עם היהודים במאחז שפונה.

¹⁰⁹ Yousef Munayyer, "When Settlers Attack", The Palestine Center, 2012.

¹¹⁰ ראוייה לציון במיוחד תקרית שהתרחשה בדצמבר 2012, במהלכה 50 פעילים צעירים פרצו למפקדת חטיבת אפרים של צה"ל והשחיתו אותה. עמוס גלעד, ראש האגף הביטחוני-מדיני במשרד הביטחון, אמר: "תג מחיר זה רצח, זה טרור נפשע שתכליתו לגרור אותנו למלחמת גוג ומגוג דתית-לאומית". גיל כהן, "עמוס גלעד: לרסן את מבצעי פעולות תג מחיר – כפי שרוסן הטרור הפלסטיני", הארץ, 10 בספטמבר 2012.

¹¹¹ לאחר השחתת רכושו של זאב חבר, ממייסדי גוש אמונים, ביקר מי שהיה אז יו"ר יש"ע דני דיין את קהילת המתנחלים על שהיא אינה מגנה את אלימות המתנחלים. הוא הוסיף שמזכירות מועצת יש"ע סירבה לגנות את ההתקפה האחרונה, בטענה ש"איננו מגנים פגיעה בערבים". הוא סיכם ואמר ש"זוהי הסכנה היחידה להתיישבות היהודית ביהודה ושומרון – לא נתניהו, לא אובמה ולא אוהד ברק. זה עלול להטביע אותנו". נאום בעצרת תמיכה של "אמנה" במנהיג המתנחלים זמביש, עפרה. www.youtube.com/watch?NR=1&v=u-7eJbVh5rw.
¹¹² אחרים מגנים פעולות אלה תוך שהם ממעיטים בערכן: "אני מאוד לא מרוצה מהפעולות הללו. הן פוגעות בתדמית של ההתיישבות בישראל והן בלתי-מוסריות. אבל בואו ניקח את הדברים בפרופורציה. למרבה המזל הן לא מובילות לאבדות בנפש. בסופו של דבר מדובר בנערים צעירים ומתוסכלים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב מצפון השומרון, ירושלים, אפריל 2013.

¹¹³ במקום זאת, אמר רב ממלכתי המתגורר בהתנחלות בשומרון, הוא מכוון את פורעי החוק לרב שהוא ספקן בדרך כלל לגבי המדינה אך מגנה פעילות בלתי-חוקית. "ככה יש להם מסגרת מוסדית כלשהי והנחיה רבנית אחרת". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, מרץ 2012.

¹¹⁴ אחד הרבנים טען שמחנכים בישיבות הדתיות-לאומיות אומרים לתלמידיהם שפעולות תג מחיר "אינן חכמות ואינן מוסריות". הוא הוסיף שפיקוד מרכז בצה"ל דן בסוגיות אלה עם מחנכים בגדה המערבית מאז 2010. רבנים העוסקים בחינוך אומרים שהאתגר המרכזי העומד בפניהם הוא למצוא איזון בין גינוי הפעולות לבין שמירה על הלגיטימיות שלהם בעיני תלמידיהם. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב המלמד בישיבה תיכונית בצפון השומרון, ירושלים, אפריל 2013.

¹¹⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם איתי חמו, עובד סוציאלי, מגרון, ינואר 2012.

¹¹⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מנהיג במועצת יש"ע, מרץ 2012.

¹¹⁷ הנערים נעצרים בדרך כלל לכמה שעות או ימים, נגד מעטים בלבד מוגשים כתבי אישום ורוב המשפטים מסתיימים בזיכוי בשל העדר ראיות. רבנים התומכים בגלוי במעשי האלימות עוכבו לחקירה ושוחררו ללא הגשת כתב אישום. היועץ המשפטי לממשלה קבע בפסיקה שנויה במחלוקת שכתבי דת מוגנים על ידי הזכות לחופש

הכללי הישראלי (שב"כ) יש קושי לחדור לקבוצות המבודדות והמפוצלות הללו,¹¹⁷ השלטונות פנו לשימוש בצווי הרחקה כדי להרחיק את נערי הגבעות מהגדה המערבית. הטקטיקה הזו נחלה הצלחה מוגבלת, שכן המערכת המשפטית והציבור מסתייגים ממנה. יתר על כן, צווי ההרחקה אינם מתמודדים עם שורש הבעיה,¹¹⁸ ואלה המנועים מלהיכנס לגדה המערבית ממקדים את פעילותם באזור ירושלים ובישראל גופא.¹¹⁸

ביוני 2013 הסמיכה הממשלה את שר הביטחון להכריז על כל קבוצה המעורבת בפעילות "תג מחיר" כהתארגנות בלתי-חוקית, על בסיס תקנות ההגנה לשעת חרום המנדטוריות משנת 1945.¹¹⁹ יתר על כן, הוקם כוח משטרי מיוחד כדי להתמודד עם התקפות תג מחיר, והוקצו משאבים משמעותיים לעניין. לדברי קצין בכיר בצה"ל, "כיום כשליש מנוכחות הצבא בשטחים מכוונת כנגד טרור יהודי".¹²⁰ המאמצים נשאו פירות ולדברי משרד החוץ הישראלי, נכון לנובמבר 2013 "נפתחו 165 תיקים הקשורים לפעילות תג-מחיר, נעצרו 76 איש והוגשו 31 כתבי אישום".¹²¹ עם זאת, עבור פעילי תג מחיר ואלה המספקים להם תשתית דתית-אידיאולוגית, תשומת הלב שהם מקבלים, ואפילו היא שלילית, איננה בהכרח מזיקה. כדברי אחד המומחים לקבוצות הללו:

הם מניחים שככל שיצטקו עליהם וככל שידירו אותם, הם יתחזקו. "ברוך הגבר" והספרים שיוצאים כעת מיצהר הם הפרומו [הקדימון] זאת רק ההתחלה.¹²²

הדיבור, והמשטרה אינה מצליחה לבסס תשתית ראייתית לכך שהרבנים מעורבים בהתקפות עצמן. מומחים משפטיים של המכון הישראלי לדמוקרטיה טוענים שפסיקות רבניות כאלה צריכות להיות כפופות לחוק הישראלי נגד הסתה (סעיף 144 בחוק העונשין). מרדכי קרמיניצר ושיירי קרבס, "לרבנים מותר: הסתה לגזענות בחסות ההלכה ובהרשאה מטעם היועץ המשפטי לממשלה", המכון הישראלי לדמוקרטיה, 3 בדצמבר 2011.¹¹⁷ חיילים דתיים-לאומיים המזדהים עם המתנחלים הזהירו לעתים מראש את תושבי המאחזים מפני פעולות נגדם. כתוצאה מכך, חלק מהקצינים אינם חולקים את המידע הזה עם חיילים דתיים-לאומיים, בפרט כאלה המתגוררים בהתנחלויות, עד לרגע האחרון. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם קצין חי"ר בצה"ל, אוקטובר 2012. ראש השב"כ לשעבר כרמי גילון טען כי "מדיניות הממשלה היא כישלון... אני לא רואה שאנשים מועמדים לדין". עובדה, ערוץ 2, 5 ביוני 2013. פעילים כהניסטים מסכלים את מאמצי השב"כ על ידי כך שהם חושפים את שיטות העבודה שלו (למשל הם מפרסמים שיחות טלפון מוקלטות), ומתנכלים לקציני החטיבה היהודית של השב"כ המתגוררים בהתנחלויות.

¹¹⁸ ישי פרידמן, "בעקבות המצעד האנטי-ערבי: נריה אופן הורחק מפסגת זאב", סרוגים, 24 במאי 2010.
¹¹⁹ ההחלטה הייתה שנויה במחלוקת, שכן האמצעי המשפטי הזה מופנה בדרך כלל כלפי קבוצה מוגדרת ולא כלפי שיטת פעולה. הצעד היה פשרה, לאחר שחלק מהפקידות הממשלתית הציעה להכריז על פעילי תג מחיר כטרוריסטים, כך שלרשויות אכיפת החוק יהיו כלים משפטיים נוספים כדי להתמודד איתם. עם זאת, ראש הממשלה ואחרים חשבו שההשוואה בין מבצעי פיגועי התאבדות לבין ריסוס גרפיטי היא "מוגזמת". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גורם במשרד הביטחון הישראלי, תל-אביב, יולי 2013.¹²⁰

¹²¹ "מי הם נערי הגבעות?", ערוץ 2, 26 בדצמבר 2011.
¹²² "סקירת המצב הכלכלי ביהודה, שומרון ורצועת עזה, עדכון על מחוות ישראליות כלפי הרשות הפלסטינית, נובמבר 2013". אתר משרד החוץ הישראלי, 4 בנובמבר 2013, tinyurl.com/pggxgl6. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר אבינועם רוזנק, מומחה לציונות הדתית, ירושלים, מאי 2012.¹²²

ד. מהגבעות אל המדינה

ההתנתקות מעזה הראתה לאליטות הדתיות-לאומיות ש"עובדות בשטח" אינן בלתי-הפיכות. אחד המפונים קונן על האדישות בציבור הכללי לגורלם: "בזמן שפונינו מבתינו, מאות אלפי ישראלים נסעו לחופשת קיץ באנטליה".¹²³ המנהיגות הדתית-לאומית – הפוליטית, הרבנית והחינוכית – שינתה את גישתה בהתאם, מתוך שאיפה לחדור למוקדי קבלת ההחלטות בממשלה ולשכנע את הציבור הרחב בצדקת דרכה. נפתלי בנט, ראש מפלגת הבית היהודי, אמר בגילוי: "למען ארץ ישראל, אנחנו צריכים קודם כל לשנות את עם ישראל ומדינת ישראל".¹²⁴

(1) הכניסה למוסדות המדינה: הצבא ומעבר לו

כפי שפרסמה קבוצת המשבר בעבר,¹²⁵ הדתיים-לאומיים בישראל הפכו לגורם דומיננטי ביחידות החי"ר בצה"ל, ושינוי זה הוביל למה שרבים מכנים תהליך ה"הדתה" של הצבא. בין השנים 2000 ל-2012, ייצוג הדתיים-לאומיים בקורסי הכשרת הקצינים זינק מ-15 אחוז ל-43 אחוז.¹²⁶ בנוסף, הרב הצבאי הראשי החל למלא תפקיד בולט יותר ופוסק הלכה, בין השאר, לגבי התנהגות בזמן לחימה.¹²⁷ בקרב הדתיים-לאומיים, ישיבות הקו ביססו את אחיזתן במכונות הקדם-צבאיות, שמייצרות את קציני העתיד של הצבא, וברבנות הצבאית.

עבור הקוויסטים, קדושת הצבא נובעת מקדושת המדינה. אכן, הרב צבי יהודה קוק לימד שהצבא הוא חלק בלתי-נפרד מהמדינה ופגיעה בו פירושה פגיעה במדינה עצמה. עבור אלה המאמצים את תפיסתו הדתית, השירות בצה"ל הוא מעשה בעל ערך של קדושה. מנגד, אלה הדוחים את תורתו של קוק ואינם מקדשים את המדינה – ויכולים לפיכך לסרב לפקודה לפינוי התנחלויות – אינם מטפסים בדרך כלל בסולם הדרגות הצבאי (ולעתים אף חומקים משירות צבאי בכלל), כך שהשפעתם בשורות הצבא נמוכה בצורה משמעותית.¹²⁸ לאחרונה, החלו מנהיגים דתיים-לאומיים לעודד את הצעירים להצטרף למוסדות ממשלתיים אחרים, ובפרט למשטרה, שבדומה לצבא הקימה תוכניות הכנה וגיוס ייעודיות למגזר.¹²⁹

(2) הצטרפות לליכוד

עד לראשית המאה ה-21, חברי כנסת דתיים-לאומיים בשורות הליכוד לא היו חזון נפרץ. בתגובה לתמיכה המוצהרת של ראש הממשלה שרון במדינה פלסטינית ב-2001 ולאחר מכן בהקמת גדר

¹²³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מפונה גוש קטיף, צפון הארץ, מרץ 2013.

¹²⁴ תדרוך בתל-אביב, 7 בינואר 2013.

¹²⁵ דו"ח המזרח התיכון מס. 89 של קבוצת המשבר הבינלאומית, "הימין הדתי בישראל וסוגיית ההתנחלויות", 20 ביולי 2009.

¹²⁶ ראובן גל (עורך), "בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל", הוצאת מודן, 2012.

¹²⁷ אין פלא שהדבר עורר מתיחויות בתוך הצבא. למשל, הרב הצבאי הראשי התעמת עם קצין חינוך ראשי, ולעיתים קרובות פורצות מחלוקות בנוגע להגבלת תפקידן של נשים בצבא. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט צבאי, תל-אביב, אוקטובר 2012.

¹²⁸ "למה לי לשרת בצבא שמפריד יהודים מאדמותיהם?" קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתנחל צעיר, בית-אל, מרץ 2013.

¹²⁹ תהליך זה החל לאחר הפינוי האלים של מאחז עמונה ב-2006, במהלכו התנגשה המשטרה עם המפגינים. מאמצים מאורגנים להכניס גורמים דתיים-לאומיים למשרד פרקליט המדינה, עוד גוף שנוי במחלוקת בקרב המתנחלים, מתוכננים להיות "הצעד הבא". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דוד שיאן, פעיל ליכוד דתי-לאומי, ירושלים, 27 במרץ 2012. בעוד שרבים מפרשים את הניסיונות לחדור למוסדות השלטון כניסיון להשתלט עליהם מבפנים, הרבנים המעורבים (בדרך כלל מיישובות הקו) רואים את המהלך כניסיון לנטרל את ההקצנה בקרב האוכלוסייה הדתית שהפכה מנוכרת למדינה.

ההפרדה ובתוכנית ההתנתקות,¹³⁰ החליטה הנהגת המתנחלים, שנמנעה עד אז מלהתערב בפוליטיקה הפנימית של הליכוד, לפנות לחברי המפלגה, ובפרט הדתיים-לאומיים שבהם, כדי לייסד בריתות פוליטיות.¹³¹

האופן בו התמודד אריאל שרון עם ההתנגדות להתנתקות בליכוד היה בעל השלכות מרחיקות לכת על המפלגה. לאחר שנחל פעמיים תבוסה בתוך הליכוד – תחילה בהצבעה של כלל החברים ובהמשך במרכז הליכוד – ניצח בסופו של דבר שרון בהצבעה בממשלה, לאחר שהכריז על משמעת קואליציונית.¹³² בהמשך לכך פיצל את הליכוד ולקח אתו שלושה-עשר חברי כנסת כדי להקים את "קדימה", כשהוא מותיר את הליכוד עם גוף בוחר נצי במיוחד ובעל שיעור גבוה באופן יחסי של דתיים-לאומיים ביחס לעבר.¹³³ מסיבה זו, רבים במחנה הדתי-לאומי ראו בליכוד הנותר את ביתם הטבעי. בעוד שהמפלגה נכשלה במניעת ההתנתקות, וכתוצאה מכך נחלשה והתמזגה בהמשך אל תוך הבית היהודי, מנהיגי הליכוד שנותרו מאחור כאשר שרון עזב, מיהרו להפגין את נאמנותם האידיאולוגית לימין.

המחנה התומך במתנחלים הסיק שעליו להגדיל את כוחו מלמעלה וגם מלמטה: מלמעלה, בגלל ששרון הצליח לעקוף את הדומיננטיות של תומכי המתנחלים במוסדות המפלגה ולשכנע את השרים להצביע בעד ההתנתקות; ומלמטה, בגלל שכדברי גרשון מסיקה, ראש המועצה האזורית שומרון וממנהיגי גוש "הליכוד שלי", "המגרש האמיתי שבו מוכרע גורל חבל ארץ... הוא בפוליטיקה ובתקשורת ולכן אנו משקיעים מאמצים אדירים בשני המקומות הללו".¹³⁴

במהלך כהונתו של אהוד אולמרט כראש הממשלה מטעם "קדימה" (2006-2009), ההצטרפות של חברים דתיים-לאומיים לליכוד נבעה לא רק מהמחויבות הבלתי מתפשרת שהביעה המפלגה לארץ ישראל. אנשי הציונות הדתית ראו את הערך הגלום בפעילות מתוך מפלגה דומיננטית שיש לה פוטנציאל לשוב ולהיות מפלגת השלטון, בלי קשר לעמדתה האידיאולוגית המוצהרת או למידת דתיותה. האיש המזוהה יותר מכל עם הגישה הזו בליכוד הוא משה פייגלין, פעיל ותיק שעלה לגדולה בעקבות הובלת המאבק העממי רחב ההיקף נגד הסכמי אוסלו.¹³⁵ הביקורת השיטתית שלו כנגד המגבלות המבניות של מפלגות דתיות-לאומיות מגזריות ותמיכתו במקום זאת בפעולה "מבפנים", מתוך מפלגת שלטון כמו הליכוד, ביחד עם כישורי הארגון וגיוס החברים שלו, הפכו אותו לסמל של האסטרטגיה החדשה.¹³⁶

¹³⁰ ענת רוט, "סוד הכוח: מועצת יש"ע ומאבקה בגדר ההפרדה ובתוכנית ההתנתקות", המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקר מדיניות 61, (2006), עמ' 151-150, 161-248.

¹³¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פעיל ליכוד דתי-לאומי, ירושלים, אוגוסט 2012.

¹³² שרון פיטר שלושה שרים שהצביעו נגד התוכנית, שניים מהם דתיים-לאומיים.

¹³³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר ליכוד שעבר ביחד עם אריאל שרון לקדימה, תל אביב, 10 ביולי 2012.

¹³⁴ משה מאירסדורף, מעייני הישועה, מאי 2010. myim.co.il/main.php?mod=newsOpen&articleID=986.

¹³⁵ ב-1994 היה פייגלין ממקימי "זו ארצנו", תנועת מחאה שארגנה הפגנות המוניות וסירוב אזרחי בהיקף רחב. "זו ארצנו" יזמה בין היתר חסימת עשרות צמתים כדי למחות על הסכם אוסלו. עם יישום ההסכם, כולל במהלך ממשלת נתניהו הראשונה (1996-1999), מנהיגי "זו ארצנו" ויתרו על המחאה ההמונית והגיעו למסקנה ששינוי אפקטיבי יכול להתחולל רק מתוך מסדרונות הכוח. זו הייתה ראשיתה של "מנהיגות יהודית", הגוש שנכנס לליכוד בשנת 2000 וביקש להשפיע ישירות על מקבלי ההחלטות.

¹³⁶ "פייגלין הוא זה שעורר בקרב הדתיים-לאומיים את המודעות לכך שהם יכולים להצטרף לליכוד. למרות הביקורת נגדו, אף אחד לא יכול לקחת את זה ממנו. חמשת חברי הכנסת הבכירים בליכוד כיום נבחרו בתמיכתו של פייגלין". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דני שיין, לשעבר יועץ לשר יוסי פלד, ירושלים, 27 במרץ 2012.

כמעט כל הרבנים הדתיים-לאומיים התנגדו תחילה לאסטרטגיה הזו וקראו לנאמנות למפלגות דתיות-לאומיות בטענה שרק הן תומכות באופן מלא ביישום ההלכה.¹³⁷ בכל זאת, רבים במחנה הדתי-לאומי התעלמו מהסתייגויותיהם, התפקדו לליכוד והחלו מצביעים במוסדות הפנימיים של המפלגה. זאת למרות שבבחירות לכנסת הם המשיכו להצביע למפלגות דתיות-לאומיות.¹³⁸ בחלוף הזמן הרבנים התרצו,¹³⁹ וכאשר חברים דתיים-לאומיים בליכוד הפכו לחזון נפרץ, גדל מספרם של חברי הכנסת והשרים הדתיים עד מהרה.¹⁴⁰

בתוך הליכוד הוקמו ארבעה גושים דתיים-לאומיים חדשים, אשר כללו אלפי מתפקדים חדשים. כל גוש כזה מתהדר בבין 3000 ל-9000 חברים. זהו מספר מרשים, בהתחשב בכך שגושי הליכוד האחרים הם בדרך כלל גאוגרפיים ולא אידאולוגיים.¹⁴¹ ומונים בערך כאלף עד אלפיים חברים.¹⁴² חודש לפני הבחירות בפברואר 2009, הוביל השר לשעבר הדתי-לאומי אפי איתם את אח"י (ראשי התיבות של "ארץ ישראל, חברה ויהדות"), מפלגה שהייתה חלק מרשימת האיחוד הלאומי, פנימה אל תוך הליכוד.¹⁴³ אח"י חתמה על הסכם שכותרתו "קידום הציונות הדתית",¹⁴⁴ אשר אותה, כדברי נתניהו, על השינוי באופיו של הליכוד. אמר נתניהו:

בעבר היה נהוג לומר שליכודניק הוא מי שמסתובב עם כיפה בכיס, אבל כאן יש קבוצה של ליכודניקים שמסתובבת עם כיפה על הראש. עלינו להיות גאים בהם. זה לא מקרה, כי הפערים בין הציבור הדתי-לאומי לבין הליכוד נעלמים.¹⁴⁵

בנובמבר 2009, בתגובה להקפאת הבנייה לעשרה חודשים שנתניהו הסכים לה, החל "הליכוד שלי" לגייס מתפקדים התומכים בהתנחלויות לליכוד.¹⁴⁶ עד מהרה מנה הגוש אלפי חברים, רובם דתיים-לאומיים.¹⁴⁷ שני הגושים החדשים האלה הצטרפו לגושים הוותיקים יותר, "המטה הלאומי"

¹³⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם רב דתי-לאומי, בנימין, 11 במרץ 2012.
¹³⁸ לפי קובץ חברי הליכוד לשנת 2011, ב-34 התנחלויות היו יותר חברי ליכוד מאשר מצביעי ליכוד. חיים לוינסון, "המתנחלים מהווים 30 אחוז ממספר חברי הליכוד החדשים", הארץ, 27.1.2012.
¹³⁹ ההתפקדות של שולמית מלמד, אשתו של הרב זלמן מלמד, מהרבנים המובילים ב"תקומה", התפרשה על ידי רבים כאקט תמיכה רשמי של הרב. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר מרכז ליכוד, תל-אביב, 15 ביולי 2012.

¹⁴⁰ לפני ההתנתקות מעזה, ח"כ דתיים-לאומיים בליכוד היו מועטים ולא הייתה ביניהם זיקה. הבחירות המקדימות ב-2006 הכניסו ח"כ דתי-לאומי אחד (יולי אדלשטיין) לסיעה שמנתה אז 12 חברי כנסת. בעקבות הבחירות המקדימות ב-2009 נבחרו מספר חסר תקדים של חמישה חברי כנסת דתיים-לאומיים (זאב אלקן, יולי אדלשטיין, לאה נס, ציון פיניאן, וציפי חוטובלי). אתר הכנסת, knesset.gov.il/main/eng/home.asp.
¹⁴¹ עם זאת, ישנם בליכוד שני גושים המגמדים את הגושים האחרים, כולל הלווי התומך בהתנחלויות. ח"כ ישראל כ"ץ וח"כ חיים כץ, יו"ר ועד העובדים של התעשייה האווירית, מחזיקים כל אחד גוש המונה כ-10,000 איש (יש מעריכים אף 15,000 איש כל אחד). בדרך כלל הם משתמשים בבסיס הכוח הזה לצרכים הנוגעים למדיניות פנים (למשל, תנאי תעסוקה לעובדי התעשייה האווירית, קידום מינויים ממשלתיים וכדומה) ולא ענייני חוץ. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר מרכז ליכוד, תל אביב, 15 ביולי 2012.
¹⁴² ראשי ערים מטעם הליכוד שולטים בדרך כלל בהצבעתם של כ-1,000 חברי ליכוד המזוהים עם הסניף שלהם. הם נעזרים בכוח הזה כדי לתמוך בשרים אשר מסייעים לקהילה המקומית. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר מרכז ליכוד, תל-אביב, 15 ביולי 2012.

¹⁴³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יועץ לחבר כנסת דתי-לאומי, ירושלים, 9 בינואר 2013. ח"כ זאב אלקין הוא יו"ר הקואליציה.

¹⁴⁴ אח"י צירפה 3,500 חברים לליכוד, ובתמורה התחייבה המפלגה לקדם סוגיות הנוגעות לציבור הדתי-לאומי. קובי נחשוני, "נתניהו: הליכודניק כבר לא הולך עם כיפה בכיס", ויינט, 26 בינואר 2009.
¹⁴⁵ את הקבוצה מובילים חברי ליכוד בולטים מהשומרון, והיא נהנית מתמיכתם של כמה ראשי מועצות אזוריות ביהודה ושומרון (הגדה המערבית). היא נוצרה בגלל שמתוך כ-33,000 מצביעי ליכוד באזורים אלה, רק 6,000 היו חברי מפלגה רשומים. מנהיג ב"ליכוד שלי", אירוע של גוש "הליכוד שלי", נובמבר 2012.

www.youtube.com/watch?v=N6OgwBb9gvM.

¹⁴⁷ ההערכות נעות בין 3,000 ל-4,300. הפערים בין ההערכות נובעים בין היתר בגלל שנדרשים שישה-עשר חודשי חברות לפני שאפשר להצביע בפריימריז בליכוד. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יועץ לשר דתי-

ו"מנהיגות יהודית" של משה פייגלין, שהוא הגוש היחיד מבין הארבעה שאיננו קוקיסטי.¹⁴⁸ בראשית 2013, ארבעת הגושים האלה יחד ריכזו כ-14,200 אחוז מסך 123,000 חברי המפלגה הרשומים בליכוד. בנוסף, מספר לא ידוע של חברי ליכוד דתיים-לאומיים אינם משתייכים לאף אחד מהגושים.¹⁴⁹

אף שהם מהווים פחות מ-20 אחוז מסך חברי הליכוד, לגושים יש השפעה ניכרת על תהליך קבלת ההחלטות של השרים, בשל שיעורי ההצבעה הגבוהים שלהם ובגלל העדר גוש אידיאולוגי מתחרה.¹⁵⁰ יועץ לאחד משרי הליכוד, אשר נתבקש על ידי נתניהו לתמוך בהמשך הקפאת ההתנחלויות, טען שהשר סרב בגלל החשש מנקמתם של 20,000-25,000 חברי ליכוד דתיים-לאומיים המצביעים בבחירות המקדימות.¹⁵¹

למרות שספגו כמה תבוסות פוליטיות כואבות, הם מהווים את המגזר הגדול במהירות והדינמי ביותר בליכוד.¹⁵² בתמורה לקולותיהם, שרים וחברי כנסת מסוימים הצהירו בגלוי על התחייבותם להילחם בכל נסיגה טריטוריאלית;¹⁵³ שרים החלו לקדם יוזמות לקידום השליטה הישראלית ביהודה ושומרון;¹⁵⁴ ונתניהו, לאחר היסוס רב, הכריע בסופו של דבר ותמך ב"חוק החרם" השני במחלוקת, שהפך את החרם על ההתנחלויות לעבירה החייבת בדיון.¹⁵⁵ חברי ליכוד רבים מייחסים את הפנייה הברורה של הליכוד ימינה בבחירות המקדימות של נובמבר 2012, במהלך נדחקו מועמדים יותר ליברלים ופרגמטיים לתחתית הרשימה, למתפקדים הדתיים-לאומיים החדשים.¹⁵⁶

לאומי בליכוד, ירושלים, 9 בינואר 2013; חזקי עזרא, "מסיקה למצביעים האידיאולוגים: לכו להצביע", ערוץ 7, 24 בנובמבר 2012; www.inn.co.il/News/News.aspx/247383.¹⁴⁸ ב"מטה הלאומי" יש בין 5,000 ל-9,000 חברים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יועץ לשר דתי-לאומי בליכוד, ירושלים, 9 בינואר 2013. שלום ירושלמי, "העסקה והתרגיל", מעריב, 10 בנובמבר 2012.¹⁴⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר ליכוד דתי-לאומי, ירושלים, מרץ 2013.¹⁵⁰ בערך 90 אחוזי הצבעה, ביחס ל-50 אחוז אצל שאר חברי הליכוד. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יועץ לחבר כנסת דתי-לאומי, ירושלים, 9 בינואר 2013.¹⁵¹ "אמרת לו שרק 60,000 מתוך 120,000 חברי ליכוד מצביעים בפועל ביום הפריימריז, ושם ירחיק מעצמו שליש מהם, הוא מסכן את עתידו הפוליטי. אין בלוק דומה בגודלו שתומך מבחינה אידיאולוגית במהלך ויתגמל על תמיכה במהלך כזה. הוא החליט בסופו של דבר לא להצביע בעד הארכת הקפאת הבנייה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יועץ לשעבר לשר בליכוד, ירושלים, פברואר 2012.¹⁵² עיתונאים ותיקים כמו רביב דרוקר ונדב פרי טוענים שמאז 2011, נוכחותם של חברי מפלגה דתיים-לאומיים הפכה כה מורגשת, עד שהמפלגה הפכה הלכה למעשה למפלגה דתית-לאומית. חדשות ערוץ 10, 13 ביולי 2011. נדב פרי, "נתניהו רואה בליכוד את המפתח לעתיד הליכוד", אל-מוניטור, 22 במאי 2013.¹⁵³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יועץ לשר ליכוד, ירושלים, פברואר 2012.¹⁵⁴ פעילי ליכוד דתיים-לאומיים התומכים בהתנחלויות טוענים, ופעילי נפלגה חילוניים מסכימים, שהראשונים מילאו תפקיד מרכזי בהחלטתו של שר התחבורה ישראל כ"ץ להרחיב את שירות הרכבות לגדה המערבית, בהחלטת שר החינוך דאז גדעון סער להכליל את חברון ברשימת הסיורים של בתי הספר, ובהחלטת שרת התרבות לימור לבנת להחיל את הסיוע התקציבי הממשלתי למוזיאונים גם על ההתנחלויות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות, ינואר-יוני 2012. חיים לווינסון, "ישראל מתכננת רשת רכבות חדשה ביהודה ושומרון, אומר השר", הארץ, 4 במאי 2013.¹⁵⁵ לפי העיתונאי רביב דרוקר, דמויות בליכוד התומכות בהתנחלויות ומונעות אידיאולוגית מילאו תפקיד מרכזי בהחלטתו של נתניהו. חדשות ערוץ 10, 13 ביולי 2011.¹⁵⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם חברי ליכוד, ירושלים, דצמבר 2012. דן מרידור, כרמל שאמה-הכהן, מיכאל איתן ובני בגין, שכולם משתייכים לאגף הליברלי בליכוד (הטוען לזיקה רעיונית לאביה האידיאולוגי של המפלגה, בנימין זאב ז'בוטינסקי, ותומך בזכויות הפרט, בשלטון החוק ובהגבלת כוחה של המדינה) השיגו תוצאות פחות טובות מאשר בבחירות המקדימות הקודמות. התפתחות זו שיחקה לידיהם של אולטרה-לאומנים כמו דני דנון, יריב לוין ומירי רגב. לאחר שלושה ניסיונות כושלים, נבחר פייגלין לכנסת ב-2012, אולם רק לאחר שהצהיר באופן ציבורי שהוא מתנגד להשתתפות בבחירות הפנימיות בליכוד הנעשית במקביל להצבעה למפלגות אחרות בבחירות הארציות לכנסת.

עם זאת, הרעש שהם מחוללים עלול גם להטעות בהערכת יתר של גודלם והשפעתם.¹⁵⁷ השפעתם גדולה לפעמים ממידותיהם, אך כך גם כישלונותיהם. כך למשל, הקפאת בנייה חסרת תקדים שארכה עשרה חודשים, התרחשה במקביל לזינוק בחברות של דתיים-לאומיים בליכוד. הניסיונות להעביר חוק המכשיר את חוקיות המאחזים ("חוק ההכשרה"), שהיה עוקף את צווי בית המשפט העליון לפינוי מאחזים מאדמות פלסטיניות פרטיות) נכשלו, למרות שהקהילה הדתית-לאומית התומכת בהתנחלויות גייסה כמעט את כל משאביה כדי לקדמו. יתר על כן, טיוטת החוק שנועדה להחיל את החוק הישראלי על גושי ההתנחלויות, שהובאה בפני ועדת השרים לחקיקה (הישג כשלעצמו, יש שיטענו), יורטה לפי בקשת נתניהו על ידי שרי ליכוד התומכים בהתנחלויות.¹⁵⁸

כמו כן, משורות הליכוד עולות רטינות וקולות מחאה. יש הטוענים שחברי הגושים הדתיים-לאומיים אינם חברי ליכוד אמיתיים, שכן רבים מהם מצביעים בבחירות לכנסת למפלגות אחרות; הם ממוקדים רק בנושא ההתנחלויות ואינם עוסקים בנושאים כלכליים וחברתיים;¹⁵⁹ ורבים מהם אינם מכבדים את ערכי בית"ר המסורתיים הקוראים להימנע מלהביך בציבור את מנהיג המפלגה הנבחר.¹⁶⁰ השרים לשעבר בגין, איתן ומרידור, ביחד עם יושב ראש הכנסת לשעבר ראובן ריבלין, רגזו במיוחד על חוסר הכבוד שהפגינו חלק מחברי הליכוד החדשים כלפי בית המשפט העליון בנוגע לפסיקותיו בנושא הגנת הרכוש הפלסטיני.

עם זאת, ובלי קשר להשקפותיהם, למנהיגי הליכוד לא נותרה כמעט ברירה אלא לחזור אחר קהל הבוחרים החדש.¹⁶¹ בהעדר גוש אידאולוגי מתחרה,¹⁶² התעלמות מהגושים הדתיים-לאומיים איננה מזכה את מנהיגי הליכוד בכל תמורה פוליטית. ואכן, המיזוג בין הליכוד לישראל ביתנו ברשימה לכנסת בבחירות 2012 מחק למעשה מרשימת המועמדים לכנסת חברי ליכוד שאינם נהנים מתמיכת

¹⁵⁷ "הגושים הדתיים-לאומיים התומכים בהתנחלויות הם לוביסטים מצוינים. הם 'מפגיזים' את השרים וחברי הכנסת בהודעות טקס ובפקסים, מצטיינים בהטרדת יועצים, משיגים אינספור אישורי כניסה לכנסת ועוד. הם עושים כל כך הרבה רעש שהיית יכול לחשוב שמדובר ב-100,000 איש". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר ליכוד חילוני, ירושלים, 3 ביוני 2012. חבר מרכז הליכוד טוען שיכולתו של הגוש לפקוד חברים אין פירושה תמיד שהוא יכול לגרום להם להצביע לפי רצונותיו. זאת בפרט כשמדובר בחברים חרד"לים, שיש להם נטייה חזקה להצביע לפי עצת רבניהם. "יש יותר רעש לגבי הגושים האלה ממה שצריך להיות". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בתל-אביב, 15 ביולי 2012.

¹⁵⁸ אורי פולק, "ועדת השרים דחתה את הצעת החוק המחילה את הריבונות הישראלית על יהודה ושומרון", כיפה, 13 במאי 2012. מרבית השרים הצהירו לפני ההצבעה על תמיכתם בהצעה, אך נתניהו הורה להם להתנגד לה. גם ותיקי המטה הלאומי נחשבים "נטע זר" בליכוד, שכן "אף פעם לא תשמע אותם מדברים על סוגיות חברה או כלכלה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר מרכז ליכוד, תל-אביב, 15 ביולי 2012.

¹⁵⁹ למשל, כאשר נתניהו דחף לקיום הצבעה חשאית לתפקיד יו"ר נשיאות ועידת הליכוד, כדי להבטיח את בחירתו לתפקיד, מאות חברי ליכוד דתיים-לאומיים מילאו את אולם הוועידה ועמדו כשהם נושאים שלטים גדולים במהלך השידור הטלוויזיוני בזמן צפיית שיא. נתניהו החליט לא להסתכן בהצבעה גלויה ומשך את הצעתו. מרבית חברי הליכוד הוותיקים טענו שהייתו זו הפרה של הנהוג בליכוד הקורא לא לבייש בציבור את ראש המפלגה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם חברי ליכוד, תל-אביב, 28-30 באוקטובר 2012.

¹⁶⁰ לפי הדיווחים, שרים בכירים ובהם משה כחלון, סילבן שלום וישראל כ"ץ סיכמו כולם על עסקאות עם "מנהיגות יהודית", תמכו אחד בשני בפריימריז ותיאמו ביניהם החלטות בנושאים מדיניים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פעיל ליכוד דתי-לאומי, ירושלים, אוקטובר 2012. מרבית חברי הכנסת של הליכוד משתתפים כדוברים באירועים שמארגן הגוש, תוך שהם מביעים תמיכה נחרצת בהתנחלויות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר מרכז הליכוד, ירושלים, נובמבר 2012.

¹⁶² שני חריגים שוליים היו "הליכוד החדש" ו"הרשימה האזרחית", שהוקמו על ידי פעילים בעלי נטייה לשמאל, שצמחו מתוך תנועת המחאה החברתית של קיץ 2011. בזמן הפריימריז של נובמבר 2012 שתי הרשימות מנו ביחד כ-2,000 חברים, שחלקם לא היו רשומים די זמן כדי להשתתף בהצבעה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גיל קדרון, ממייסדי הרשימה האזרחית בליכוד, תל-אביב, 13 במאי 2012.

הדתיים-לאומיים במפלגה.¹⁶³ בניסיון למשוך את קהל הבוחרים הזה, אפילו חברי ליכוד שאינם דתיים פנו לקדם סדר יום דתי במובהק, בפרט בנושא קידום זכויות התפילה ליהודים בהר הבית.¹⁶⁴

(3) תחיית המפלגה הדתית-לאומית

הגידול במספר חברי הציבור הדתי-לאומי המצטרפים לליכוד ומצביעים עבורו הביא את ראשי המפלגות הדתיות-לאומיות להכפיל את מאמציהם "להחזיר הביתה" את בסיס הבוחרים הטבעי שלהם. ערב הבחירות לכנסת בינואר 2013, הם שיקמו את המערך הפוליטי הדתי-לאומי: מפלגת הבית היהודי ערכה לראשונה בחירות מקדימות; קמה הנהגה חדשה שאיננה מוכתמת בחותמת כישלונות העבר;¹⁶⁵ סיעת תקומה פרשה מהאיחוד הלאומי והצטרפה לבית היהודי ברשימה משותפת;¹⁶⁶ ומנהיגי הבית היהודי מתחו ביקורת על הליכוד בשל כישלונם לטענתם במתן מענה לצרכי הציבור הדתי-לאומי, בפרט בנושא קידום ההתנחלויות.¹⁶⁷

לקראת הבחירות, הסקרים העריכו שמפלגות דתיות-לאומיות לא תצלחנה למשוך מחדש בוחרים שעברו לליכוד ב-2009, ובמקרה הטוב חזו להם סך כולל של שמונה מנדטים, אחד יותר משהיה להם קודם.¹⁶⁸ בפועל, זכתה המפלגה בשנים-עשר מנדטים. בין הסיבות המרכזיות להישג המרשים אפשר למנות את הפוליטיקה החכמה של הסמל הדתי-לאומי החדש, נפתלי בנט. בנט תכנן בתחילה לרוץ בראש מפלגת "הישראלים", רשימת ימין חילונית-דתית משותפת, ששמה לה למטרה "להחזיר את הציונות למרכז".¹⁶⁹ הוא עבר לבית היהודי רק כאשר המפלגה החליטה לערוך בחירות מקדימות, כשהבין שיהיה קל יותר להשתלט על מפלגה קיימת מאשר להשיק אחת חדשה.¹⁷⁰ לאחר נצחונו, הוא איחד רשימות עם תקומה, שבעצמה עברה תהליך של התרחקות מהמסד הרבני שלה לטובת מנהיגים פוליטיים. עם זאת, התרחקות ההנהגה הפוליטית של הבית היהודי מההנהגה

¹⁶³ רשימת הנבחרים של הליכוד כוללת שני סוגי מקומות: עשרים מקומות "ארציים", ולאחריהן מקומות המוקצים על בסיס מפתח גיאוגרפי של "מחוזות". היבחרות לרשימה הארצית דורשת כ-20,000 קולות, מספר שאפשר להגיע אליו רק עם גיבוי חזק, בין השאר מהגושים אידיאולוגיים. להיבחרות למקום מחוזי ברשימה דרושים אלפי קולות בודדים, אך מיזוג רשימות הליכוד וישראל ביתנו הוביל לכך שרק לחברי הרשימה הארצית היה סיכוי להיכנס לכנסת.

¹⁶⁴ כך למשל הרב יהודה גליק, פעיל מרכזי בנושא הר הבית, מסייע לחברת הכנסת מירי רגב. במסגרת תפקידה כיו"ר ועדת הפנים של הכנסת, יזמה ח"כ רגב ביקור חסר תקדים של חברי הוועדה ברחבת הר הבית.

¹⁶⁵ יום היי-טק מולטי-מיליונר וקצין לוחם במלחמת לבנון השנייה, נפתלי בנט, יו"ר הבית היהודי, מסמל את הצלחת הדתיים הלאומיים החדשים, התופסים את המימוש העצמי במושגים מודרניים-חילוניים. זאת בניגוד לתפיסה המסורתית, שמייחסת את עיקר החשיבות למידת ההכרות עם טקסטים דתיים. העובדה שלא היה מוזהה עם ההתנתקות מעזה מסמלת את הדף החדש והאסטרטגיות החדשות שבנט מייצג. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דוד שיין, פעיל ליכוד דתי-לאומי, ירושלים, 27 במרץ 2012.

¹⁶⁶ ח"כ לשעבר ניסן סולומיאנסקי מהבית היהודי, כנראה האדריכל המרכזי של האיחוד, ביקר את הפילוגים במחנה הדתי לאומי על רקע סוגיות פעוטות: "ישיבה אחת היום הופכת לארבע ישיבות מחר. אנחנו כמו אמבה שממשיכה להתחלק... אין כמעט הבדלים בין הבית היהודי לבין האיחוד הלאומי. אין סיבה בעולם שלא נהיה מפלגה אחת". נאום בוועידת ירושלים, 24 במאי 2012. שני חברי הכנסת הנותרים של האיחוד הלאומי, אריה אלדד ומיכאל בן-ארי, הקימו מפלגה ימנית-קיצונית חדשה, "עוצמה לישראל". אף שהיה לה בסיס תמיכה רחב בהתנחלויות הדתיות-לאומיות, היא החמיצה במעט את אחוז החסימה בבחירות לכנסת, שעומד על שני אחוזים. העובדה שהייתה מפלגה מימין לבית היהודי מנעה מהאחרונה להיות מתויגת כ"קיצונית".

¹⁶⁷ בנאום ערב הבחירות, אורי אריאל טען שהבית היהודי הוא חלופה עדיפה עבור המצביעים הדתיים-לאומיים, בגלל נאום בר-אילן של נתניהו, בו קיבל את העיקרון של מדינה פלסטינית, הקפאת הבנייה חסרת התקדים בשטחים שנמשכה עשרה חודשים, ועקב סירובו של ראש הממשלה ליישם את מסקנות ועדת אדמונד לוי, שהציעה להכשיר מבחינה חוקית את ההתנחלויות. נאום בוועידת ירושלים, 24 במאי 2012.

¹⁶⁸ גיל הופמן, "סקר הפוסט: מפלגת-על של המרכז-שמאל תביס את ראש הממשלה", ג'רוזלם פוסט, 11 באוקטובר 2012.

¹⁶⁹ צבי זינגר, "מפלגת ימין חדשה תתמודד בבחירות: הישראלים", מגפון, 6 במאי 2012.

¹⁷⁰ "בנט הגיע עם הרבה כסף, וזה מה שעשה את ההבדל. הם השתלטו על המפלגה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתמודד בפריימריז של הבית היהודי, ירושלים, דצמבר 2012.

הרבנית ("דעת תורה"), איימה להרחיק מהמפלגה את אותו חלק מקהל הבוחרים שלה שהפוליטיקה שלו מונחית על ידי מנהיגים דתיים.

התפתחויות אלו הקלו על קמפיין המיתוג מחדש, שהפך על פניו את הדימוי הדתי-לאומי של הבית היהודי ופנה לבסיס לאומי רחב: נושאים כמו רווחה כלכלית-חברתית זכו לבולטות;¹⁷¹ המפלגה הציגה דימוי צעיר ומודרני, עם נגיעה דתית קלה;¹⁷² והדגישה את האחדות הדתית-חילונית על ידי שימוש במושגים של קרבה משפחתית.¹⁷³ האסטרטגיה הזו העצימה את כוח המשיכה של המפלגה, וכארבעה משנים-עשר המנדטים שלה הגיעו מקולות של מצביעים שאינם דתיים.¹⁷⁴ כל זאת הצליחה הבית היהודי לעשות בלי להרחיק את בסיס הבוחרים הטבעי שלה. לראיה, המפלגה זכתה בכעשרה אחוז לפחות יותר מהקולות הדתיים לאומיים מאשר זכו לו שתי הרשימות הדתיות-לאומיות שרצו בנפרד בבחירות 2009.

כוכבה של הבית היהודי דרך על חשבוננו של הליכוד. מיזוג הרשימות עם ישראל ביתנו ליצירת רשימת "הליכוד-ביתנו" היה בין הגורמים לכך שהליכוד איבד כמעט מחצית מהבוחרים הדתיים-לאומיים שלו.¹⁷⁵ לאור תמיכתו הציבורית של אביגדור ליברמן בהפרדת דת ומדינה, נוכחותו הבולטת הרחיקה בוחרים דתיים. לאחר הבחירות, כרת בנט ברית עם מפלגת "יש עתיד" החילונית של יאיר לפיד, שחזקה את עמדת שניהם במשא ומתן הקואליציוני. עם זאת, הברית הזו הציבה בפני הבית היהודי אתגרים מבית, בשל הקושי לשמור בה בעת על האחדות הפנימית וההסכם עם יש עתיד.

המתחים הפנימיים בבית היהודי הם רבים. הבולט בהם הוא הפיצול בין הדגש התורני-התנחלותי של קבוצת תקומה (המונה את השר אורי אריאל, סגן השר הרב אלי בן דהאן וחברי הכנסת זבולון כלפה ואורית סטרוק), לבין המיקוד הכלכלי-חברתי והעירוני של בני בריתו הקרובים של בנט (ח"כ איילת שקד, השר אורי אורבך ובמידה מסוימת סגן השר אבי וורצמן). גם בין חברי הכנסת הנוותרים, שכולם תורניים, יש פילוג על רקע דתי. אחד מהם (ח"כ יונתן שטבון) שייך לזרם הממלכתי המובהק, ואילו שלושת האחרים (חברי הכנסת ניסן סלומיאנסקי, מוטי יוגב ובמידה מסוימת שולי מועלם) שייכים לזרם המרכזי. כתוצאה מכך, סוגיות של חקיקה ומדיניות בנושאי דת ומדינה מאיימים שוב ושוב לפלג את המפלגה.¹⁷⁶

¹⁷¹ "יש לנו סוגיות רבות אחרות מלבד ההתנחלויות". תדרוך, תל-אביב, 7 בינואר 2013.
¹⁷² במודעות הבית היהודי הוצגו רק שלושה ממנהיגי המפלגה: בנט, שכמעט ואי אפשר היה להבחין שהוא חובש כיפה, איילת שקד החילונית והסופר והעיתונאי הדתי-לאומי הפופולרי אורי אורבך, שידוע במאמציו לשפר את יחסי הדתיים והחילוניים. דמויות תורניות ומתנחלים הורחקו מעין הציבור. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט פוליטי, תל-אביב, אפריל 2013.

¹⁷³ סיסמת המפלגה בבחירות הייתה "אחי/אחותי, בוא/בואי הביתה". ההתייחסות המפורשת ליחס משפחתי המשיכה להופיע בנאומים של חברי הבית היהודי ובפרסומי המפלגה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט פוליטי, תל-אביב, אפריל 2013.

¹⁷⁴ סופיה רון-מוריה, "כך מאבדים מנהיגות", מקור ראשון, 25 במאי 2013.
¹⁷⁵ לדברי כהן, התמיכה בליכוד ב"התנחלויות הניציות" פחתה בשליש (מ-12 ל-8 אחוזים), ואילו בהתנחלויות אחרות התמיכה בליכוד פחתה בחצי. בדומה לכך, בתוך הקו הירוק, התמיכה בליכוד בקרב המצביעים הדתיים-לאומיים פחתה בחצי בקהילות הקטנות יותר, וב-10 אחוזים בערים. אשר כהן, "הבית היהודי בבחירות 2013". הקובץ נצמא ברשות קבוצת המשבר הבינלאומית.

¹⁷⁶ המתחים הגיעו לשיאם בבחירות לרבנות הראשית. בהצבעה על חוק להרחבת הגוף הבוחר של הרבנים הראשיים בישראל, בניסיון בין היתר להכליל יותר נשים בגוף זה, הצליח בנט לגייס במפלגתו את תמיכתם של שני חברי כנסת בלבד. יתר תשעת חברי הכנסת החרימו את ההצבעה. סופיה רון-מוריה ואריק בנדר, "מרד בבית היהודי?", NRG-מערב, 22 במאי 2013. בתקרית אחרת, שר השיכון מטעם הבית היהודי, אורי אריאל, התנגד למועמד מפלגתו שלו לתפקיד הרב הראשי. יונתן אוריק, "השר אריאל התנצל על שפעל נגד החלטת המפלגה בנושא הרב הראשי", כיפה, 30 ביולי 2013.

מתח מרכזי נוסף בתוך המפלגה נסוב סביב השאלה האם חברי הכנסת צריכים להיות כפופים ל"דעת תורה". בני בריתו של בנט ככלל רואים בהנחיה הרבנית גורם משני בקביעת המדיניות, בעוד שאחרים, ובפרט חברי סיעת תקומה וה"ממלכתיים" המובהקים רוצים לראות את הרבנים ממלאים תפקיד יותר מרכזי. זהו שיקוף של המתח המקביל בחברה הדתית-לאומית בכללותה, שנדמה שהיא מתפצלת לשני מחנות: מיעוט בעל רמת מגויסות גבוהה המחויב להנחיה הרבנית, ורוב שמייחס לה הרבה פחות חשיבות. בעוד שבעיניים בינלאומיות הסכסוך הישראלי-פלסטיני מושך את רוב תשומת הלב, הסיכוי לכך שמפלגת הבית היהודי תתפצל בגלל סוגיות דת ומדינה גבוה משמעותית מהסיכוי שהגורם לכך תהיה השאלה האם להישאר בקואליציה בעקבות המחנות של נתניהו לטובת שימור התהליך המדיני.

במקביל לכך, גברו המתחים בין הבית היהודי לבין מפלגת המרכז הליברלית של יאיר לפיד. "יש עתיד" הטילה את מלוא כובד משקלה בנושאי דת ומדינה, תוך שהיא נוקטת לעתים עמדה מנוגדת לזו של הבית היהודי בסוגיות כמו מינוי הרבנים הראשיים, הסדרי תפילה לנשים בכותל המערבי והטלת הגבלות תקציביות על ישיבות חרדיות שאינן שולחות די מתגייסים לצבא.¹⁷⁷ חבר כנסת מהבית היהודי, שצפה מתחים עם יש עתיד במידה ותחול התפתחות בשיחות עם הפלסטינים, הביע שביעות רצון מכך ש"לפיד איננו ממוקד בסוגיה [של הפלסטינים], לא בגלל שהוא רואה עין בעין אתנו, אלא בגלל שהוא חושב שזה תחום שאי-אפשר להצליח בו".¹⁷⁸ במידה ותחול התקדמות בתהליך המדיני או שיש עתיד תחליט להפנות את תשומת ליבה לנושאי מדיניות חוץ, ההתנגשות בין הצדדים היא בלתי-נמנעת.¹⁷⁹

כמו רבים בציבור הדתי-לאומי היום, בנט קרוע בין המחויבות המלאה להלכה לבין שיתוף הפעולה עם ישראלים שאינם שומרי מצוות. עד כה היווה שיתוף פעולה זה, מכרה זהב עבור הבית היהודי, ויש אף המרחיקים לכת וחוזים ש"ברית בנט-לפיד"¹⁸⁰ תאפשר לציונות הדתית לכבוש את לבבות העם. אך הברית דורשת מבנט להלך על חבל דק: משיכת הציבור הרחב דורשת ממנו להרחיק את עצמו מהמנהיגות הרבנית, ועלולה לעורר תגובת נגד של המעגלים התורניים. מנגד, תמיכה בעמדות תורניות תעורר עליו את זעמו של הזרם המרכזי בחברה הישראלית.

עד כה הצליחה הבית היהודי להכיל את המתחים הללו. כל תתי-המחנות בבית היהודי זקוקים לבנט בשל כוחו האלקטורלי, כך שהם מנסים להשפיע עליו ולא לדחוק אותו הצידה. באשר ליש עתיד, מנהיגים משתי המפלגות מאשרים ש"מה שהחל כברית טקטית הופך בהדרגה לברית אסטרטגית משמעותית".¹⁸¹ מחתונה של כורח, שאפשרה לכל צד לקדם את סדר היום שלו בקואליציה הנוכחית, הולכת ונרקמת ברית מרחיקת לכת שעתידיה, לדעתם, לעצב מחדש את תפקידה של היהדות בישראל, להביא לגיוס החרדים לצבא ולקדם סדר יום כלכלי ניאוליברלי.

¹⁷⁷ לאחר ש"יש עתיד" ו"הבית היהודי" נכשלו בניסיון להגיש במשותף הצעת חוק המתייחסת לאופייה של המדינה, חברת הכנסת רות קלדרון מיש עתיד הגישה בשם מפלגתה הצעת חוק משל עצמה. הצעה זו לא זכתה לגיבויה של ח"כ איילת שקר מהבית היהודי, שתמכה במקום זאת בהצעתו המקבילה של חבר הכנסת יריב לוין מהליכוד. לדברי אנליסט ישראלי, "ברית בנט-לפיד לא עמדה במבחן. הבית היהודי שילב ידיים עם הליכוד, ותמך בחוק לאומני שיש עתיד סירבה לתמוך בו". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דויד ברק-גורודצקי, אוניברסיטת חיפה, חיפה, יולי 2013.

¹⁷⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר כנסת המזוהה עם תקומה, מרץ 2013.
¹⁷⁹ לפחות בינתיים, מנהיגי תקומה מכחישים שיעזבו לבדם את הקואליציה בגלל התפתחות הקשורה למשא ומתן עם הפלסטינים: "או שנעזוב כולנו, או שכולנו נישאר". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר כנסת המזוהה עם תקומה, אפריל 2013.

¹⁸⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דויד ברק-גורודצקי, מומחה לפוליטיקה דתית-לאומית, תל אביב, מרץ 2013.

¹⁸¹ השר נפתלי בנט, כנס רמלה, 2 באפריל 2013. חברת הכנסת רות קלדרון מ"יש עתיד" השתמשה באותם מונחים כדי לתאר את השינוי ביחסים בין שתי המפלגות, "מטקטיקה לאסטרטגיה". ח"כ רות קלדרון, כנס רמלה, 2 באפריל 2013.

עם זאת, המתחים מאיימים עדיין על שלמותה של מפלגת הבית היהודי. הגורמים התורניים מפעילים לחץ כבד על בנט בסוגיות הנוגעות לדת ומדינה.¹⁸² כושר הארגון וההנעה שלהם מביאים לכך שייצוגם בהנהגה הרבנית של הבית היהודי, ברשימה לכנסת ובקרב הפעילים גבוה באופן בלתי-פרופורציונלי, שכן כאמור הם מהווים מיעוט בקרב הציבור הדתי-לאומי בכללותו.¹⁸³

מעבר למספרים, הדתיות של ה"תורניים" מגבירה עוד יותר את השפעתם. נזיפה פומבית בנושאים המשלבים דת ופוליטיקה מביכה במיוחד עבור מנהיגים דתיים-לאומיים בכלל, ועבור בנט בפרט, בהתחשב בנטיות הליברליות שלו ובכך שהוא נמנע בדרך כלל מלהידרש ל"דעת תורה". כבר עכשיו, יש בקרב המעגלים הדתיים יותר של המפלגה כאלה הקוראים לשינוי כיוון ופנייה מחודשת אל החרדים, שהיחסים איתם עלו על שרטון כאשר בנט כרת ברית עם לפיד.¹⁸⁴ בדומה לכך, יישומם של צעדים שנויים במחלוקת נגד הישיבות, ובפרט קיצוצי תקציבים, עלולים ליצור מתחים של ממש ואפילו פיצול במפלגה. כדברי אחד מחברי הכנסת, "הרבנים לא נותנים לציבור הדתי לאומי להיות מי שהוא רוצה להיות".¹⁸⁵

¹⁸² תוך פחות מארבעה חודשים נערכו ארבעה כנסים רבניים ציבוריים, בהם השתתפו רבנים דתיים-לאומיים תורניים בכירים התומכים בבית היהודי. זאת במטרה לדחוף לאימוץ קו תקיף יותר בנושאי דת ומדינה. סופיה רון-מוריה, "כך מאבדים מנהיגות", מקור ראשון, 25 במאי 2013. רבני תקומה נזפו בפומבי בבנט על שקיבל את השתתפות נציגים רפורמיים וקונסרבטיבים בשולחן עגול מייעץ המתכנס דרך קבע במשרד לענייני תפוצות. ארי גלר, "דב ליאור מכנס את חברי תקומה לנזיפה", NRG-מעריב, 11 ביולי 2013.

¹⁸³ "אין זה מקרה שמרבית חברי הכנסת של הבית היהודי הם תורניים. כמו בליכוד, חברי המפלגה התורניים הפגינו כישורי גיוס יוצאי דופן בבחירות המקדימות". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט ישראלי, תל-אביב, יולי 2013.

¹⁸⁴ ישי פרידמן, "הרב לבנון: הבית היהודי חייבת לשנות כיוון", ערוץ 7, 22 באוגוסט 2013. כאשר גברו המתחים לגבי סוגית "דעת תורה", חברי כנסת תורניים מהבית היהודי קראו להקמתה של מועצה רבנית שתנהיג את המפלגה, "לפחות בנושאי דת ומדינה". תומר ניר, "מקנאים בש"ס: לפחות שלושה חברי כנסת בבית היהודי רוצים מועצה רבנית למפלגה". "סרוגים", 18 באוקטובר 2013.

¹⁸⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, ספטמבר 2013.

ה. "להתנחל בלבבות"

התחושה, בעקבות ההתנתקות מעזה, שמפעל ההתנחלויות הגיעה לחסם העליון שלו, שכנעה את הנהגת המתנחלים שעליהם "להתנחל בלבבות"¹⁸⁶ לפני שיוכלו להתנחל על הגבעות. כדי לחנך את עם ישראל על חשיבותה ומשמעותה של ארץ ישראל, ההנהגה הקווקסיטית נקטה בצעדים ברמה הלאומית, הקהילתית והאישית.

בראש ובראשונה, ההנהגה הדתית-לאומית התומכת בהתנחלויות החלה להקדיש יותר תשומת לב לתקשורת ולדעת הקהל הציבורית. "תראה את ההבדלים בין [מנהיג המתנחלים] זמביש, שנמנע מחשיפה תקשורתית, לבין הרעב לתקשורת של נפתלי בנט ודני דיין".¹⁸⁷ באוקטובר 2008 הקימה מועצת יש"ע לראשונה יחידת הסברה עם עובדים בשכר,¹⁸⁸ אשר פנתה בתחילה לדמויות מובילות בתקשורת הישראלית ובהמשך לתקשורת הבינלאומית. קמפינים תקשורתיים לתמיכה בהתנחלויות הפכו נפוצים יותר וממומנים היטב.¹⁸⁹ ההסברה גם התרחבה לתחומים חדשים, כמו זכויות אדם¹⁹⁰ ודיפלומטיה.¹⁹¹ מנהיגים דתיים-לאומיים הבינו גם את הצורך להתייחס לשאלות העולות בציבור היהודי בישראל, כולל החילוני, לגבי האופן בו הסכסוך הישראלי-פלסטיני יסתיים.

שנית, הדתיים-לאומיים החלו לשים דגש על מגורים בקהילות עירוניות בישראל גופא. האחריות לכך מוטלת על ה"גרעינים התורניים", הכוללים בדרך כלל קבוצות של בין עשר למאה משפחות דתיות-לאומיות, שעוברות להתגורר בקהילות המתמודדות עם קשיים כלכליים-חברתיים, מתוך מטרה כפולה: העצמה חברתית-כלכלית וחיזוק הזהות הדתית היהודית.¹⁹² קבוצות אלה, הרואות

¹⁸⁶ הרב יואל בן-נון, מייסדי גוש אמונים, תבע את המושג בשנות התשעים, כאשר הסכמי אוסלו עוררו מאמץ דומה, אם כי פחות אינטנסיבי.

¹⁸⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט תקשורת, תל-אביב, אוקטובר 2012.

¹⁸⁸ יחידת הדוברות היא תוצאה של שיתוף פעולה בין מועצת יש"ע למועצה האזורית בנימין. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תמר אסרף, עלי, מרץ 2012.

¹⁸⁹ הרשתות החברתיות הישראליות הוצפו בסרטוני יוטיוב בהפקת מועצת יש"ע. בסרטונים אלה טענו כי נסיגה מהגדה המערבית תהווה איום על בטחונה של ישראל, קראו תגר על התפיסות המקובלות לגבי הדמוגרפיה בגדה המערבית והציעו היסטוריה משפטית אלטרנטיבית של הסכסוך. לוחות מודעות ברחבי ישראל הציגו קמפיין בו ילד קטן הנושא כתר על ראשו, עם הכיתוב "יהודה ושומרון – הסיפור של כל יהודי". מועצת יש"ע לקחה אושיות תקשורת תל-אביביות לסיור באתרים ההיסטוריים ויקבים של מתנחלים בגדה המערבית. בנוסף, השיקה המועצה תוכניות ללימודי עיתונאות, המכשירה דתיים-לאומיים לתפקידים בתקשורת. ועידת ירושלים, כנס מדיניות שתי של הציבור הדתי-לאומי, נערך כדי להעניק במה למנהיגים פוליטיים דתיים-לאומיים, והוא זוכה לסיקור תקשורתי גם באמצעי תקשורת שאינם מזוהים עם המגזר הדתי-לאומי.

¹⁹⁰ רב שהיה מעורב בחשיבה המחודשת ובקביעת האסטרטגיה הסביר: "הניסיון לכוון לדעת הקהל הוביל אותנו לאמץ את מה שהשמאל מדבר עליו ואת ערכיו. לראיה, שלושה ארגוני זכויות אדם ימניים הוקמו בחודשים האחרונים". קבוצת המשבר הבינלאומית, התכתבות עם רב מבנימין, 29 באפריל 2013. המכון לאסטרטגיה ציונית, המזוהה עם הימין והוקם בידי מזכ"ל מועצת יש"ע לשעבר ישראל הראל, הקים שלושה מכוני זכויות אדם "כחול לבן", שעוקבים בהתאמה אחר התנהלות חיילי צה"ל במחסומים, התנהלותם המוסרית ככלל, ומוודאים ששירותי הבריאות מוענקים לכל תושבי ישראל ללא הפליה על בסיס דת, מוצא או מין.

¹⁹¹ לדבר סגן שר החוץ, זאב אלקין: "הימין צריך לחשוב על הסברה ואקטיביזם דיפלומטי. הימין ותנועת ההתנחלויות התמקדו במשך זמן רב רק בעשייה הפרקטית, ונטשו לחלוטין את הפעילות הדיפלומטית. היום אנחנו משלמים את המחיר, מחיר כבד מאוד, על כך שלא נקטנו בהסברה ולא הסברנו את עמדתנו לעולם. אם אנחנו רוצים שידנו תהיה על העליונה, על הימין לגלות עניין בפעולות הסברה בחו"ל לא פחות מאשר בבניית בית חדש". דוד הורוביץ ורפאל אחרון, "סגן שר החוץ: נתניהו טעה כשתמך במדינה פלסטינית, וזה פוגע בו בליכוד". טיימז אופ ישראל, 29 ביולי 2013. מועצת יש"ע אמורה לפרסם בקרוב תכנית מדינית משל עצמה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אחד ממנהיגי מועצת יש"ע, צפון ישראל, יוני 2013.

¹⁹² בנוסף להתערות בקהילה וליצירת קשרים חבריים בה, הם פותחים בתי ספר וגני ילדים, מנהלים מכללות המציעות תוכניות לימוד למסודות חינוך חילוניים, מפעילים בתי תמחוי, מוכרים בגדים מסובסדים ועוד. הגרעינים התורניים, שהוקמו לראשונה ב-1968, גדלו באופן ניכר בשנות התשעים, בתגובה להסכמי אוסלו.

עצמן כחוד החנית של קהילות דתיות חדשות, נוטות לפנות לאזורים שהם כבר מסורתיים או דתיים-לאומיים, ולפיכך קלים יותר לשכנוע.

שילה הנדלר, ראש גרעין אלישיב בלוד הסביר: "לאחר [פינוי] גוש קטיף, הבנו שאתה יכול לייצר מפעל ציוני מפואר, אך אם העם לא אתך, זה לא שווה כלום. קידום לוד הוא משימה לאומית לא פחות מאשר לחיות בשכם".¹⁹³ מאז ההתנתקות מעזה, הדתיים-לאומיים מעניקים משקל רב לפעילות מסוג זה, ומספר המשפחות הנמנות על הגרעינים התורניים כמעט שהכפיל את עצמו, ועומד על כ-3000 בסך הכול. התמיכה התקציבית של המדינה גדלה בהתאם.¹⁹⁴

שלישית, ההנהגה הדתית-לאומית הקימה תוכניות חינוך ויישוג ברחבי הארץ, כדי לקדם שמירת מצוות.¹⁹⁵ הם מעודדים יהודים לחזרה בתשובה על פי "רוח הרב קוק",¹⁹⁶ המקדשת לא רק את כתבי הקודש, אלא גם את ארץ ישראל, עם ישראל ומדינת ישראל. יש לכך השלכות שונות: התנגדות לחלוקה טריטוריאלית; מחויבות למפעל ההתנחלויות; כיבוד החלטות של רוב יהודי; ודחיית השימוש באלימות כאמצעי להתנגד למדינה.

¹⁹³ שירלי ששון-עזר, "קידומה של לוד הוא משימה לאומית לא פחות מאשר לגור בשכם", כלכליסט, 17 בפברואר 2011. אתר האינטרנט הבלתי-רשמי של הגרעינים התורניים מסביר: "שני מיזמים גדולים הציונות הדתית מובילה בעם ישראל, האחד הוא חיזוק אחיזתנו בכל מרחבי ארצנו, בנגב, יהודה, שומרון, חבל בנימין, הגליל והגולן. והשני הוא הגרעינים התורניים, חיזוק מרכזי הערים ביהדות ובחיזוק חברתי, אז מה האידאל הגדול של ימינו? ההתיישבות במרחבי ארץ ישראל או דווקא בתוך ערי ישראל?... כל משפחה יכולה לבחור".

www.edlivehere.com

¹⁹⁴ ההתנתקות מרצועת עזה העניקה רוח גבית לחדשנות הקהילתית; הפעילים המרכזים ביותר הצטרפו לאחר ההתנתקות. ראו: אלישיב רייכנר, "סיפורם של אנשי ההתיישבות החברתית", ידיעות ספרים, 2013. מספר הגרעינים התורניים גדל מ-40 ל-75. ראו: יאיר שלג, "ההתיישבות בלב המצוקה", הארץ, 23 באוקטובר 2005. www.keren-kehilot.org.il; נתנאל סימן-טוב, "הגרעינים התורניים", NRG-מעריב, 20 ביולי 2010. מימון משרד החינוך לגרעינים התורניים כמעט והוכפל בשנת 2011, וזינק מ-3 מיליון ש"ח ל-5.5 מיליון ש"ח. ישי קרוב, "תקציב הגרעינים התורניים יוכפל", ערוץ 7, 11 ביולי 2011.

¹⁹⁵ מייסדה של תכנית שהחלה לפעול שלושה חודשים לאחר ההתנתקות מרצועת עזה, אמר כי "אנחנו נמצאים במערכה כוללת על ערכי עם ישראל, שמא שנהפוך לחברה פוסט-ציונית פוסט-דתית. האסימון בציבור הדתי לאומי נפל, והוא מתחיל לקחת את העניינים ברצינות". אילן מרציאנו, "הפתרון: 'התחזקות' נגד עוד התנתקות", *הארץ*, 2 בנובמבר 2005.

¹⁹⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מתנדב ב"מעייני הישועה", ירושלים, יוני 2012.

ו. הדתיים-לאומיים והסכסוך הישראלי-פלסטיני

(1) סיפוח: החלופה הדתית-לאומית

נוכח ההתאמה בין התפיסה הדתית של הדתיים-לאומיים לבין החששות הביטחוניים של חלק רחב מהימין, קודם להתנתקות הם לא חשו כל צורך לקחת ברצינות את הדיפלומטיה.¹⁹⁷ אך כאשר בן בריתם משכבר הימים, אריאל שרון, פינה את ההתנחלויות בעזה ובן-בריתם נתניהו הסכים באופן פומבי לפתרון שתי המדינות, הם לא יכלו יותר להסתפק רק בסירוב לתהליך השלום. במקום זאת, כדי לא להיתפס כמי משהווים מכשול בפני פתרון הסכסוך, היה עליהם להציע פתרון חלופי. כדברי מנהיג דתי-לאומי, "אפילו ביבי תומך עכשיו בפתרון שתי המדינות. אנחנו צריכים להציב חלופה של ממש".¹⁹⁸

החלופות הדתיות-לאומיות לפתרון שתי המדינות כוללות, במידה כזו או אחרת, את סיפוח מרבית הגדה המערבית ואזרח חלקי או מלא של האוכלוסייה הפלסטינית באזור שיסופח. מועצת יש"ע הציגה תכנית כזו לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה, בתגובה לשמועות שנופצו על כך ששרון מתכנן לפרק את ההתנחלויות ברצועת עזה. בנובמבר 2003, קראה המועצה לסיפוח הגדה המערבית ורצועת עזה, וחלוקת ישראל, בתוך גבולותיה החדשים, לעשרה מחוזות, שניים מהם פלסטיניים (עזה והגדה המערבית), ויתר השמונה יהודיים. לפי התכנית, לפלסטינים תוענק אזרחות מלאה והזכות לבחור ולהיבחר לכנסת, למרות שהשפעתם בבית הנבחרים תוגבל על ידי כך שיוקצה מספר קבוע של נציגים לכל מחוז.¹⁹⁹ התוכנית כמעט ולא זכתה לתשומת לב, שכן נוכח האלימות המתרגשת, למרבית הישראלים לא היה עניין לקשור את גורלם בזה של הפלסטינים.

לאחר ההתנתקות, גברה תחושת הדחיפות בחוגים הדתיים-לאומיים. אריאל שרון שינה את עמדתו והרס את אותן ההתנחלויות שבעבר כה התגאה בהן. מצוקתם גדלה עוד יותר כאשר אהוד אולמרט, לאחר היבחרו לתפקיד ראש הממשלה, קידם את מה שכינה "ההתכנסות" (פריסה מחדש, חד-צדדית, בגדה המערבית) וניהל שיחות משמעותיות עם הנשיא הפלסטיני ויו"ר אשף, מחמוד עבאס. אורי אליצור, מייסדי גוש אמונים, טען כי הלקח שהעולם וישראל למדו מההתנתקות מעזה הוא לא שהתהליך כואב מכדי לחזור עליו שוב, אלא דווקא עד כמה קל לחזור עליו, גם בהיקף רחב יותר: "שעת עבודה אחת של דחפור יכולה להרוס את מה שלבנייתו נדרשו שלושים וחמש שנה".²⁰⁰

אף שבאופן אירוני עבודתם של תומכי הסיפוח הפכה לקלה יותר משום שלכאורה אין עליהם חובה להציע פתרון הכולל גם את רצועת עזה שאוכלוסייתה הנוכחית מונה 1.7 מיליון פלסטינים, תכניותיהם זוכות עד כה לכל היותר לתגובות פושרות. ב-2006, הציג מנכ"ל מועצת יש"ע לשעבר, עדי מינץ, את תכניתו "שלום בארץ", אשר קראה לישראל לספח את אזור C ולהציע לפלסטינים אוטונומיה באזורי A ו-B, עם קשרים לירדן.²⁰¹ שנה לאחר מכן הציג הרב בני אלון, אז חבר כנסת

¹⁹⁷ "תמיד אמרנו ששרון יעשה את העבודה בשבילנו. לאחר הגירוש [ההתנתקות] נפל האסימון". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם הרב שי סימינובסקי, קדומים, אפריל 2012.

¹⁹⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, מרץ 2012.

¹⁹⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם בכיר במועצת יש"ע, ירושלים, מרץ 2012. בה בעת, "תכנית הקנטונים" של אביגדור ליברמן הציעה להחליף את הרשות הפלסטינית בשלושה קנטונים פלסטיניים ללא רציפות טריטוריאלית. בניגוד לתכניות מאוחרות יותר, תכניתו לא כוללת הענקת אזרחות ישראלית לפלסטינים. התכנית לא עוררה עניין ציבורי רב. אביגדור ליברמן, "האמת שלי", הוצאת מעריב, 2004.

²⁰⁰ נאום בוועידת ירושלים, 27 בפברואר 2012.

²⁰¹ עדי מינץ, "שלום בארץ", ינואר 2006. המסמך נמצא ברשות קבוצת המשבר הבינלאומית. לתוכנית שלושה שלבים. בשלב הראשון יתבצע ארגון מחדש של מערך הביטחון בגדה המערבית, בפרט על ידי החלפת כוחות הביטחון הפלסטינים בכוחות צה"ל. בשלב השני, שהוא שלב ביניים, לפלסטינים תהיה "רציפות תחבורתית" – מערכת כבישים מקבילה שאין בה מחסומים – ו"שלטון עצמי" בחלקי הגדה שלפי הסכם אוסלו נופלים תחת

ויו"ר מפלגת האיחוד הלאומי, את "היוזמה הישראלית" – תכנית הקוראת לסיפוחה הכולל של הגדה המערבית והענקת אזרחות ירדנית לאוכלוסייה הפלסטינית.²⁰² למרות ההתנגדות החריפה והעקבית מצד הממלכה האשמית, ולא כל שכן הרשות הפלסטינית, שתי התוכניות הניחו שהשאיפות הלאומיות הפלסטיניות יזכו למימוש בירדן. כתוצאה מכך, התוכניות נתפסו יותר כרשימת נושאים לדיון מאשר כחלופה ממשית. לראיה, גם כשהליכוד נלחם בשיחות אנאפוליס של אולמרט, הוא לא סמך את ידו על הצעות הסיפוח הללו.

עם זאת, בשנים האחרונות חלה התפתחות בעמדה הדתית-לאומית. בתכניות שהם מציגים כיום, הסיפוח אינו תלוי יותר במעורבות ירדנית בגדה המערבית.²⁰³ עתידה של ארץ ישראל, הם אומרים, דחוף מכדי שאפשר יהיה להשאיר אותו בן ערובה למדיניות הירדנית. אורי אליצור, ממייסדי גוש אמונים ולשעבר ראש המטה של נתניהו, אמר כך:

בנאום בר-אילן²⁰⁴ חשף בנימין נתניהו שהבדלים בין גישתו הפוליטית לזו של יוסי שריד הם קטנים מאוד. [ההתנתקות מעזה ונאום בר אילן] הן שתי עובדות מאוד משמעותיות ... אשר מחייבות אותנו להתמודד עם שאלת עתידן של יהודה ושומרון. הן מכריחות אותנו לתת לעצמנו תשובה לשאלה תיאורטית לגמרי: מה היינו רוצים לראות בסוף התהליך.²⁰⁵

כתוצאה מכך, הונחו על השולחן שתי הצעות סיפוח. אורי אליצור החל מ-2009, ולאחרונה גם שר הבינוי והשיכון אורי אריאל מהבית היהודי, מקדמים יוזמה שאפתנית הקוראת לסיפוח מלא של הגדה המערבית והצעת אזרחות ישראלית לכל הפלסטינים המתגוררים בה.²⁰⁶ הגרסה השנייה, פרי יוזמתו של יו"ר הבית היהודי נפתלי בנט, מוגבלת יותר. למעשה, בנט אורז מחדש את תכניתו של

שליטה אזרחית וצבאית מלאה של הרשות הפלסטינית (אזור A), ותחת שליטה אזרחית מלאה של הרשות הפלסטינית ושליטה ביטחונית ישראלית-פלסטינית משותפת (אזור B) (כולל פירוק מחנות הפליטים). זאת בעוד שישראל מחילה את ריבונותה על 62 האחוזים הנותרים של הגדה המערבית, כולל אזורם של הפלסטינים המתגוררים בהם. השלב השלישי הוא "הסכם קבע אזורי", הכולל הכרה בירדן כמדינת הלאום של העם הפלסטיני, פיתוח כלכלי בצפון-מזרח סיני כדי לסייע לרצועת עזה, ושיקום הפליטים הפלסטיניים בעזרת תוכניות בינלאומיות.

בני אלון, "היוזמה הישראלית – הדרך הנכונה לשלום", אוקטובר 2007. הקובץ נמצא ברשות קבוצת המשבר הבינלאומית. היוזמה מאורגנת סביב שלושה עקרונות: "שיקום הפליטים ופירוק המחנות", "שיתוף פעולה אסטרטגי עם ממלכת ירדן" (זאת אומרת שישראל והקהילה הבינלאומית תכרנה בירדן כ"מייצג הלגיטימי היחיד של הפלסטינים") ו"ריבונות ישראלית ביהודה ושומרון". ראו גם: בני אלון, "שיקום הפליטים הפלסטינים: גישה ישראלית חדשה", שם.²⁰³

גורם צבאי בכיר בדימוס הטיל ספק בכך שאפשר להימנע משיתוף של ירדן: "כל תוכניות הסיפוח האלה – לא חשוב איך הן מוצגות – קוראות בסופו של דבר למימוש הזכויות הלאומיות הפלסטיניות בעמאן. זהו כמובן חלום באספמיה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם איתמר יער, לשעבר סגן היועץ לביטחון לאומי, ירושלים, ספטמבר 2013.

ביוני 2009 נשא נתניהו נאום מדיניות חוץ באוניברסיטה הדתית-לאומית בר-אילן, שם תמך לראשונה בעקרון שתי המדינות בשני תנאים: הכרה פלסטינית במדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, ופירוזה של המדינה הפלסטינית.²⁰⁴

נאום בוועידת ירושלים, 27 בפברואר 2012.²⁰⁵

אורי אריאל, "התכנית המדינית לסיום הסכסוך", מזכר כנסת, 27 בפברואר 2012. המסמך נמצא ברשות קבוצת המשבר הבינלאומית. תכניתו של אריאל קוראת לסיפוח הגדה המערבית כולה, תוך הענקת מעמד של תושב קבע לתושביה הערביים ואפשרות להענקת אזרחות תוך ארבע-חמש שנים, בהתאם לנוהל ההתאזרחות הישראלי הרגיל לתושבי קבע (במהלכו הם נדרשים להפגין שליטה בסיסית בעברית ולחתום על הצהרת נאמנות למדינה). התכנית קוראת לשינוי שיטת הבחירות בישראל לשיטה אזורית-פרופורציונלית, כאשר אזורי הבחירה יוגדרו כך שהגדה המערבית לא תהווה אזור אחד אלא חלקיה יצורפו לאזורים סמוכים בתוך ישראל גופא (למשל ג'נין תשוך למחוז עפולה, שכם למחוז תל-אביב רבתי ורמאללה למחוז ירושלים רבתי). התוכנית מדגישה את חופש התנועה של הפלסטינים ואת הבטחת השוויון בשירותים שהם מקבלים מהמדינה, כדי שיוכלו לשגשג מבחינה כלכלית ויהיה להם תמריץ להשלים עם מציאות כזו. אורי אליצור, "מדינה אחת", NRG-מערב, 14 ביוני 2013.

מינץ מ-2006, שכן הוא קורא לסיפוח אזור C בלבד ולהעניק אזרחות ישראלית רק לתושבי האזור שיסופח.²⁰⁷ אך בשונה ממינץ, בנט רואה בסיפוח רק שלב ביניים, שבו לא תידרש הסכמה ירדנית ובמהלכו יזכו תושבי אזורי A ו-B לאוטונומיה. בסופו של דבר, הוא טוען, הם יצטרכו להסתפק באוטונומיה זו, כאשר "צאצאי הפליטים צריכים להיקלט במדינות מושבם הנוכחיות, ולא יותר להם לנוע מערבה מנהר הירדן". כאשר מועצת יש"ע הייתה תחת מנהיגותו של בנט, היא למעשה תמכה בתכנית זו.²⁰⁸

נראה שתכניות אלה זוכות בהדרגה לתמיכה גוברת. תומכיהן טוענים שהחלטת בית המשפט העליון לפנות מאחזים כמו מגרון וגבעת האולפנה היא שדחפה אותם לעשות מעשה.²⁰⁹ הם עורכים כנסים,²¹⁰ מנהלים פעילות לובינג אצל מקבלי ההחלטות ומגבירים את החשיפה שלהם באמצעי התקשורת. מעמדה הפוליטי של הבית היהודי ותפקידי המפתח של שריה בממשלה עזרו למשוך את תשומת הלב הציבורית לתכניות. בממשלה הקודמת, אף לא שר אחד תמך בגלוי בסיפוח ואזרח, אך כיום גורמים בכירים²¹¹ מקדמים צעדים שנועדו לשנות בהדרגה את המציאות בגדה המערבית.²¹² מספר חסר תקדים של שרים וחברי כנסת חילוניים מ"הליכוד-ביתנו", המשתוקקים להשביע את רצונם של חברי הליכוד הדתיים-לאומיים, הביעו תמיכה פומבית בסיפוח גושי

²⁰⁷ נפתלי בנט, "תכנית ההרגעה: מתווה מעשי לניהול הסכסוך הישראלי-פלסטיני". המסמך נמצא ברשות קבוצת המשבר הבינלאומית. בתוכנית ישנן שבע נקודות: "החלת הריבונות הישראלית על אזור C באופן חד-צדדי"; "אזרח מלא של 50,000 הערבים החיים באזור C" (זאת למרות שלפי הערכת "המשרד לעניינים הומניטריים של האו"ם בשטחים הפלסטינים הכבושים" (OCHA-oPt), באזור מתגוררים כ-150,000 תושבים פלסטינים. "דף נתונים הומניטריים על אזור C בגדה המערבית", יולי 2011); "אוטונומיה מלאה עם רצף תחבורתי בשטחים שבשליטת הרשות הפלסטינית"; "אף פליט פלסטיני מארצות ערב לא נכנס ליהודה ושומרון"; "מטריה ביטחונית ישראלית מלאה על כל שטחי יו"ש" (כלומר שמירת השליטה הביטחונית הישראלית באזור כולו); "קיבוע הניתוק בין עזה ליהודה ושומרון" (היינו, שמצרים תיקח על עצמה את ה"נטל"); "השקעה כלכלית מסיבית לדו-קיום בפועל של ישראלים וערבים בשטח".

²⁰⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם תמר אסרף, דוברת המועצה האזורית בנימין, עלי, מרץ 2012. אחת מחברות הכנסת של הבית היהודי, איילת שקד, הודיעה בגלוי על תמיכתה בתוכנית.

²⁰⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם פוליטיקאים התומכים בהתנחלויות, יוני 2012 – אוקטובר 2013. חלק מהמצגות נערכו בכנס של המרכז הבין-תחומי בהרצליה, אך מרביתן הוצגו בפורומים של הימין, כמו כנס ירושלים וכנס רמלה. סדרה של ועידות שנתיות המוקדשות לדרכים האפשריות לביצוע הסיפוח מאורגנת מאז 2011 על ידי "נשים בירוק", ובוחנת שאלות אסטרטגיות כמו היתרונות והחסרונות של סיפוח גושי ההתיישבות לבדם, והצגת הטענות המקצועיים (חוקיים, דמוגרפיים, כלכליים) והדתיים לטובת סיפוח.

²¹⁰ סגנית השר מנהל ציפי חוטובלי, הנמנית על הציבור הדתי-לאומי והתנגדה בעבר למתן אזרחות מבלי לדרוש מבחני נאמנות, מקבלת היום למעשה את תכניתו של אורי אליצור. שמעון כהן, "חוטובלי: התוכנית של בנט היא יישום אוסלו", ערוץ 7, 23 ביוני 2013. בעוד שבדומה לבנט, חוטובלי קוראת לספח תחילה את אזור C, היא טוענת שזהו הצעד הראשון לקראת סיפוח מלא של הגדה, הואיל וסיפוח חלקי לא יהיה אלא יישום הסכם אוסלו. ח"כ יונתן שטבון (הבית היהודי) תומך בתוכנית בנט כשלב ראשון, שאם יצליח, יתבצע לאחריו סיפוח אזורי A ו-B, מה שיוביל בסופו של דבר לסיפוח הגדה המערבית כולה והענקת הדרגתית של אזרחות לכל תושבי הגדה שיצהירו על נאמנות למדינת ישראל. עידו בן-פורת, "שטבון: צרו חלופה לחזון שתי-המדינות", ערוץ 7, 29 באוגוסט 2013. יו"ר הכנסת יולי אדלשטיין וסגן שר החוץ זאב אלקין, שניהם דתיים-לאומיים, תומכים בגלוי בהחלת הדרגתית של הריבונות היהודית על הגדה המערבית כולה, אך מתנגדים לאזרחות האוכלוסייה הפלסטינית.²¹² חברי כנסת ושרים דחפו להחיל את החוקים והתקנות הישראליים על הגדה המערבית שם כעת אינם חלים משום שהגדה המערבית נמצאת תחת סמכות משרד הביטחון. משרד החינוך שדרג את מכללת אריאל לאוניברסיטה, והפך את הביקור בחברון לפעילות חובה עבור כל תלמידי התיכון היהודים בישראל; משרד התרבות הקצה לראשונה כספים למוזיאונים הממוקמים בהתנחלויות בגדה המערבית, למרות שהעברת הכספים התעכבה מסיבות טכניות (ולא פוליטיות); משרד התחבורה מקדם קווי רכבת אל התנחלויות. מיכל שמולוביץ, "אוניברסיטת אריאל היא כאן כדי להישאר, אומר שר החינוך בטקס חנוכת [האוניברסיטה]", טיימז אופ ישראל, 2 בינואר 2013; קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גורם רשמי במשרד התרבות, ירושלים, מרץ 2013; חיים לוינסון, "ישראל מתכננת רשת רכבות חדשה ביהודה ושומרון, אומר השר", הארץ, 4 במאי 2013.

ההתנחלויות.²¹³ אף שהתכנית טרם עוררה מסה קריטית של התעניינות בקרב הציבור הרחב או בממשלה, יש לה כוח משיכה גם מעבר לציבור הבוחרים הדתי-לאומי, למשל אצל הימין הליברלי יחסית המאמין שלסכסוך אין פתרון ולא נותר אלא לנהל אותו.²¹⁴

אם תומכי הסיפוח קיוו שהוויתור על התפקיד המיועד לירדן, שבעליל אין לה כוונה למלא אותו,²¹⁵ יהפוך את הצעותיהם למעשיות יותר, עדיין תכניותיהם נשענות על שתי הנחות יסוד מפקפקות. ההנחה הראשונה של תומכי הסיפוח המלא היא שמספר הפלסטינים בגדה המערבית נמוך ב-25 אחוז (כמיליון איש) מהנתונים הרשמיים – קביעה מוטלת בספק שמרבית הישראלים וזרועות הממשלה אינם מקבלים.²¹⁶ ההנחה השנייה היא שגינני הסיפוח מצד הקהילה הבינלאומית יהיה מוגבל בהיקפו.²¹⁷ הנחה זו היא קרוב לוודאי שגויה.²¹⁸ עם זאת, במידה וידעו התקוות לפתרון שתי המדינות, עשויות תכניות אלה, למרות חסרונותיהן, להיתפס כממשיות יותר.

²¹³ כפי שצוין לעיל, הצעת חוק לסיפוח "גושי ההתנחלויות" עלתה להצבעה בוועדת השרים לענייני חקיקה, שם היא נבלמה רק לאחר התערבותו של נתניהו. "הליכוד זכה כמעט בכל מערכות הבחירות מאז 1977, אבל רק עתה הם מתחילים לשלוט". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם שר לשעבר במפלגת העבודה, תל-אביב, 2012.
²¹⁴ מנהיגי ליכוד ותיקים כמו משה ארנס וראובן ריבלין תמכו מאז 2010 באופן פומבי באותו עקרון של סיפוח, מסיבות לאומיות וביטחוניות. משה ארנס, "אזרחות ישראלית לפלסטינים", הארץ, 2 ביוני 2010. בניגוד לקוקיסטים, ריבלין מכיר בזהות הלאומית הערבית-פלסטינית ומוכן למצוא דרכים להתייחס אליה, כמו למשל פרלמנט יהודי ופרלמנט ערבי. נועם שיזף, "ראובן ריבלין: הארץ איננה ניתנת לחלוקה", הארץ, 15 ביולי 2010. משה יעלון מהליכוד טוען גם כן בזכות בית נבחרים שני לפלסטינים בישראל. ראו: משה יעלון, "דרך ארוכה קצרה", הוצאת ידיעות אחרונות, 2008, עמ' 248.

²¹⁵ ממשלת ישראל תומכת באופן מובהק בשלטון האשמי בירדן, בשל עמדותיו הפרו-מערביות ועמדתו התקיפה נגד ה"אחים המוסלמים", העומק האסטרטגי שהוא מספק ושיתוף המידע המודיעיני עמו. עם זאת, בעוד שהימין הדתי נוטה כיום להפחית מערך התפקיד הירדני, במידה ואי-היציבות האזורית תתפשט לממלכה האשמית – אפשרות שגורמים ישראלים אינם מוציאים מכלל חשבון – הדתיים-לאומיים והימין בכלל עשויים בהחלט לחזור ולאמץ את ה"אופציה הירדנית". ההתקוממויות הערביות הגבירו את החשיבה של ישראלים גורמים רשמיים לאורך קווים אלה: "אולי מדינה פלסטינית כבר אינה התפתחות סבירה. יכול להיות שהגדה המערבית תהפוך באופן כלשהו לחלק מירדן ורצועת עזה לחלק ממצרים כפי שהיה לפני 1967". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גורם רשמי במשרד החוץ, ירושלים, פברואר 2013.

²¹⁶ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם מנהיגי ופעילי ימין, דתיים-לאומיים וחילונים, יוני 2012-יוני 2013. הם שואבים סמכות מקבוצת חוקרים רוויזיוניסטית ישראלית-אמריקאית: בנט צימרמן, רוברט סייד ומייקל ל. וויז, "האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית ובעזה: המיליון וחצי החסרים", אמריקן אנטרפרייז אינסטיטוט, 10 בינואר 2005. www.aei.org/files/2005/01/10/20050114_zimmerman.pdf. צה"ל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומרבית הדמוגרפים הישראלים הבולטים טוענים ההפך, באופן אמין יותר. לניתוח ביקורתי של ההטיות במחקר הרוויזיוניסטי, ראו: איאן לוסטיק, "מה שחשוב זאת הספירה: מניפולציות סטטיסטיות כפתרון ל'בעיה הדמוגרפית' של ישראל", מידל איסט ג'ורנל, 67:2 (אביב 2013). גורם רשמי לשעבר במועצה לביטחון לאומי אשר הצוות הרוויזיוניסטי פנה אליו, השיב שיתייחס לרעיונות שלהם רק לאחר שמחקרם יתפרסם בכתב עת אקדמי עם שיפוט עמיתים, כדי שיוכל להעריך את אמינותו; פרסום כזה טרם התרחש. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בתל-אביב, מרץ 2012. "קל לאורי אריאל להתעלם מהעובדות ולהניח שיש 'רק' 1.5 מיליון פלסטינים; לנתניהו אין את הלוקסוס הזה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם גורם במשרד החוץ, ירושלים, מאי 2013.

²¹⁷ "מה עשתה הקהילה הבינלאומית כאשר ישראל סיפחה את הגולן ומזרח-ירושלים? להוציא את החלטת הגינוי [של מועצת הביטחון של האו"ם] לא קרה כלום, ודבר לא יקרה אם נספח את יהודה ושומרון". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מנהיג בקרב המתנחלים, ירושלים, מרץ 2012. גם אם הגינויים יהיו חזקים, אמר מנהיג אחר, ישראל תוכל להתמודד עם זה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, מרץ 2012.

²¹⁸ "פתרון שתי המדינות הפך לחלק מהקוד הגנטי שלנו". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דיפלומט אוסטרלי, ירושלים, יוני 2013; קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דיפלומט ערבי, תל-אביב, ספטמבר 2013. דובר שלום עכשיו לשעבר הצביע על כך שתגובת העולם לקידום תוכניות הבנייה באזור E-1 (בין ירושלים למעל האדומים) על ידי ישראל כללו "גינויים, איומים בסנקציות ואפילו טונים צורמים מצד ארצות הברית, ועדיין בנט מאמין שסיפוח של כל אזור C... לא יעורר תגובה בינלאומית חריפה". עמירם גולדבלום, "הבנט-טוסטנים", הארץ, 30 בדצמבר 2012.

(2) הדתיים הלאומיים ופתרון שתי המדינות

בהתחשב בכוחו של הציבור הדתי-לאומי, כל הסכם יצטרך לקחת בחשבון את חששותיו וצרכיו, במידה כזו או אחרת.²¹⁹ פירושו של דבר להושיט יד לשתי קבוצות, שאף אחת מהן איננה מונהגת על ידי סמכות רוחנית אחת ומחייבת: הזרם התורני, על שלושת תתי-הזרמים העיקריים שבו – ישיבות הקן, המושפעות בעיקר מעמדות הרב טאו, תקומה והזרם המרכזי – והמיינסטרים הלא-תורני, אשר פחות בסוגיות פוליטיות מייחס פחות משקל להנחיה הרבנית. ראש ממשלה ישראלי יכול לעשות זאת בשני אופנים: על ידי הבטחת התמיכה של מגוון רבנים תורניים, או על ידי פניה ישירה אל הציבור הדתי-לאומי הלא-תורני.²²⁰

כמובן, גם המאמץ האינטנסיבי ביותר לא יהפוך מתנגדים עיקשים לפתרון שתי המדינות לתומכים נלהבים. חלק מהקהילה הדתית-לאומית הלא-תורנית עשוי להשלים עם הסכם שתי מדינות אשר לוקח בחשבון את האינטרסים המרכזיים שלהם. כמו כן, בהינתן תנאים מסוימים, רוב בקרב הרבנים התורניים והמנהיגים הפוליטיים הדתיים-לאומיים יוכל להסכים בשתיקה להסדר כלשהו. אפשרויות אלה מציבות בפני מי שרוצה לקדם הסכם שלום בעיה לא פשוטה: התייחסות לאינטרסים המרכזיים של הדתיים-לאומיים תשיג לכל היותר הסכמה שבשתיקה, תוך עוינות מסוימת, מחלק מהקהילה הדתית-לאומית, ועם זאת מובטח כמעט שהיא תעורר אצל הפלסטינים טינה עמוקה. מנגד, בהעדר התייחסות לצרכים ולאינטרסים שלו, הציבור הדתי-לאומי ומנהיגיו עלולים לחבל בהסכם ולסכלו.

1. התייחסות לאינטרסים המרכזיים של הדתיים-לאומיים

ניסוח הסכם השלום כך שמהלך שמאשר ומחזק את אופייה היהודי של ישראל, ובה בעת מכיר בקשרים היהודיים לארץ ישראל עשוי להיות הדרך הטובה ביותר לגייס תמיכה דתית-לאומית. מרבית הציבור הדתי-לאומי הלא-תורני עשוי לקבל פשרה על ארץ ישראל, אם יקבל פיצוי בשני עמודי התווך האחרים של התפיסה הדתית-לאומית – "עם ישראל" ו"תורת ישראל". בלי קשר לשאלה כיצד יוגדר ההסכם ואיך ידונו בו במרחב הבינלאומי, ממשלה ישראלית שרוצה לגייס לפחות את תמיכתם של חלקים מהחוגים הקווקזיים חייבת להראות מחויבות לארץ ישראל ולאופייה היהודי של המדינה.

גישה כזו עשויה לעורר שני קשיים מרכזיים: ראשית, צעדים כאלה (כמו למשל כריכת הסכם שלום בקידום הדת והתרבות היהודית בעזרת תוכניות ממשלתיות והקצאת תקציבים), עלולים להשפיע על אופייה הפנימי של המדינה ולהרחיק ציבורים ישראלים חשובים.²²¹ שנית, הם עשויים להשפיע

²¹⁹ שילוב קבוצות דתיות אחרות בישראל עשויה להיות קלה יותר: החרדים האשכנזים יקבלו את פסיקת הרב אותו הם מחשיבים כ"גדול הדור" והכרעתו בעניין תעשה כמעט מבלי להתחשב בדעות הפוליטיות של הציבור ההולך אחריו. לעומתם, בנושאים מדיניים החרדים הספרדים לא יצייתו עד כדי כך לפסיקות דתיות של מנהיגם הרוחני – הרב עובדיה יוסף עד פטירתו באוקטובר 2013; יתר על כן, פסיקתו של מנהיג רוחני ספרדי נוטה לקחת בחשבון את דעת הציבור שלו. עם זאת, לאחר שהפסיקה התקבלה תהיה לה השפעה רבה. המפלגות החרדיות תמכו בעבר הן בהסכמי ביניים והן בהסדרי קבע. ש"ס נמנעה בהצבעה על הסכמי אוסלו והצביעה בעד ההרחבות להסכם בשנים 1997 ו-1998 (פרוטוקול חברון ו"הסכם וא"י" בהתאמה); יהדות התורה הצביעה בעד הסכמי קמפ-דיוויד ב-1978 ונגד "חוק יסוד רמת הגולן", שהחיל את החוק הישראלי על רמת הגולן ב-1982; יהדות התורה ו"ש"ס התנגדו שתיהן לעריכת משאל עם בנושא ההתנתקות מרצועת עזה. חגי סגל, מקור ראשון, 8 במרץ 2013.

²²⁰ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח"כ לשעבר עתניאל שנלר, ירושלים, יוני 2012.

²²¹ מנהיגים דתיים-לאומיים משתמשים בביטוי "הפגנת תודעה יהודית" כדי לתאר את המחויבות שהם מחפשים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יועץ למנהלת הזהות היהודית, ירושלים, אוגוסט 2013. עם זאת, יהודים ישראלים רבים אינם מסכימים להגדרה שלהם לתודעה יהודית – החילונים מתנגדים לזיהוי שלה עם מחויבות הלכתית, בעוד שהחרדים מתנגדים למשיחיות שבה. שתי קבוצות אלה עשויות גם להתנגד לכפיית סדר יום פנימי ישראלי כזה בתמורה להקמת מדינה פלסטינית. ההיבטים הספציפיים של הדינמיקה הפנים-יהודית הזו משתרעים מעבר לתחום הנבחן בדו"ח זה.

על התוכן הממשי של ההסכם (למשל בסוגיות זכויות הפליטים, מעמדם של הערבים אזרחי ישראל ומעמדם של ההתנחלויות והמקומות הקדושים), וכך להרחיק את הפלסטינים.²²²

בהסתכלות רחבה יותר ניתן לומר כי הסכם שתי המדינות היה עד כה בעיקר פרויקט של השמאל, אשר הדתיים-לאומיים הרגישו שהוא מופנה נגדם ומזניח את דאגותיהם. בעיניהם, הוא ביקש להבטיח רוב יהודי במקום לעצב חברה יהודית;²²³ התייחס לדת בעיקר כעניין אישי, הנוגע להבטחת גישה למקומות קדושים ולזכויות פולחן;²²⁴ הפגין לפחות מידה מסוימת של עוינות כלפי המתנחלים ורצונם לשמור על הזיקה לארץ ישראל וכך הגדירם כמכשול בפני השלום ולא כשותפים להשגתו; והניח שפיוס והכרה הדדית בנרטיב הלאומי של האחר יתרחשו, אם בכלל, רק לאחר יישוב הסכסוך. כדברי מנהיג דתי-לאומי:

האדריכלים של הסכם אוסלו – פונדק, הירשפלד וביילין – ראו בתהליך המדיני כלי לצמצום השפעת הציונות הדתית. לתהליך אוסלו יש ממד פנים-ישראלי מובהק שמעטים מתייחסים אליו. אף אחד לא כתב על הסכם אוסלו כתהליך שהצדיק מלחמת אזרחים ישראלית פנימית. לא פעם חזינו בהיסטוריה היהודית המודרנית בשבטים הנלחמים זה בזה בתוך עם אחד. זה מה שקרה לאחרונה בין היהודים החילוניים והדתיים. במובן הזה, הסכם אוסלו הוא רעיון חילוני משיחי. המטרה שלו הייתה למוטט את הציונות הדתית.²²⁵

בעודנו מודעים למורכבות הכרוכה במציאת איזון בין הצרכים הדתיים-לאומיים לבין צרכי הפלסטינים וצרכיהם של מגזרים אחרים בישראל, ולמחיר הממשי הכרוך בהתחשבות בצרכים אלה, ישנם ארבעה ענייני ליבה שיש לתת עליהם את הדעת:

■ **הכרה:** מנהיגים ופעילים דתיים-לאומיים מאמינים שהכרה פלסטינית בלגיטימיות של מדינת ישראל, אשר נגזרת מתוך הכרה בנרטיב היהודי ההיסטורי והדתי, יאותתו על קבלה ולפיכך יספקו את סוג הביטחון שהסכמים המתייחסים רק "לכאן ולעכשיו" אינם יכולים לספק. לדעתם,

²²² לדוגמא, הפלסטינים מציגים שלושה חששות מרכזיים בנוגע לתביעתה של ישראל להכרה בה כמדינה יהודית או מדינת לאום יהודית. לטענתם, הכרה כזו עלולה לפגוע בזכויות הפליטים; לשחוק את מעמדם של הפלסטינים אזרחי ישראל; ולשלול את הנרטיב ההיסטורי הפלסטיני. ראו: אחמד סמיח ח'אלידי, "מתכון לטינה", הגארדיאן, 26 במאי 2009. ראו גם: נטשה גיל, "ה'לא' הקדמון: מדוע הערבים דוחים את הציונות ולמה זה משנה", המועצה למדיניות המזרח התיכון, 19 ביוני 2013. קבוצת המשבר כתבה בעבר על האופנים בהם ניתן ליישב בין הצרכים הישראליים-יהודיים לבין אלה של המיעוט הערבי-פלסטיני. ראו: דו"ח המזרח התיכון מס' 119 של קבוצת המשבר הבינלאומית, "בחזרה ליסודות: המיעוט הערבי בישראל והסכסוך הישראלי-פלסטיני" (אנגלית), 14 במרץ 2012. גורם שהיה בעבר שותף למשא ומתן אמר: "הקמנו מדינה יהודית, אבל אנחנו לא יודעים איזה סוג של חברה יהודית אנחנו רוצים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, מרץ 2012.

²²⁴ אמר רב קוקיטי: "אנחנו לא מפרידים בין דת למדינה כפי שעושים הפרוטסטנטים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, דרום הארץ, יוני 2012. "הקוקיטים דוחים את הרעיון שדת היא עניין למרחב הפרטי. הם מבקשים לעצב את המרחב הציבורי בהתאם לאמונתם. עבורם לא מדובר רק בשאלת הגישה לאתרי הקודש, אלא בתצורתם במרחב ואופן ניהולם". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט ישראלי, תל-אביב, נובמבר 2013.

²²⁵ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דן דיקר, מזכ"ל הקונגרס היהודי העולמי, ירושלים, 18 במרץ 2012. בגלל שפתרון שתי המדינות נתפס כוויתור על "חבלי מולדת" וכאימוץ נורמות בינלאומיות בתמורה לקבלה לקהילת האומות, הישראלים הדתיים-לאומיים רואים בו לעתים ניסיון ל'דה-ציוניזציה' של המדינה. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יאיר שלג, ירושלים, יולי 2012. חבר מועצת יש"ע הצביע על כך ש"סגן ראש הממשלה לשעבר חיים רמון נהג לדבר על הגדה המערבית כ'גידול סרטני שיש להסיר'. הגדה המערבית במקום יהודה ושומרון. סרטן, לא מולדת". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, פברואר 2012. רון פונדק, אחד מאנשי צוות המשא ומתן המקורי של הסכם אוסלו, אמר בתגובה: "הם צודקים, אני רוצה שלום כדי שתהיה 'ישראליות'. השלום איננו מטרה בפני עצמה. זהו אמצעי להעביר את ישראל מעידן אחד לעידן אחר, לעידן של מה שאני מחשיב כמדינה נורמלית. 'ישראליות' של החברה במקום 'ייהוד' שלה יאפשרו את לשלב את הלאומיות היהודית, שגשוג התרבות הישראלית, הפרדת הדת מהמדינה ושוויון מלא למיעוט הערבי בישראל". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר רון פונדק, תל-אביב, 3 בנובמבר 2013.

צעד כזה ישלול את הנרטיב האנטי-קולוניאלי הרואה בישראל וביהודים נטע זר במזרח התיכון. הכרה כזו, כך הם מאמינים, עשויה גם להוביל לירידה במוטיבציה להשמדת מדינת ישראל, והיא עשויה להקל על הציבור הדתי-לאומי לקבל לפשרה טריטוריאלית.²²⁶

■ **זכויות ביקור ופולחן:** הקוקיסטים מאמינים שהקרבת הריבונות על מקומות קודש והגבלת הזיקה של יהודים לאתרים אלו שבמדינה הפלסטינית העתידית לזכויות ביקור ופולחן בלבד עומדים בסתירה לחזון המשיחי שלהם.²²⁷ עם זאת, רבים מהלא-קוקיסטים במחנה הדתי-לאומי עשויים להסכים לעסקה שתכלול הגבלות כאלה, כל עוד היא מתבססת על הכרה פלסטינית בזיקה היהודית הדתית וההיסטורית לארץ שבין הים והירדן.²²⁸ יש כאלה שיוסיפו וידרשו גם נוכחות ישראלית בשלושת המקומות הקדושים היהודיים המרכזיים בגדה המערבית: מערת המכפלה בחברון, קבר יוסף בשכם וקבר רחל בבית-לחם.²²⁹

■ **זכויות מגורים:** למרות שהקוקיסטים רוצים להימנע מלחיות תחת ריבונות פלסטינית, וזאת משיקולים של בטחון, דת ורווחה,²³⁰ הסכם המאפשר תושבות של יהודים במדינה הפלסטינית עשוי להפחית במידה ניכרת את התנגדותם.²³¹ יש בקרב תומכי הרב קוק כאלה שירצו להמשיך ולהישאר במקומם כקהילה, המקבלת שירותי חינוך ותרבות מהמשרדים הממשלתיים הישראליים.²³² עם זאת, אפילו פלסטינים הפתוחים לרעיון שיהודים יישארו בשטחי המדינה הפלסטינית יתנגדו קרוב לוודאי לכל אלמנט שיורי של ריבונות ישראלית ויתנגדו להשארותם של יהודים בקהילות בעלות אופי אקסקלוסיבי.

²²⁶ לפי סקר חשאי שיוזם בשנת 2010 משרד ראש הממשלה, הסיכוי שמתנחלים המתגוררים ממזרח לגדר ההפרדה יתפנו בלא עימות יגבר "אם הנסיגה תהיה בעבור 'שלום אמת'". הסקר גם מצא שהמרכיב המובהק ביותר המצביע על כך שהסכם מספק "שלום אמת" היה הנכונות הפלסטינית להכיר בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם מקורב לנתיהו, ירושלים, יוני 2010. בדומה לכך, סגן השר אבי וורצמן (הבית היהודי) טען כי "התנאי הראשון לשלום הוא הכרה ערבית בכך שעם ישראל חזר לארצו ולמולדתו". חזקי עזרא, "וורצמן: ארץ ישראל איננה רכוש פרטי", ערוץ 7, 20 במאי 2013. רב קוקיסטי בכיר העלה את האפשרות שהוא וקוקיסטים אחרים יהיו מוכנים לוותר על השליטה ביהודה ושומרון אם תוענק להם אפשרות להשפיע על תוכנית הלימודים בבתי הספר הפלסטיניים. הוא טען שהצעד יכול להיות חלק מ"הכרה הדדית", והביע פתיחות לרעיון של ועדת חינוך ישראלית-פלסטינית משותפת. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון, יוני 2013. האפשרות של ישראל יהיה תפקיד בחינוך הפלסטיני, אפילו אם תהיה לו מקבילה בהשפעה פלסטינית על החינוך הישראלי, תהיה ללא ספק מטרידה מאוד עבור פלסטינים רבים.

²²⁷ הקוקיסטים טוענים לעתים קרובות כי ההיסטוריה מוכיחה שאי אפשר להבטיח גישה בטוחה למקומות הקדושים תחת שלטון ערבי. בין אם טענה זו נכונה ובין אם לאו, הטענה היא בעיקר אינסטרומנטלי, שכן הם מודים שגם אם הייתה מובטחת גישה כזו, הם היו מתנגדים לפתרון שתי המדינות מסיבות דתיות. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות, יוני 2012-אוקטובר 2012.

²²⁸ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות בירושלים, יוני 2012-אוקטובר 2013. מרביתם הטילו ספק שהפלסטינים יסכימו אי פעם להכרה כזו. פעיל ליכוד העריך שמצביעי ליכוד שאינם קוקיסטים, דתיים וחילוניים כאחד, יעניקו משקל רב להכרה כזו, שכן "היא תפגין את המחויבות של ראש הממשלה לארץ ישראל". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם חבר דתי-לאומי במרכז הליכוד, ירושלים, ספטמבר 2012.

²²⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח"כ לשעבר עתניאל שנלר, ירושלים, יוני 2012. גורם ישראלי שהיה שותף בעבר במשא ומתן העלה את הרעיון שיחידת משטרה ישראלית-פלסטינית משותפת למקומות הקדושים תספק שאיפה זו, אך כדי שזה יקרה הפלסטינים ידרשו שיחידה דומה תפעל במקומות הקדושים בתוך ישראל והתנגדותם הצפויה של מנהיגים ישראלים לבקשה כזו תטרפד ככל הנראה את הרעיון. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, אוקטובר 2012.

²³⁰ "בהתחשב בהיסטוריה של העם היהודי תחת שלטון ערבי, בוודאי שלא הייתי מתנדב לחיות תחת שלטון פלסטיני". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר עמנואל נבון, תושב אפרת, ירושלים, 8 באוקטובר 2013. הסדר כזה יעמוד בסתירה לטיעון של הרב צבי קוק בנוגע לצורך בריבונות כאמצעי להבטיח את הגישה למקומות הקדושים. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' מנחם קליין, מומחה לדת ופוליטיקה בישראל, ירושלים, יוני 2012.

²³¹ בקטגוריה זו כלולים לא רק הזרמים הניאו-חסידיים, כמו זה של הרב מנחם פרוםן ז"ל, אלא גם אנשי תקומה, על שום הדגש החזק שלהם על קדושת הארץ.

□ **תביעות הנוגעות להר הבית/חראם אל-שריף:** בהתחשב במקום המרכזי שתופס הר הבית בחזון המשיחי היהודי, ויתור ישראלי על ריבונות ברחבת ההר יעורר התנגדות עצומה.²³³ חלוקת הריבונות שהוצעה בפרמטרים של קלינטון וביוזמת ז'נבה עוררה התנגדות בציבור הדתי-לאומי.²³⁴ לעומת זאת, המלך חוסיין המנוח וראש הממשלה אולמרט הציעו, כל אחד בהתאמה, להשאיר את הריבונות לאל או להימנע כלל מלהתייחס אליה.²³⁵ מובן שלגישה כזו עשויות להיות השלכות מבחינת ציבורים אחרים בישראל, שלא לדבר על ההתנגדויות הפלסטיניות הצפויות.²³⁶

2. התייעצות ואשרור

עידוד מעורבות הציבור וההנהגה של הציבור הדתי-לאומי בבניית הסכם יהיו חיוניים לצורך השגת ההסכמה שלהם בדיעבד לכל הסכם, שכן מכל הציבורים הפוליטיים בישראל, הקווקיסטים הם המושקעים ביותר בגדה המערבית מבחינה חומרית ואידיאולוגית גם יחד. יתר על כן, יש להם יכולת גבוהה לארגון מחאה פוליטית ועממית. מומחה הסביר כי הקווקיסטים רואים בעם היהודי יחידה אורגנית אחת, ולפיכך יהיו נכונים יותר לאמץ הסכם המבטיח סולידריות חברתית: "איתם [עם הקווקיסטים] צריך סוג אחר של תהליך, אשר מכנס יחד לדיון את כל היהודים בישראל או את נציגיהם. במובן מסוים, ההתייעצות המשותפת הזו חשובה בעיניהם יותר מאשר ההחלטה עצמה".²³⁷ ברמה של האליטות הפוליטיות, ועדות מיעצות ממשלתיות, כמו ועדה מיעצת לענייני דת, עשויות להיות כלי אפקטיבי כדי לאפשר שיחה שכזו, וכדי להזין בתוכנות את תהליך קבלת ההחלטות.²³⁸ בדומה לכך, צוותי משא ומתן יכולים לבקש עצה מקבוצות המביאות יחד מנהיגים דתיים לדיאלוג הפוליטי.²³⁹

²³³ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות, יוני 2012 – אוקטובר 2013. תומך של רב המשיחיים לזרם של סולובייצ'יק טען כי "אף רב לעולם לא יפסוק שמותר להעביר את הריבונות על הר הבית מידיים ישראליות". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דן דיקר, מזכ"ל הקונגרס היהודי העולמי, ירושלים, 18 במרץ 2012.
²³⁴ הפרמטרים של קלינטון הציעו שני פתרונות אפשריים: "1- ריבונות פלסטינית על הר הבית, וריבונות ישראלית על: א. הכותל המערבי והמרחב הקדוש ליהודים שהוא מהווה חלק ממנו; ב. הכותל המערבי וקודש הקדושים שהוא מהווה חלק ממנו... 2- ריבונות פלסטינית על הר הבית וריבונות ישראלית על הכותל המערבי, וריבונות פונקציונלית משותפת בנושא החפירות מתחת להר הבית ומאחורי הכותל, באופן שבו תידרש הסכמה עתידית לפני כל חפירה". ראו: www.peacelobby.org/clinton_parameters.htm.
²³⁵ ראיון של המלך חוסיין ב"דר-שפיגל", הודפס מחדש ב"הארץ", 22 באוגוסט 1994. "אז עלתה השאלה של האגן הקדוש בתוך ירושלים, ובו אתרים שהם קדושים ליהודים ולמוסלמים, אך לא רק להם, אלא גם לנוצרים. לעולם לא אסכים לריבונות מוסלמית על אזורים שהם בעלי חשיבות דתית ליהודים ולנוצרים. ולכן יהיה אזור שאין בו ריבונות, אשר ינוהל במשותף על ידי חמש מדינות – ערב הסעודית, ירדן, המדינה הפלסטינית, ישראל וארצות הברית". גרג שרידאן, "אהוד אולמרט עדיין חולם על שלום", האוסטרליין, 28 בנובמבר 2009.
²³⁶ אפשרות אחת הינה ששני הצדדים ימשיכו לדון במעמד הקבע של האתר לאחר שיגיעו להסכמה על פתרונות מידיים אשר תדחה את העיסוק בשאלת הריבונות.

²³⁷ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר אליק אייזקס, מומחה לחינוך יהודי, יוני 2012.
²³⁸ יועץ לשעבר לנתניהו שהולך בדרכו של הרב סלובייצ'יק קידם בברכה את הרעיון להקמת ועדה כזו, ועם זאת הזהיר מפני הענקת תפקיד של קבלת החלטות לרבנים: "לעתים קרובות מדי הם נוקשים וסמכותניים מדי". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, אפריל 2013. מרבית יועציו הדתיים של נתניהו בשנים האחרונות הם מהזרם של סלובייצ'יק. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם אנליסט ישראלי, ירושלים, אוקטובר 2013. "צריכה להיות ועדה רבנית מיעצת המחויבת למשא ומתן. יש לבקש את עצתם בפרט בנוגע לסוגיות דתיות, אם כי אולי לא רק [בסוגיות אלה]. ועדה כזו צריכה לכלול רבנים מסוגים שונים, למשל מש"ס ומהצינונות הדתית. הרעיון להכליל רבנים במשא ומתן נוגד את התפיסה האירופאית של הפרדת דת ממדינה – כאילו הפרדה מלאה של דת ממדינה היא דבר רצוי. היהדות שונה. בישראל יש לנו הפרדה חלקית בין דת למדינה". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם דן דיקר, מזכ"ל הקונגרס היהודי העולמי, ירושלים, 18 במרץ 2012.
²³⁹ במקום לעסוק בהיבטים הדתיים-פוליטיים של הסכסוך, מרבית הדיאלוג הבין-דתי התמקד עד כה בסובלנות דתית. עם זאת, יש תהליך הדרגתי של שינוי. ראו: ז'אן-ניקולאס ביטר, "התמרת סכסוכים בעלי ממדים דתיים: שימוש במודל הלינגוויסטי-תרבותי", פוליטורביס, מס. 2-52 (2011), עמ' 28.

²⁴⁰ עבור הציבור הדתי-לאומי הרחב, משאל עם, אשר נתניהו התחייב לערוך על כל הסכם קבע, עשוי לשרת שתי מטרות חשובות. רבים מהדתיים הלאומיים מאמינים שהציבור הרחב לא יסכים לפשרות הנדרשות לפתרון שתי המדינות, ורואים במשאל העם אמצעי "לקבור" את ההסכם מבלי שיתלו בהם את האשם. בו בזמן, אשורר במשאל עם יעניק להסכם לגיטימציה בעיני רבים מאותו ציבור דתי-לאומי, ובכך למתן את המאבקים אשר צפויים להתפתח בעקבות ההסכם כזה.

הקוקיסטים בפרט מאמינים שלהחלטת הרוב יש משקל דתי שראוי לכבד אותו; הכרעה לאומית בעד הסדר מדיני תביס בעצם את תפיסתם המשיחית.²⁴¹ אין להתעלם מהבדלים משמעותיים בקרבם בנושא זה. חלקם, בעיקר תומכי "תקומה", יקבלו רק החלטה על משאל עם שהתקבלה ברוב יהודי, כיוון שבעיניהם העם היהודי עצמו, ולא כל אזרחי ישראל, הוא הכלי הנושא את הקדושה.²⁴² אלה המשתייכים לזרם המרכזי שותפים לעמדה הדתית הזו, אך משיקולים של פרגמטיזם פוליטי יכבדו החלטה שתתבסס על "חוק משאל העם" המוצע, היינו החלטה שתזכה לרוב גם בכנסת וגם במשאל עם בציבור הרחב, בלי קשר לשיוך אתני או דתי. ישיבות הקו, שמקדשות את המדינה יותר מיתר הזרמים, שינו לאחרונה את עמדתן הפוליטית והן מתנגדות לעצם הרעיון של חוק משאל העם.²⁴³ למרות הבדלים אלו מומחים מסכימים שיש מרחב תמרון מסוים:

אם היחס יהיה מכבד, ולא תהיה דה-לגיטימציה של הציבור הזה; אם יכבדו את הכאב שלו, וכללי המשחק יהיה הוגנים, ויהיה ברור שזו דעת העם ומראש יובהר שכולם - גם הממשלה, בכל מקרה - יכבדו את התוצאות - אז גם הציבור התורני הלאומי, שמתנגד בחריפות לנסיגות, יכבד את התוצאות.²⁴⁴

אלה המתנגדים למשאל עם טוענים כי הוא לא עולה בקנה אחד עם רוח הדמוקרטיה הייצוגית הישראלית, כי ידע מקצועי (שאינו תמיד גלוי לציבור הרחב) חיוני לקבלת החלטות מסוג זה וכי גורל ההסכם כולו עלול להיות תלוי בהתקפת טרור אחת שתתזמן לערב משאל העם.²⁴⁵ עם זאת,

²⁴⁰ כאשר נתניהו שקל ביולי 2013 לחדש את המשאל ומתן, הוא הכריז שיהיה מוכן להעמיד כל הסכם קבע לאישור במשאל עם. "נתניהו מתחייב למשאל עם ישראלי על הסכם שלום", בי.בי.סי, 22 ביולי 2013. בעקבות העתירה שהוגשה ב-2013 לבית המשפט העליון בטענה כי חוק משאל העם משנת 2010 – הדורש רוב של 75 אחוז בכנסת, או 51 אחוז במשאל עם כדי לוותר על שטחים בישראל, ירושלים או רמת הגולן – אינו מחייב עריכת משאל עם מבחינה חוקתית, נקט בנט בצעד נוסף. כיום הכנסת יכולה בקלות לשנות את החוק, ברוב של חברי הכנסת הנוכחים בהצבעה גם אם צעד כזה איננו סביר כי תגובת הציבור תהיה כנראה שלילית. בנט הצהיר שהוא ישאף לשדרג את החוק לדרגת "חוק יסוד", כך שיהיה קשה יותר לבטלו (יידרש לכך רוב של 61 חברי כנסת). איתמר אייכנר, "יזומה: משאל עם לפני הסכם", ידיעות אחרונות, 29 באפריל 2013.

²⁴¹ ערב ההתנתקות מעזה, מנהיגים דתיים-לאומיים שעמדו בראש מועצת יש"ע כתבו לראש הממשלה דאז אריאל שרון, שהם יקבלו את התוצאות של משאל עם. במכתב אחר, רבני שלושת הזרמים הקוקיסטים הביעו עמדה דומה, אם כי בשפה פחות מפורשת. נדב שרגאי, "משאל העם חוזר, קצת אחרת", ישראל היום, 2 באוגוסט 2013.
²⁴² לפני ההתנתקות, הרב אליעזר מלמד פסק שהדתיים-לאומיים חייבים לציית להחלטה שמתקבלת ברוב יהודי ברור. הוא טען שהגבלת משאל העם ליהודים בלבד איננה גזענית, שכן היהודים ובני בריתם הלא-יהודיים אשר משרתים בצבא הם שישלמו את מחיר ההחלטה, ולפיכך ההחלטה הסופית צריכה להיות מופקדת בידיהם. ראו: אליעזר מלמד, "יזומה הרת אסון", בשבע, 28 באוקטובר 2004.

²⁴³ ב-30 באוגוסט 2013, כאשר חודש המשאל ומתן הישראלי-פלסטיני, ונדמה היה שחלה התקדמות בחקיקה הישראלית בנושא משאל העם, הכריזו הרב צבי טאו והרב שלמה אבינר, שני רבנים בולטים של ישיבות הקו, על התנגדותם לחוק משאל העם, בטענה שאזרחים מן השורה אינם יכולים להכריע בנושאים הלכתיים. נראה שכונתם הייתה להימנע מהאפשרות למתן הכשר דתי לנסיגות טריטוריאליים ולחוק את הצורך בהנחייה רבנית בקבלת החלטות לאומיות בסוגיות כגון אלה. הרב דרוקמן ומנהיגים אחרים מהזרם המרכזי המשיכו לדבוק בעמדה המסורתית התומכת במשאל עם. נדב שרגאי, "משאל העם חוזר, קצת אחרת", ישראל היום, 2 באוגוסט 2013.

²⁴⁴ ד"ר ענת רוט, מצוטטת אצל נדב שרגאי, שם. קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' אשר כהן, מומחה לצינונות הדתית, מודיעין, ינואר 2013.

²⁴⁵ ליאת מלכה, "השר עמיר פרץ על משאל העם: מנהיגים נבחרים נבחרו כדי לקבל החלטות", רדיו 103 אף.אם, 22 ביולי 2013. עם זאת, פרץ לא הוציא מכלל חשבון משאל עם, ואמר "אנשי של בנט צריכים להבין שפשרה

מנהיגים ישראלים החלו בתהליך התכנון. חבר הכנסת לשעבר עתניאל שנלר, ממקורביו של נתניהו, הטיל על משרד החינוך לחקור ולמצוא מהן ההשלכות ההלכתיות של משאל עם. תוך שיתוף פעולה עם עמותת "יסודות" הדתית-לאומית, בתי ספר רבים במגזר מלמדים מאז 2006 שיש לכבד הסכם שיזכה לרוב במשאל עם.²⁴⁶ לא ברור האם טיוטת הסכם תזכה בישראל לרוב הדרוש. עם זאת, ברור שאם תזכה לרוב אז ההתנגדות במחנה הדתי-לאומי תפחת באופן משמעותי.

3. תכנון זהיר של פינוי

באם ייחתם הסכם יהיה צורך להעתיק את מקום מושבם של עשרות אלפי מתנחלים, אם בהסכמה ואם בכוח הרוב גדול מתוכם יהיו דתיים-לאומיים.²⁴⁷ למרות שבהתנתקות מעזה אלימות בין המתנחלים לממשלה הייתה נמוכה, הגדה המערבית מציבה אתגר גדול יותר – מספרית, רעיונית ופוליטית.

ישנם כמובן לקחים שאפשר להפיק מההתנתקות ב-2005. מגורים למפונים לא הוכנו מראש והפיצוי הכספי הגיע מאוחר, וכך התגברה תחושת המתנחלים כי לממשלה לא אכפת מהם והתעצם האנטגוניזם שלהם כלפי המדינה. יתר על כן, הואיל והמהלך ב-2005 היה הרבה יותר מוגבל מבחינת היקפו, אפשר היה ליישמו מהר יותר. יש מומחים הסבורים שבמקרה של פינוי התנחלויות בגדה המערבית, עדיף יהיה לעודד עזיבה מרצון של מתנחלים סרבנים על ידי ניתוק הדרגתי של השירותים הלא-חיוניים במשך תקופה של שנה עד שלוש שנים, במקום לפנות את כולם בכוח באותו היום.²⁴⁸

כמו כן, במידה ומתנחלים יועברו להתנחלויות שיסופחו על ידי ישראל מתוקף ההסכם, ההתנגדות קרוב לוודאי תפחת.²⁴⁹ אכן, ההתנגדות תהיה מצומצמת יותר אם ההחלטה תוצג על ידי הממשלה כניצחון של מפעל ההתנחלות, תוך שהיא מכירה בתרומתו ו"מיישבת מחדש" את ההתנחלויות

או הסכמה [של מפלגות אחרות בקואליציה] בנושא משאל עם, פירושה שהם יצטרכו לשלם בפשרה פוליטית אחרת".²⁴⁶

קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח"כ לשעבר עתניאל שנלר, ירושלים, ספטמבר 2013.

www.yesodot.org.il

²⁴⁷ לפי עמדת ישראל במשא ומתן באנאפוליס בשנים 2008-2009, יהיה צורך ליישב מחדש בין שבעים לשמונים אלף מתנחלים. הנתון הפלסטיני (המבוסס על סיפוח מצומצם הרבה יותר של התנחלויות על ידי ישראל), הוא כמעט כפול מזה. מבין 340,000 המתנחלים הגרים מחוץ למזרח ירושלים (שם הפינוי יכלול לכל היותר 2,000 מתנחלים המתגוררים בהתנחלויות קטנות בתוך שכונות פלסטיניות), הדתיים-לאומיים, המהווים כשליש מהאוכלוסייה, הם שהכי יושפעו מההסכם. על בסיס העמדות הישראליות והפלסטיניות גם יחד משיחות אנאפוליס, הרוב הגדול של החרדים ובין 60 ל-75 אחוז מהמתנחלים החילונים יכללו בשטח ישראל. עם זאת, בין 60 ל-75 אחוז מכ-115,000 המתנחלים הדתיים-לאומיים בגדה המערבית (להוציא את מזרח ירושלים), לא יכללו בחילופי השטחים. שאול אריאלי, מזכר על "פינוי מתנחלים שאינם כלולים בחילופי השטחים", מאי 2013. המסמך נמצא ברשות קבוצת המשבר. 42 אחוז מהדתיים לאומיים הם מתחת לגיל 15, כך שיהיה להם תפקיד משני בהתנגדות לפינוי. במהלך ההתנתקות מעזה, מרבית המשפחות פינו את ילדיהם הקטנים לפני תאריך היעד שנקבע להתנתקות; הצעירים לא השליכו אבנים על הרשויות. "שנתון סטטיסטי של מדינת ישראל 2012", למ"ס, אוכלוסייה, פילוח לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, גיל ומגדר, מחוז ותת-מחוז, טבלה 2.10. www.cbs.gov.il/shnat63/

sto2_1ox.pdf

²⁴⁸ "תרחיש של פינוי לא צריך להיות מבוסס, כפי שקרה בפינוי סיני ורצועת עזה, על עקירה של עשרות אלפי תושבים, אלא על נסיגה של הממשלה – קודם כל של השירותים האזרחיים ולאחר מכן של כוחות הצבא – מהשטחים שהמדינה בוחרת לצאת מהם. כך תיוותר לתושבים הבחירה אם להישאר או לעזוב. הצבא יכול לחסום או להגביל את הגישה של מי שאינם תושבים אל אזור. תרחיש כזה יהיה פחות חשוף להפרעה אלימה, ויפוגג את הנבואות לפיהן המצב בשטח הוא בלתי הפיך". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם יאיר שלג, יולי 2012.
²⁴⁹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיונות עם ח"כ לשעבר עתניאל שנלר, ירושלים, ספטמבר 2013; יאיר שלג, ירושלים, יולי 2012.

(ולא "מפרקת" אותן) בתוך הגבולות הבינלאומיים המוסכמים של מדינת ישראל.²⁵⁰ מומחה טען כי במידה והנשיא או ראש הממשלה ייכנסו בשלב מוקדם יחסית דיאלוג בנושא "גבולות הציווי לממלכה" יתכן שאפשר יהיה לקבוע חוקים לגבי האופן בו המדינה והפעילים התומכים בהתנחלויות גם יחד יתנהלו בתרחישים כאלה.²⁵¹

עם זאת, כמעט בכל תרחיש יוותר עדיין גרעין אידאולוגי של התנגדות פוטנציאלית בקרב מתנחלים דתיים-לאומיים, המגובים במידה כלשהי על ידי תומכיהם - בעיקר אך לא רק הקוויסטטים - המתגוררים בישראל גופא. בהתחשב ברגישויות העצומות המעורבות בעניין, אי אפשר פשוט להניח שהגישות הלא מתעמתות יגברו, בפרט אם לא יינתן מענה לצרכי הליבה של הציבור הדתי-לאומי.²⁵² עם זאת, כאשר כמעט כל הדתיים-לאומיים שותפים בדרגה כזו או אחרת לתפיסת אחדות ההפכים, ניתן לצפות שככלל, הם יימנעו מלהתנגש עם נציגי המדינה. גם מהבחינה הפוליטית למתנחלים יהיה הרבה מה להפסיד מעימות עם המדינה ממנה ללא עימות ישיר יוכלו להשיג תמורות שונות.

הסבירות לשימוש באלימות מצד הציבור האנטי-ממלכתי, המוערך בכ-2,000-3,000 מתנחלים, היא גבוהה הרבה יותר, והם עלולים להציב אתגר של ממש בפני הכוחות המפנים. פעולות תג מחיר נגד הפלסטינים עלולה להיות השפעה מסלימה; במידה והפלסטינים ישיבו באותו מטבע, מעגל האלימות ההרסני עלול להקשות מאוד על הכוחות המפנים בביצוע משימתם.²⁵³ עם זאת, אין צורך להפריז בהערכת הקושי. מרבית הלא-ממלכתיים אינם בוגרי שירות צבאי ואינם מאומנים בשימוש בנשק. כדברי אחד האנליסטים הישראליים, "בסופו של יום, [האנטי-ממלכתיים] הם חבורה של בריונים, לא מיליציה חמושה".²⁵⁴

²⁵⁰ "לא צריך לדבר על 'פינוי'. הממשלה צריכה לבוא אל המתיישבים ולהסביר להם שהאינטרס הישראלי הוא שכעת הם יתיישבו במקום אחר [בתוך הגבולות החדשים של ישראל]". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ח"כ לשעבר עתניאל שנלר, ירושלים, יוני 2012.

²⁵¹ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם פרופ' מנחם קליין, מומחה לדת ופוליטיקה בישראל, ירושלים, יוני 2012.

²⁵² "איש איננו יכול לחזות בוודאות כיצד תשתנה התפיסה הדתית אם הממשלה תוותר על מקומות כמו מערת המכפלה בחברון או הר הבית בירושלים". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר ענת רוט, ירושלים, יוני 2013.

²⁵³ "נהיה בלתי נמנע שתהיה אלימות. אפילו קבוצה קטנה כמו המחתרת היהודית משנות השמונים – קציני צבא, מומחים בחומרי נפץ – יכולה לגרום לנזק ממש. המחתרת מנתה רק עשרים חברים אך היא הצליחה להטמין פצצות באוטובוסים ערבים, לתקוף ראשי ערים ערבים, להצית מכללה אסלמית בחברון וכמעט לפוצץ את כיפת הסלע. עם זאת, כמובן שהאנטי-ממלכתיים בדרך כלל לא עושים אפילו שרות צבאי בסיסי". קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון עם ד"ר מנחם קליין, מומחה לדת ופוליטיקה בישראל, יוני 2012.

²⁵⁴ קבוצת המשבר הבינלאומית, ראיון בירושלים, אוקטובר 2013.

ז. סיכום

מעבר להשלכות הטריטוריאליות ולפיכך גם הדתיות מהן חוששים הדתיים-לאומיים, תהליך השלום עצמו נבנה על בסיס אי-שילובם והדרתם. לתוכנו של ההסכם, כמו גם לאופן בו ינוהל המשא ומתן, יאושרר ויישם, עשויים להיות השפעות מרחיקת לכת על מידת התמיכה, ההתנגדות והעימות מצד הציבור הדתי-לאומי.

השגת תמיכה דתית-לאומית בהסכם על בסיס עקרון שתי המדינות לא תהיה קלה, וגם לאחר שייעשו מירב המאמצים אי אפשר לצפות שתמיכה כזו תהיה מקיפה או נלהבת. כמו כן, כל התייחסות חיובית לצרכי הציבור הדתי-לאומי עשויה לעורר מתחים עם קבוצות אחרות בחברה הישראלית ועם הפלסטינים, ובתוכם הערבים אזרחי ישראל. התעקשותו של ראש הממשלה נתניהו על הכרה פלסטינית בישראל כמדינת הלאום של העם היהודי מדגימה זאת היטב. מחד, היא חשובה להבטחת תמיכה דתית-לאומית ומאידך היא הפכה לכולא-ברק של חששות הפלסטינים לגבי שחיקת זכויות הפליטים והפלסטינים אזרחי ישראל, ומפני חתירה תחת הנרטיב ההיסטורי שלהם.

ישנן דוגמאות אפשריות נוספות לקושי זה. עריכת משאל עם תוך בחינת שאלת הרוב היהודי עשויה לספק להסכם מידה רבה של לגיטימיות בקרב הציבור הדתי-לאומי, ועם זאת היא פוגעת במעמד של אזרחי ישראל הערבים והופכת את ההסכם לבן ערובה של פעולת טרור אחת מתוזמנת היטב. ההתעקשות על זכויות הפולחן של היהודים בהר הבית עשויה להגביר את תמיכת הדתיים-לאומיים, ועם זאת היא עלולה להוות קו אדום עבור הפלסטינים ומתכון לעימותים עתידיים. כך הדבר גם לגבי השארת התנחלויות מסוימות על תלן תחת ריבונות פלסטינית.

אלו בוודאי איזונים שקשה להשיג. ובכל זאת, אפשר וצריך לעשות יותר כדי לתת מענה לחלק מהחששות של הדתיים-לאומיים, ולכל הפחות להפגין מודעות אליהם. כפי שקבוצת המשבר הבינלאומית טוענת זה זמן רב, תהליך השלום עשה עד כה מעט מדי במטרה לגייס את אלה – ישראלים ופלסטינים – שיש להם את הכי הרבה כוח ואת התמריצים הרבים ביותר לחבל בו.²⁵⁵ זו אינה הדרך להבטיח הסכם יציב, מתמשך ובר-קיימא.

ירושלים/בריסל, 21 בנובמבר 2013

²⁵⁵ ראו: קבוצת המשבר הבינלאומית, דו"ח המזרח התיכון מס. 122, "בגדי המלך החדשים: הפלסטינים וקיצו של תהליך השלום" (אנגלית), 7 במאי 2012.

נספח א': מפת ישראל



נספח ב': מפת המועצות האזוריות הישראליות בשטחים הכבושים

Map No. 10. Municipal authorities in Judea and Samaria



© 2003-2010 Koret Communications Ltd. www.koret.com

This map has been reproduced with permission from The YESHA Council – The Jewish Communities of Judea Samaria and Gush Katif

נספח ג': מילון מונחים

ממלכתיות

גישה המקדשת את מדינת ישראל לאור חשיבותה בתהליך הגאולה.

אחדות ההפכים

תפיסה דתית שמקורותיה במיסטיקה היהודית (תורת הקבלה), לפיה כל בני האדם, ובהם הערבים, הם יצירי האל ולפיכך קיומם עולה בקנה אחד עם הרצון האלוהי.

דעת תורה

גישה הקוראת להנחיה רבנית במספר רב של נושאים, כולל סוגיות מדיניות, ולציות לפסיקות אלה.

תורני

ביטוי המצביע באופן כללי על עמדה הלכתית יותר שמרנית, ועל דרגה גבוהה יותר של כפיפות ל"דעת תורה"

גרעינים תורניים

קבוצות המונות בדרך כלל כעשר עד מאה משפחות דתיות-לאומיות, שעוברות להתגורר באזור המתמודד עם קשיים כלכליים-חברתיים במטרה לעזור בפיתוחו הכלכלי ולחזק את הזהות היהודית הדתית בו.

קוקיסט

מושג המשמש לתיאור ההולכים בדרכו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ובפרט תורת הגאולה שלו.

נספח ד': על קבוצת המשבר הבינלאומית

The International Crisis Group (Crisis Group) is an independent, non-profit, non-governmental organisation, with some 150 staff members on five continents, working through field-based analysis and high-level advocacy to prevent and resolve deadly conflict.

Crisis Group's approach is grounded in field research. Teams of political analysts are located within or close by countries at risk of outbreak, escalation or recurrence of violent conflict. Based on information and assessments from the field, it produces analytical reports containing practical recommendations targeted at key international decision-takers. Crisis Group also publishes *CrisisWatch*, a twelve-page monthly bulletin, providing a succinct regular update on the state of play in all the most significant situations of conflict or potential conflict around the world.

Crisis Group's reports and briefing papers are distributed widely by email and made available simultaneously on the website, www.crisisgroup.org. Crisis Group works closely with governments and those who influence them, including the media, to highlight its crisis analyses and to generate support for its policy prescriptions.

The Crisis Group Board – which includes prominent figures from the fields of politics, diplomacy, business and the media – is directly involved in helping to bring the reports and recommendations to the attention of senior policy-makers around the world. Crisis Group is chaired by former U.S. Undersecretary of State and Ambassador Thomas Pickering. Its President and Chief Executive since July 2009 has been Louise Arbour, former UN High Commissioner for Human Rights and Chief Prosecutor for the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and for Rwanda.

Crisis Group's international headquarters is in Brussels, and the organisation has offices or representation in 34 locations: Abuja, Bangkok, Beijing, Beirut, Bishkek, Bogotá, Bujumbura, Cairo, Dakar, Damascus, Dubai, Gaza, Guatemala City, Islamabad, Istanbul, Jakarta, Jerusalem, Johannesburg, Kabul, Kathmandu, London, Moscow, Nairobi, New York, Pristina, Rabat, Sanaa, Sarajevo, Seoul, Tbilisi, Tripoli, Tunis and Washington DC. Crisis Group currently covers some 70 areas of actual or potential conflict across four continents. In Africa, this includes, Burkina Faso, Burundi, Cameroon, Central African Republic, Chad, Côte d'Ivoire, Democratic Republic of the Congo, Eritrea, Ethiopia, Guinea, Guinea-Bissau, Kenya, Liberia, Madagascar, Nigeria, Sierra Leone, Somalia, South Sudan, Sudan, Uganda and Zimbabwe; in Asia, Afghanistan, Burma/Myanmar, Indonesia, Kashmir, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Malaysia, Nepal, North Korea, Pakistan, Philippines, Sri Lanka, Taiwan Strait, Tajikistan, Thailand, Timor-Leste, Turkmenistan and Uzbekistan; in Europe, Armenia, Azerbaijan, Bosnia and Herzegovina, Cyprus, Georgia, Kosovo, Macedonia, North Caucasus, Serbia and Turkey; in the Middle East and North Africa, Algeria, Bahrain, Egypt, Iran, Iraq, Israel-Palestine, Jordan, Lebanon, Libya, Morocco, Syria, Tunisia, Western Sahara and Yemen; and in Latin America and the Caribbean, Colombia, Guatemala and Venezuela.

Crisis Group receives financial support from a wide range of governments, institutional foundations, and private sources. The following governmental departments and agencies have provided funding in 2013: Australian Agency for International Development, Austrian Development Agency, Belgian Ministry of Foreign Affairs, Canadian International Development Agency, Canadian International Development Research Centre, Danish Ministry of Foreign Affairs, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ), Dutch Ministry of Foreign Affairs, European Union Instrument for Stability, French Ministry of Foreign Affairs, German Federal Foreign Office, Irish Aid, Principality of Liechtenstein, Luxembourg Ministry of Foreign Affairs, Norwegian Ministry of Foreign Affairs, Swedish Ministry of Foreign Affairs, Swiss Federal Department of Foreign Affairs, United Kingdom Department for International Development, U.S. Agency for International Development.

The following institutional and private foundations have provided funding in recent years: Adessium Foundation, Carnegie Corporation of New York, The Charitable Foundation, The Elders, William and Flora Hewlett Foundation, Humanity United, John D. and Catherine T. MacArthur Foundation, Oak Foundation, Open Society Foundations, Open Society Initiative for West Africa, Ploughshares Fund, Rockefeller Brothers Fund, and VIVA Trust.

November 2013

נספח ה': דו"חות ותדריכים של קבוצת המשבר הבינלאומית מאז שנת 2010

Israel/Palestine

Tipping Point? Palestinians and the Search for a New Strategy, Middle East Report N°95, 26 April 2010 (also available in Arabic and Hebrew).

Drums of War: Israel and the "Axis of Resistance", Middle East Report N°97, 2 August 2010 (also available in Hebrew and Arabic).

Squaring the Circle: Palestinian Security Reform under Occupation, Middle East Report N°98, 7 September 2010 (also available in Arabic and Hebrew).

Gaza: The Next Israeli-Palestinian War?, Middle East Briefing N°30, 24 March 2011 (also available in Hebrew and Arabic).

Radical Islam in Gaza, Middle East/North Africa Report N°104, 29 March 2011 (also available in Arabic and Hebrew).

Palestinian Reconciliation: Plus Ça Change ..., Middle East Report N°110, 20 July 2011 (also available in Arabic and Hebrew).

Curb Your Enthusiasm: Israel and Palestine after the UN, Middle East Report N°112, 12 September 2011 (also available in Arabic and Hebrew).

Back to Basics: Israel's Arab Minority and the Israeli-Palestinian Conflict, Middle East Report N°119, 14 March 2012 (also available in Arabic).

The Emperor Has No Clothes: Palestinians and the End of the Peace Process, Middle East Report N°122, 7 May 2012 (also available in Arabic).

Light at the End of their Tunnels? Hamas & the Arab Uprisings, Middle East Report N°129, 14 August 2012 (also available in Arabic).

Israel and Hamas: Fire and Ceasefire in a New Middle East, Middle East Report N°133, 22 November 2012 (also available in Arabic).

Extreme Makeover? (I): Israel's Politics of Land and Faith in East Jerusalem, Middle East Report N°134, 20 December 2012 (also available in Arabic and Hebrew).

Extreme Makeover? (II): The Withering of Arab Jerusalem, Middle East Report N°135, 20 December 2012 (also available in Arabic and Hebrew).

Buying Time? Money, Guns and Politics in the West Bank, Middle East Report N°142, 29 May 2013 (also available in Arabic).

Egypt/Syria/Lebanon

Lebanon's Politics: The Sunni Community and Hariri's Future Current, Middle East Report N°96, 26 May 2010 (also available in Arabic).

New Crisis, Old Demons in Lebanon: The Forgotten Lessons of Bab-Tebbaneh/Jabal

Mohsen, Middle East Briefing N°29, 14 October 2010 (only available in French and Arabic).

Trial by Fire: The Politics of the Special Tribunal for Lebanon, Middle East Report N°100, 2 December 2010.

Popular Protest in North Africa and the Middle East (I): Egypt Victorious?, Middle East/North Africa Report N°101, 24 February 2011 (also available in Arabic).

Uncharted Waters: Thinking Through Syria's Dynamics, Middle East Briefing N°31, 24 November 2011 (also available in Arabic).

Popular Protest in North Africa and the Middle East (VI): The Syrian People's Slow-motion Revolution, Middle East Report N°108, 6 July 2011 (also available in Arabic).

Popular Protest in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian Regime's Slow-motion Suicide, Middle East Report N°109, 13 July 2011 (also available in Arabic).

Lebanon's Palestinian Dilemma: The Struggle Over Nahr al-Bared, Middle East Report N°117, 1 March 2012 (also available in Arabic).

Now or Never: A Negotiated Transition for Syria, Middle East Briefing N°32, 5 March 2012 (also available in Arabic and Russian).

Syria's Phase of Radicalisation, Middle East Briefing N°33, 10 April 2012 (also available in Arabic).

Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF, Middle East/North Africa Report N°121, 24 April 2012 (also available in Arabic).

Syria's Mutating Conflict, Middle East Report N°128, 1 August 2012 (also available in Arabic).

Tentative Jihad: Syria's Fundamentalist Opposition, Middle East Report N°131, 12 October 2012 (also available in Arabic).

A Precarious Balancing Act: Lebanon and the Syrian conflict, Middle East Report N°132, 22 November 2012 (also available in Arabic).

Syria's Kurds: A Struggle Within a Struggle, Middle East Report N°136, 22 January 2013 (also available in Arabic and Kurdish).

Too Close For Comfort: Syrians in Lebanon, Middle East Report N°141, 13 May 2013 (also available in Arabic).

Syria's Metastasising Conflicts, Middle East Report N°143, 27 June 2013 (also available in Arabic).

Marching in Circles: Egypt's Dangerous Second Transition, Middle East/North Africa Briefing N°35, 7 August 2013 (also available in Arabic).

Anything But Politics: The State of Syria's Political Opposition, Middle East Report N°146, 17 October 2013 (also available in Arabic).

North Africa

Popular Protests in North Africa and the Middle East (IV): Tunisia's Way, Middle East/North Africa Report N°106, 28 April 2011 (also available in French).

Popular Protest in North Africa and the Middle East (V): Making Sense of Libya, Middle East/North Africa Report N°107, 6 June 2011 (also available in Arabic).

Holding Libya Together: Security Challenges after Qadhafi, Middle East/North Africa Report N°115, 14 December 2011 (also available in Arabic).

Tunisia: Combatting Impunity, Restoring Security, Middle East/North Africa Report N°123, 9 May 2012 (only available in French).

Tunisia: Confronting Social and Economic Challenges, Middle East/North Africa Report N°124, 6 June 2012 (only available in French).

Divided We Stand: Libya's Enduring Conflicts, Middle East/North Africa Report N°130, 14 September 2012 (also available in Arabic).

Tunisia: Violence and the Salafi Challenge, Middle East/North Africa Report N°137, 13 February 2013 (also available in French and Arabic).

Trial by Error: Justice in Post-Qadhafi Libya, Middle East/North Africa Report N°140, 17 April 2013 (also available in Arabic).

Iraq/Iran/Gulf

Iraq's Uncertain Future: Elections and Beyond, Middle East Report N°94, 25 February 2010 (also available in Arabic).

Loose Ends: Iraq's Security Forces between U.S. Drawdown and Withdrawal, Middle East Report N°99, 26 October 2010 (also available in Arabic).

Popular Protest in North Africa and the Middle East (II): Yemen between Reform and Revolution, Middle East Report N°102, 10 March 2011 (also available in Arabic).

Iraq and the Kurds: Confronting Withdrawal Fears, Middle East Report N°103, 28 March 2011 (also available in Arabic and Kurdish).

Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt, Middle East Report N°105, 4 April 2011 (also available in Arabic).

Popular Protest in North Africa and the Middle East (VIII): Bahrain's Rocky Road to Reform, Middle East Report N°111, 28 July 2011 (also available in Arabic).

Failing Oversight: Iraq's Unchecked Government, Middle East Report N°113, 26 September 2011 (also available in Arabic).

Breaking Point? Yemen's Southern Question, Middle East Report N°114, 20 October 2011 (also available in Arabic).

In Heavy Waters: Iran's Nuclear Program, the Risk of War and Lessons from Turkey, Middle East Report N°116, 23 February 2012 (also available in Arabic and Turkish).

Popular Protest in North Africa and the Middle East (IX): Dallying with Reform in a Divided Jordan, Middle East Report N°118, 12 March 2012 (also available in Arabic).

Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit, Middle East Report N°120, 19 April 2012 (also available in Arabic).

The P5+1, Iran and the Perils of Nuclear Brinkmanship, Middle East Briefing N°34, 15 June 2012 (also available in Arabic).

Yemen: Enduring Conflicts, Threatened Transition, Middle East Report N°125, 3 July 2012 (also available in Arabic).

Déjà Vu All Over Again: Iraq's Escalating Political Crisis, Middle East Report N°126, 30 July 2012 (also available in Arabic).

Iraq's Secular Opposition: The Rise and Decline of Al-Iraqiya, Middle East Report N°127, 31 July 2012 (also available in Arabic).

Spider Web: The Making and Unmaking of Iran Sanctions, Middle East Report N°138, 25 February 2013 (also available in Farsi).

Yemen's Military-Security Reform: Seeds of New Conflict?, Middle East Report N°139, 4 April 2013 (also available in Arabic).

Great Expectations: Iran's New President and the Nuclear Talks, Middle East Briefing N°36, 13 August 2013 (also available in Farsi).

Make or Break: Iraq's Sunnis and the State, Middle East Report N°144, 14 August 2013 (also available in Arabic).

Yemen's Southern Question: Avoiding a Breakdown, Middle East Report N°145, 25 September 2013 (also available in Arabic).

נספח ו': וועד הנאמנים של קבוצת המשבר הבינלאומית

CHAIRS

Lord (Mark) Malloch-Brown

Former UN Deputy Secretary-General and Administrator of the United Nations Development Programme (UNDP)

Thomas R Pickering

Former U.S. Undersecretary of State; Ambassador to the UN, Russia, India, Israel, Jordan, El Salvador and Nigeria

PRESIDENT & CEO

Louise Arbour

Former UN High Commissioner for Human Rights and Chief Prosecutor for the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda

VICE-CHAIRS

Ayo Obe

Legal Practitioner, Lagos, Nigeria

Ghassan Salamé

Dean, Paris School of International Affairs, Sciences Po

EXECUTIVE COMMITTEE

Cheryl Carolus

Former South African High Commissioner to the UK and Secretary General of the ANC

Maria Livanos Cattani

Former Secretary-General of the International Chamber of Commerce

Frank Giustra

President & CEO, Fiore Financial Corporation

Moisés Naím

Senior Associate, International Economics Program, Carnegie Endowment for International Peace; Former Editor in Chief, *Foreign Policy*

George Soros

Chairman, Open Society Institute

Pär Stenbäck

Former Foreign Minister of Finland

OTHER BOARD MEMBERS

Morton Abramowitz

Former U.S. Assistant Secretary of State and Ambassador to Turkey

Kofi Annan

Former Secretary-General of the United Nations; Nobel Peace Prize (2001)

Nahum Barnea

Chief Columnist for *Yedioth Ahronoth*, Israel

Samuel Berger

Chair, Albright Stonebridge Group LLC; Former U.S. National Security Adviser

Micheline Calmy-Rey

Former President of the Swiss Confederation and Foreign Affairs Minister

Wesley Clark

Former NATO Supreme Allied Commander

Sheila Coronel

Toni Stabile Professor of Practice in Investigative Journalism; Director, Toni Stabile Center for Investigative Journalism, Columbia University, U.S.

Mark Eyskens

Former Prime Minister of Belgium

Joschka Fischer

Former Foreign Minister of Germany

Lykke Friis

Former Climate & Energy Minister and Minister of Gender Equality of Denmark; Former Prorector at the University of Copenhagen

Jean-Marie Guéhenno

Arnold Saltzman Professor of War and Peace Studies, Columbia University; Former UN Under-Secretary-General for Peacekeeping Operations

Carla Hills

Former U.S. Secretary of Housing and U.S. Trade Representative

Lena Hjelm-Wallén

Former Deputy Prime Minister and Foreign Minister of Sweden

Mo Ibrahim

Founder and Chair, Mo Ibrahim Foundation; Founder, Celtel International

Asma Jahangir

President of the Supreme Court Bar Association of Pakistan, Former UN Special Rapporteur on the Freedom of Religion or Belief

Wadah Khanfar

Co-Founder, Al Sharq Forum; Former Director General, Al Jazeera Network

Wim Kok

Former Prime Minister of the Netherlands

Ricardo Lagos

Former President of Chile

Joanne Leedom-Ackerman

Former International Secretary of PEN International; Novelist and journalist, U.S.

Lalit Mansingh

Former Foreign Secretary of India, Ambassador to the U.S. and High Commissioner to the UK

Benjamin Mkapa

Former President of Tanzania

Laurence Parisot

President, French Business Confederation (MEDEF)

Karim Raslan

Founder, Managing Director and Chief Executive Officer of KRA Group

Paul Reynolds

President & Chief Executive Officer, Canaccord Financial Inc.

Javier Solana

Former EU High Representative for Common Foreign and Security Policy, NATO Secretary General and Foreign Minister of Spain

Liv Monica Stubholt

Senior Vice President for Strategy and Communication, Kvaerner ASA; Former State Secretary for the Norwegian Ministry of Foreign Affairs

Lawrence H. Summers

Former Director of the U.S. National Economic Council and Secretary of the U.S. Treasury; President Emeritus of Harvard University

Wang Jisi

Dean, School of International Studies, Peking University; Member, Foreign Policy Advisory Committee of the Chinese Foreign Ministry

Wu Jianmin

Executive Vice Chairman, China Institute for Innovation and Development Strategy; Member, Foreign Policy Advisory Committee of the Chinese Foreign Ministry; Former Ambassador of China to the UN (Geneva) and France

Lionel Zinsou

CEO, PAI Partners

PRESIDENT'S COUNCIL

A distinguished group of individual and corporate donors providing essential support and expertise to Crisis Group.

Anonymous (3)	Investec Asset	Ford Nicholson & Lisa	White & Case LLP
Frank Caufield	Management	Wolverton	Neil Woodyer
Dow Chemical	Steve Killelea	Shearman & Sterling	
Frank Holmes	Pierre Mirabaud	LLP	

INTERNATIONAL ADVISORY COUNCIL

Individual and corporate supporters who play a key role in Crisis Group's efforts to prevent deadly conflict.

CORPORATE	Silk Road Finance Ltd	David Brown	Leslie Lishon
Anglo American PLC	Statoil	Neil & Sandra DeFeo	Harriet Mouchly-Weiss
APCO Worldwide Inc.	Talisman Energy	Family Foundation	Griff Norquist
Atlas Copco AB	Yapi Merkezi	Neemat Frem	Ana Luisa Ponti &
BP	Construction and	Seth & Jane Ginns	Geoffrey R.
Chevron	Industry Inc.	Alan Griffiths	Hoguet
Equinox Partners		Rita E. Hauser	Kerry Propper
FTI Consulting	INDIVIDUAL	George Kellner	Michael L. Riordan
Lockwood Financial	Anonymous	Faisel Khan	Nina Solarz
Ltd	Ryan Beedie	Zelmira Koch Polk	Horst Sporer
PTT Public Company	Stanley Bergman &	Elliott Kulick	VIVA Trust
Limited	Edward Bergman	David Levy	Stelios S. Zavvos
Shell			

SENIOR ADVISERS

Former Board Members who maintain an association with Crisis Group, and whose advice and support are called on (to the extent consistent with any other office they may be holding at the time).

Martti Ahtisaari Chairman Emeritus	Joaquim Alberto Chissano	Miklós Németh Christine Ockrent	Grigory Yavlinski Uta Zapf
George Mitchell Chairman Emeritus	Victor Chu Mong Joon Chung	Timothy Ong Olara Otunnu	Ernesto Zedillo
Gareth Evans President Emeritus	Pat Cox Gianfranco Dell'Alba	Lord (Christopher) Patten	
	Jacques Delors	Shimon Peres	
Kenneth Adelman	Alain Destexhe	Victor Pinchuk	
Adnan Abu Odeh	Mou-Shih Ding	Surin Pitsuwan	
HRH Prince Turki al-Faisal	Uffe Ellemann-Jensen	Cyril Ramaphosa	
Hushang Ansary	Gernot Erlor	Fidel V. Ramos	
Óscar Arias	Marika Fahlén	George Robertson	
Ersin Arıoğlu	Stanley Fischer	Michel Rocard	
Richard Armitage	Malcolm Fraser	Volker Rühe	
Diego Arria	Swanee Hunt	Güler Sabancı	
Zainab Bangura	Max Jakobson	Mohamed Sahnoun	
Shlomo Ben-Ami	James V. Kimsey	Salim A. Salim	
Christoph Bertram	Aleksander Kwasniewski	Douglas Schoen	
Alan Blinks	Todung Mulya Lubis	Christian Schwarz- Schilling	
Lakhdar Brahimi	Allan J. MacEachen	Michael Sohlman	
Zbigniew Brzezinski	Graça Machel	Thorvald Stoltenberg	
Kim Campbell	Jessica T. Mathews	Leo Tindemans	
Jorge Castañeda	Nobuo Matsunaga	Ed van Thijn	
Naresh Chandra	Barbara McDougall	Simone Veil	
Eugene Chien	Matthew McHugh	Shirley Williams	